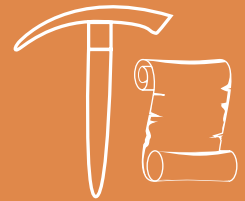
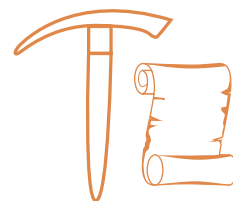

מורשת האדם

סקר מורשת האדם

עוד בסדרה:

סקר אקולוגי | סקר בריכות חורף | סקר חברתי

ניהול פרויקט מטעם רשות ניקוז ונחלים ירקון: ד"ר מיכל שורק

ריכוז ועריכה: הילה גיל וד"ר אמיר פרלברג

כתיבה: עמית מנדלסון

כתיבת פרק מורשת האדם - ארגון ההגנה - נחל הירקון: רמי אהרונ, ד"ר דני אשר, ד"ר חיים מייטליס

עבודת שדה וסקר: עמית מנדלסון

ממ"ג: ד"ר רונה וינטר-לבנה ושי שרפברג

תמונות: עמית מנדלסון

עיצוב: מיטל מנחם | weamor

צילום כריכה: אבי סיוון

סקר זה בוצע בהובלה של מכון דש"א, ביוזמת רשות ניקוז ירקון ובמימונה בשיתוף קרן קיימת לישראל, רשות הטבע והגנים והקרן לשמירה על שטחים פתוחים.

אדר ה'תשפ"ה – מרץ 2025

צוות היגוי:

צוות ההיגוי (לפי סדר הא"ב):

אגמא: מאיה גבעון

היחידה האזורית לאיכות סביבה בשרון: הדס מרשל

החברה להגנת הטבע: דנה אלשטיין, ד"ר עידן ברנע, הדס מרשל

המרכז הלאומי לאקולוגיה אקווטית (מלא"ק): ד"ר ירון הרשקוביץ

המרכז האקדמי רופין: ד"ר תום טופז

המשרד להגנת הסביבה: ד"ר אנה טרכטנברוט, שרית כספי

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל: מיכל הלוי בר

משרד החקלאות ופיתוח הכפר: אלכס פיינגריש, שירן פרי

גני יהושע, תל אביב: ליאב שלם

קרן קיימת לישראל: ד"ר אורית סטוקלסקי, עדי נוי, שני גלייטמן

רשות הטבע והגנים: אבי אוזן, ד"ר דנה מילשטיין, יונתן סבלסקי, ד"ר יריב מליחי, ד"ר אסף צוער, אתי נפרין

רשות נחל ירקון: יונתן רז

רשות ניקוז ונחלים קישון: טל רטנר

רשות ניקוז ירקון: אריק ליבוביץ, יפתח בן עמי, ד"ר מיכל שורק

תודות: לאורה גרוס ודני ספוזניקוב שהשתתפו בסיוור השטח, וד"ר רועי מרום שסייע במידע מועיל על מרחב הסקר.

אם נפלו טעויות במסמך זה, הן באחריות העורכים לבדם.

בס"ד

דבר היו"ר

רשות ניקוז ונחלים ירקון הינה תאגיד סטאטוטורי האמון על פי החוק לדאוג לניקוזם הסדיר של נחל הירקון, איילון ויובליהם ולמנוע הצפות וסיכון לבני אדם ורכוש בתחום זה.

השטח המוכרז באחריות רשות ניקוז ונחלים ירקון הוא כ-800 קמ"ר וכולל בתוכו 36 רשויות המאכלסות למעלה מ-2.5 מיליון תושבים ובתוכו המטרופולין הכלכלי המשמעותי של מדינת ישראל, מטרופולין תל-אביב.

אגן ניקוז זה עומד במרכזו של פיתוח מואץ וחסר תקדים בתחומי המגורים והתשתיות. על פי התוכניות המאושרות כבר היום, כמות התושבים תכפיל את עצמה ותגיע לכ-5 מיליון תושבים עד שנת 2040.

כיו"ר הרשות, ומתוך הכרות רבת שנים עם השטח, יש לי הבנה עמוקה כי לא ניתן עוד לאפשר פתרונות סטנדרטים להסדרת הנחלים ואנו נדרשים לייצר פתרונות חדשניים פורצי דרך במרחב.

אי לכך מדיניותנו היא לייצר פתרונות מרובי תועלות לניהול נגר במרחב הרשות. פתרונות הלוקחים בחשבון היבטים הנדסיים, הידרולוגיים, אקולוגיים, אנושיים ועוד.

סקר אקולוגי חברתי זה המוצג לפניכם, הינו צעד חשוב בכיוון זה והוא יאפשר לרשות ולמגוון שותפינו במרחב כלי משמעותי לתכנון מיטבי של אגני הניקוז שתחת אחריותנו וייצוב מערכת אקולוגית מתפקדת שתורמת לאדם מגוון רחב של תועלות.

בברכה,

דוד יפרח, יו"ר רשות ניקוז ונחלים ירקון
וראש מועצה אזורית שדות דן

דבר המנכ"ל

אגן ניקוז ירקון הוא האינטנסיבי ביותר בישראל בפעילותו האנושית ולחצי הפיתוח בו עצומים. הבינוי והתשתיות בשטח זה משפיעים במידה רבה על אופי הנחלים והמערכות האקולוגיות שסביבם, ומייצרים אתגרים לא פשוטים בתכנון ובשמירה על קיום הנחל ובריאותו.

את האגן חוצים שני מסדרונות אקולוגיים ארציים מצפון לדרום, המהווים רצף של שטחים פתוחים בעלי ערכיות גבוהה של חי וצומח. ערוצי הנחלים בכיוון מזרח-מערב הם המחברים ביניהם. לפיכך, לערוצי הנחלים באגן הירקון חשיבות קריטית בשימור בתי הגידול, ביצירת קישוריות המאפשרת מעבר בעלי-חיים, צמחים ומטען גנטי בין האוכלוסיות שמתקיימות בשטחי הליבה הצפופים ביותר בישראל.

אמנם, ע"פ חוק הניקוז, תפקידם המרכזי של רשויות הניקוז הוא למנוע הצפות ונזק לאדם ולרכוש, אך לצד זה רשות ניקוז ונחלים ירקון לקחה על עצמה להיות "נאמן ופה לנחל": לייצג את האינטרס הרחב של שמירה ושיקום נחלים, להוות מוקד ידע בעל השפעה במרחב, במטרה להגן ולשמר את הצירים הירוקים ואת מגוון החי והצומח באמצעות מתן מקום לנחל ולסביבתו באגן שבאחריותנו.

נחל הירקון הוא עורק תרבות, הוא מחבר בין אנשים וקהילות, בין העיר והכפר בין השטחים הבנויים והפתוחים, בין הטבע, החי והצומח לבין הבטון ויוצר מארג ייחודי וקישוריות במרחב.

הדבר חשוב שבעתיים גם לאור העובדה שבתי גידול לחים ונחלים נמצאים תמידית תחת איום לקיומם בכל העולם ובכלל זה בישראל. אני בטוח שסקר חברתי אקולוגי מקיף זה ייתן מענה למגוון תוכניות פעולה ברשות הניקוז, החל מהרובד התחזוקתי ועד הרובד של תכנון, שיקום והסדרת נחלים.

אני גאה מאוד בצוותים המקצועיים שהביאו לידי גמר תוצר איכותי הכולל ארבעה דוחות מקצועיים: סקר בריכות חורף, סקר מורשת האדם, סקר חברתי וסקר אקולוגי. סקרים אלו ישולבו בתוכנית האב של הרשות ובתוכניות העבודה בבואנו לבצע עבודות לשיקום נחלים באופן המיטבי.

בברכה,

אריק לייבוביץ
מנכ"ל רשות ניקוז ונחלים ירקון

תוכן עניינים

9	מבוא
11	סקירה
125	אתרי מורשת האדם של ארגון ההגנה - נחל הירקון
133	רשימת מקורות

מבוא

מורשת האדם

(אם לא צויין אחרת, הסקירה מתבססת על כוכבי ובית-אריה, 1994; בית-אריה ואילון, 2012 וכן יצחקי, 1990).

סקר השדה בוצע ב"מרחב התייחסות" של כ- 500 מ' מערוצי הנחלים שהוגדרו במרחב הסקר, ובדגש על ערכי מורשת להם יש זיקה ישירה למערכת הנחלים באזור, כגון מכוני שאיבה וטחנות קמח.

מקורות המידע לסקר הינם מגוונים: סיורי שטח, סקירת ספרות שיטתית כולל מפות היסטוריות, אתר הסקר הארכיאולוגי של ישראל ומידע שיתופי מהציבור באתר "עמוד ענן" ודומיו. כלל המידע שנאסף אומת במהלך סיורי השטח כמו גם במידת הצורך בתצלומי אוויר עדכניים. אגן הירקון משתרע על פני שטח נרחב, הן במישור החוף והן בשפלה ובהרי ירושלים. עד לסוף תקופת הברזל, המרחב נחלק בין מספר ערי מדינה/ממלכות (ערי מדינה בתקופת הברונזה וממלכות ישראל ויהודה מול הפלשתים בתקופת הברזל), ואילו מהתקופה הפרסית ואילך במרבית התקופות, כל האזור נמצא תחת חסותו של שלטון מרכזי אחד.

להלן ההתייחסות למרחב הינה בגבולות הקו הירוק בלבד, אם כי המאפיינים ההתיישבותיים הכלליים (עד למלחמת העצמאות) דומים גם בשטחי אגן הירקון שמעבר לגבולות הקו הירוק.

בהכללה, ניתן לחלק את המרחב למספר טיפוסים שטח (חלקם מופיעים במספר אזורי שונים): אזור הררי תלול (בעיקר בהרי ירושלים), אזור גבעות טרשיות (הדום השומרון, שפלת מודיעין), עמקי סחף (המרזבה למרגלות השומרון, עמק איילון ועמק לוד) ושטח מצומצם יחסית של גבעות חמרה, חולות ורכס כורכר במישור החוף.

קרקעות הסחף ושוליהן המיידים היו מיושבות לכל אורך התקופות ההיסטוריות, בזכות שפע המים וניקוז טוב שאיפשרו פיתוח חקלאות. חלק מהיישובים הוקמו באזורי הגבעות הצמודים לקרקעות הסחף, הן משיקולי טופוגרפיה והגנה והן כדי לנצל בצורה מיטבית שטחים הראויים לעיבוד חקלאי. מנגד, הן הדום השומרון והן גבעות החמרה, היו ברובם פחות מיושבים במרבית התקופות ההיסטוריות, וההתיישבות בהם בלטה בתקופות שגשוג התיישבותי כלל-ארצי.

באזורי הטרשים של הדום השומרון והשפלה מקורות המים מעטים, ולכן נחצבו בסלע בורות מים, וכן בריכות סלע רבות. גבעות החול האדום היו ריקות כמעט לחלוטין מהתיישבות חקלאית לפני התקופה הרומית, בשל מחסור במים בקרבת פני השטח ובשל יער האלוני שבמרחב. נהר הירקון והביצות שלאורכו היוו ברוב התקופות ממשל קשה למעבר, דבר שהגביר את חשיבותו הגיאופוליטית של מעבר אפק בין מעיינות הירקון לגבעות הטרשיות – "צוואר בקבוק" שרוחבו 2 ק"מ בתוואי דרך הים הקדומה. דרך זו עברה בתקופת המקרא כפי הנראה מאפק צפונה לאורך שולי ההר בואכה ג'לג'וליה וקלקיליה. משני עבריו של צוואר הבקבוק הוקמו העיר אפק ומצודת מגדל אפק (מגדל צדק), שחלשו על המעבר ברוב התקופות ההיסטוריות.

בתקופה הרומית, הוסטה הדרך לעבר השוליים המזרחיים של גבעות החמרה, דרך נבי ימין, והמשיכה לעבר קיסריה. הדרך נסללה בתקופה הרומית, וסלילה מחודשת בתקופה הממלוכית כולל הקמת חיאנים ומקומות קדושים, שיוחסו באזור זה בעיקר לשבטי ישראל הקדומים. במרחב הסקר יצוינו נבי שמעון (אשר בן יעקב) ליד מחלף אייל, נבי ימין (בנימין בן יעקב) בכפר סבא, נבי הודא (יהודה בן יעקב) ביהוד ונבי תיארי (אשר בן יעקב) ליד כפר סירקין.

בתקופה הרומית הוכשרו גם מספר דרכי רוחב, שהחשובה שבהן היא דרך שכס-יפו שעברה דרך חבלה וגילג'וליה. בחבלה הסתעפה ממנה דרך נוספת שעברה דרך כפר סבא והגיעה לעיר הנמל אפולוניה – ארסוף. דרך משמעותית נוספת עברה מגב ההר דרך אזור הרי גופנא בואכה אנטיפטריס (בערך בתוואי כביש 465 – "חוצה בנימין" של ימינו).

דרך נוספת בעלת חשיבות בפרט בתקופות המאוחרות, היא מיפו לירושלים. בחלק גדול מהתקופות ההיסטוריות, עברה הדרך לאורך מעלה בית חורון, בשטח נוח להגנה, ואילו בנתיב שער הגיא (נחל נחשון) עברה דרך משנית, הנמצאת בנחיתות טופוגרפית משמעותית.

לאורך הדרך ההיסטורית הוקמו מספר מצודות ועמדות שמירה בתקופות שונות כגון קזל פליין – "מצודת המישור" באזור ועמדת שמירה טורקית במחלף השבעה. החל מהתקופה הערבית הקדומה, הועתקה הדרך הראשית לנתיב שער הגיא, ששופר בידי הח'ליפים מבית אומיה. יצחקי (1990) מציין שהם הציבו באזור אבני מיל כתובות בערבית, ובשל כך זכתה הדרך לכינוי "דרך הח'ליפים". בראשית התקופה הצלבנית השתמשו בנתיב שער הגיא, אולם בשל התקפות תכופות ומארכים הועברה התנועה למעלה בית חורון ולנתיב יאלו – קובייבה – נבי סמואל. בשלהי התקופה העות'מאנית, הפכה הדרך מיפו דרך רמלה ושער הגיא לירושלים לציר התנועה המרכזי, תוך ניצול השיפוע המתון של נחל נחשון. בשנת 1869 נסלל כאן הכביש המודרני הראשון בארץ ישראל. דרך זו, בחלקה שבהרי ירושלים, נמצאת בנחיתות טופוגרפית משמעותית, מה שהפך את המרחב לשדה קרב עקוב מדם במהלך מלחמת העצמאות. לאחר מלחמת העצמאות ועד למלחמת ששת הימים, הוסטה התנועה לדרכים עוקפות, תחילה "דרך בורמה" ואחר כך "כביש הגבורה" (כביש 44).

ניתן לומר כי בעבר פעילות האדם באגן הירקון, התייחסה לנהר וליובליו הגדולים כאל מכשול שיש לעקוף (דבר שהפך את מעבר אפק למעבר בעל חשיבות ארצית). בתקופות שונות שימש הנהר כמקור מים להנעת טחנות קמח. מספר מצומצם של תילי עתיקות במורד הנהר עשו בו שימוש כנתיב שייט אל הים התיכון.

עם חדירת התיעוש לארץ ישראל בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20, יחד עם התפתחויות מדעיות וטכנולוגיות שאיפשרו הן את ניקוז המרחב והן טיפול במחלת המלריה, הוחל בניצול אינטנסיבי של מי הירקון. תחילה שאיבה ישירה לצרכי השקיה חקלאית ונטיעת פרדסים (מגמה שהשתלבה בפיתוח חקלאי אינטנסיבי בגבעות החמרה בכל מישור החוף), ובאמצע המאה ה-20 הגיע ניצול המרחב לשיאו, תחילה עם שאיבת מי מקורות הירקון לירושלים, ולאחר מכן הקמת קו המים ירקון-נגב.

איחוז מי המעינות הביא לירידה חריפה בספיקת המים בנהר, בו נשארה זרימה מצומצמת בעיקר כדי לשמור על זכויות מים של חקלאים לאורך הערוץ. במקביל, הגידול המואץ באוכלוסייה גרר בעקבותיו הזרמת שפכים נרחבת לירקון וליובליו הגדולים. החל משנות ה-80 וביתר שאת לאחר אסון המכביה בשנות ה-90, חל שינוי ביחס לירקון, מ"חצר אחורית" ומפגע סביבתי, למרחב שהייה עבור נופש ופנאי. במסגרת זו בוצע ומתבצע עד היום טיפול נרחב במוקדי הזרמת השפכים והעלאת איכות המים המוזרמים לירקון, נסגרו מזבלות בולטות באגן הנחל, ומתבצעים פיתוח תירותי ושיקום אקולוגי – מגמה שצפויה להמשיך ולהתעצם בשנים הבאות מתוך הבנה שהירקון ויובליו הינם המרחב הפתוח הגדול והזמין ביותר לתושבי גוש דן והסביבה.

סקירה

תופעות ייחודיות במרחב הסקר

במרחב הסקר יש מספר תופעות ייחודיות ברמה האזורית: טחנות קמח, מכוני שאיבה וכבשני סיד.

טחנות קמח (עפ"י: איילון, 1995)

עד לאמצע המאה ה-20, היה הירקון אחד הנחלים הגדולים בישראל. בשונה ממרבית נחלי הארץ, שיפוע הזרימה מתון ביותר, דבר שמגביל את יכולת ניצול המים לטחינה (בדומה לנחל נעמן). עם זאת, הוקמו לאורך הירקון חמישה מוקדי טחנות קמח: "עשר טחנות" ו-"שבע טחנות", ושלושה במעלה הנחל – אל-מיר, אבו-רבאח, פרוחיה.

לא ברור מתי החלו לפעול טחנות קמח בירקון. הטחנות חידשו את פעולתן במהלך התקופה העות'מאנית. חדירת המיכון לארץ הובילה להפסקת פעילות הטחנות. עם זאת, טחנת אבו-רבאח המשיכה לפעול כנראה עד למלחמת העצמאות, ומתחם "שבע טחנות" חדל לפעול בשנת 1936.

הרמז ההיסטורי הקדום ביותר לפעילות הטחנות בירקון הוא אזכורים למספר קרבות במרחב, הראשון בין העבאסים לטולונים בשנת 885 ונוספים בשנים 976 ו-978. הקרבות התרחשו במקום המכונה "אל-טוואחין" (הטחנות) בקרבת הירקון. סביר להניח כי הקרבות התחוללו בקרבת דרך הים הקדומה, כלומר באזור אנטיפטריס. בתקופה הצלבנית מוזכרות שלוש טחנות שונות: "הטחנה שלמטה ממיראבל", היא כנראה טחנת מיר שסמוכה למיראבל (מגדל אפק), שהועברה ממשפחת ד'איבלין למסדר ההוספיטלרים בשנת 1158; טחנות "שלושת הגשרים" או "הגשר המשולש" בקרבת "הדרך הישנה המוליכה לארסוף". ייתכן שהכוונה לטחנת פרוחיה, שלצידה היה גשר חשוב ששימש הן את דרך יפו-שכם והן את דרך אנטיפטריס-אפולוניה. אם כך, "שלושת הגשרים" נבנו על שלושת הנחלים – הירקון, שילה וקנה. אפשרות נוספת היא כי מדובר באתר "עשר טחנות" שבו היה גשר בעל שלוש קשתות; טחנה שלישית – "טחנת המגדל" הייתה כנראה באזור "שבע טחנות". טחנת מיר נזכרת בספרות נוסעים במהלך המאות ה-17 עד ה-19, ופסקה לפעול בשלהי המאה ה-19, עם עליית קרנה של טחנת אבו רבאח.

כלל טחנות הירקון הינן מסוג טחנות מיגלש, בגלל השיפוע הקטן של הזרימה. המים הובלו בתעלת הטייה לבריכה מלאכותית שנוצרה לצד האפיק. הבריכה שימשה כבריכת הרמה, שממנה הוגלשו המים במנהרה משופעת בהפרש גובה של כשני מטרים, שהולכת וצרה לקראת קצהו, כדי להגדיל את כוח המים במתקן הטחינה. טחנת מיר היא היחידה שבה נשתמרה גם הקומה השנייה של מבנה הטחנה. בשאר הטחנות נשתמרה למעשה רק קומת המרתף.

תמונה 1: אתר "עשר טחנות".

מכוני שאיבה (בעיקר עפ"י: בר-נר ובוכ, 1995, וכן אביצור, 1958)

השיפוע הנמוך של הירקון ביחס לסביבתו, ושטחי ביצות שהשתרעו בקרבתו, הגבילו את האפשרות להשתמש במי הירקון להשקייה חקלאית, ובמרבזה נחפרו בארות שניצלו את מי התהום ולא את מי הירקון.

בטרם המיכון החקלאי, נשאבו מים בצורה בסיסית בלבד, ע"י שני סוגי מתקנים: קילון ואנטיליה. הקילון היה בצורת גזע עץ כרות תקוע באדמה ובראשו דוקרן. בקצהו העליון חובר אליו מוט ארוך שחלקו הקצר מופנה למטה ומסתיים במשקולת אבן. החלק הארוך מכוון כלפי מעלה ומחובר עליו חבל עם נאד או דלי מים. בגלל המשקולת, המוט נטוי כלפי מעלה ומשיכה בחבל מעלה את החלק התחתון, או אז הדלי מגיע לפני הנהר ומתמלא מים. כשמרפים מהחבל שם החלק התחתון למקומו והמוט מעלה את הדלי. צורה זו מאפשרת השקייה מצומצמת בעבודת כפיים מייגעת. קילונים היו ביישובים הצמודים לירקון: אל-מיר ופרוחיה, ושימשו להשקיית גני ירק קטנים.

האנטיליה היא מכשיר משוכלל יותר, שמהווה מעין "סרט נע" של כדים, ומונע ע"י בהמה בעזרת שני גלגלי שיניים שויים מעץ. אנטיליות הוקמו לרוב בבארות (בירקון, בחצר קסאר ובאזור פארק הירקון). עד להופעת משאבות הקיטור והנפט, הייתה האנטיליה מכשיר ההשקייה המשוכלל ביותר, ובעזרתה יכלו לשאוב מים מבארות שעומקן עד 20 מטרים. בפרדסים של אפנדים אמידים הוחזקו מספר בהמות והשאיבה נמשכה במשך כל שנות היממה.

עם כניסת המיכון לארץ ישראל, התאפשרה שאיבה משמעותית של מים מהירקון, ויחד עם חדירת ענף ההדרים, הוקמו בפרק זמן קצר של מספר עשרות שנים, לא מעט מכוני שאיבה שממוקמים בגדת הירקון, ושואבים את מימיו להשקייה חקלאית – בעיקר של פרדסים (ולפני מלחמת העצמאות, גם מטעי בננות).

בשנת 1911 נחתם חוזה בין ועד המושבה פתח תקווה לבין בצלאל יפה. בחוזה זה התחייב יפה להקים מכון שאיבה מרכזי על הירקון. תמורת קבלת זיכיון למשך 30 שנה, התחייב יפה להשקות 1,500 דונם תוך פחות משנתיים. בתום תקופת הזיכיון יעבור מפעל ההשקייה לרשות המושבה. הזיכיון הוענק בידי המושבה ללא ידיעת הממשלה הטורקית. בשנת 1912 הוחל בהקמת מכון השאיבה, שהיה הראשון בארץ שנבנה מבטון. לצורך השאיבה הובאו ארצה שתי משאבות צנטריפוגליות בעלות כושר שאיבה של 800 מ"ק לשעה. לאחר מותו של בצלאל יפה, נרכש המפעל בידי חברה-בת של חברת החשמל בשם "ירקון". המים נועדו להשקייה בלבד ולא לשתיה, בשל מחלת הבילהריציה. במהלך השנים הוחלפו מנועי הדיזל בחשמל, וחברת "ירקון" נטמעה בחברת החשמל. מכון המים בבית הבטון פעל עד לשנות ה-70 של המאה הקודמת.

תמונה 2: בית הבטון הראשון.

החל משנות ה-30 של המאה ה-20, הוחל בניצול מי מקורות הירקון כמי שתייה. תחילה לירושלים (עד מלחמת העצמאות), ומאז 1955 – לגוש דן ולקו ירקון-נגב להשקייה חקלאית, כחלק ממפעל המוביל הארצי. בשנת 1955 פעלו לאורך הירקון 51 מתקני שאיבה, שהשקו שטח בהיקף של 15,000 דונם (כ-5,600 מתוכם הושקו ע"י חברת "ירקון"). ארבעה מהמתקנים הוצאו משימוש עם הכנסת מי-ים למורד הנהר (אביצור, 1958).

בעקבות הפעלת קו ירקון-נגב, הופסקה למעשה הקמתם של מכוני שאיבה חדשים בירקון, ולמיטב ידיעתנו מכון השאיבה האחרון הוקם ברמת השרון בשנת 1959. המכונים שכבר הוקמו המשיכו לפעול, ונראה כי זכויות השאיבה שהוקנו לבעליהם – הם שמנעו שאיבה מוחלטת של מי המעיינות וייבוש הירקון. העיור המואץ הביא להזרמת שפכים גולמיים לירקון ולזיהומו. בשל מפגעי ריח, כבר בשלב מוקדם הופסקה הזרמת ביוב באזור תל אביב והוכנסו מי-ים מתחנת הכוח רדינג לחלק האחרון של הירקון, אך ביוב גולמי המשיך לזרום בירקון התיכון למעשה עד סוף שנות ה-90, כאשר שיפור מכון טיהור השפכים של כפר סבא והודו השרון החליף את הביוב בקולחין.

במפות המנדטוריות, מסומנים במרחב ההתייחסות של הסקר 16 מכוני שאיבה בין מקורות הירקון לשפך נחל שילה, 20 מכוני נוספים בין שפך נחל שילה עד לים התיכון, ועוד 16 מבנים נוספים בגדות הירקון בין שפך נחל שילה לים התיכון, שסביר שתיפקדו אף הם כמכוני שאיבה. כלומר, יש התאמה כמעט מדויקת ל-51 המכונים המוזכרים ע"י אביצור. 15 מהמכונים התקיימו בין אתר "ענשר טחנות" לשפך הירקון, כאשר מהנ"ל נותרו כיום שרידים לשני מכוני בלבד. במקטע המרכזי של הירקון נשמרו יותר מכוני שאיבה היסטוריים, וחלקם פעילים עד ימינו.

כבשני סיד (עפ"י שיאון וששון, 2003; ששון ורייש, 2007; מרום, 2023)

סיד שימש כחומר גלם לבנייה לאורך התקופות, והפך לענף כלכלי משמעותי באזור השפלה, בו פזורים מאות כבשני סיד. הכבשנים נבנו לרוב במדרונות ערוצים, חלקם התחתון חצוב בסלע וחלקם העליון בנוי. תעשיית הסיד המסורתית התקיימה עד למאה ה-20, והייתה אחד הגורמים להרס השרידים העתיקים במרחב, שכן אבני הבניין הקדומות שימשו כחומר גלם לכבשנים המאוחרים. אבנים נוספות שימשו לבניית הכבשנים עצמם.

תמונה 3: כבשן סיד מנדטורי בין נחשונים לאלעד.

הכבשנים הקדומים נבנו עבור עגול החפור לתוך הקרקע ומדופן באבנים. חלק זה שימש כתא הסקה, ומעליו הייתה כיפת אבן בנויה שתמכה את המבנה ואפשרה שמירת החום שהצטבר בכבשן במהלך הפקת הסיד. בתא ההסקה של הכבשן היו שני פתחים, להסקה ולאוויר. חומרי ההסקה העיקריים היו שיחים ובני שיח, כאשר הצמח סירה קוצנית מוזכר כאחד מחומרי ההסקה העיקריים. תהליך הפקת הסיד המסורתי נמשך 3-4 שבועות, והכבשנים הקדומים פעלו באופן חד-פעמי.

בראשית המאה ה-20 עברה תעשיית הסיד שינויים רבים, כתוצאה משימוש בחומרי הסקה מודרניים. בניגוד לכבשן הקדום, הכבשן המודרני בנוי רובו ככולו על פני השטח, ובנוי לגובה של עד עשרה מטרים מעל פני השטח. הכבשנים המודרניים נועדו לשימוש רב-פעמי, שאינו תלוי בצמחי ההסקה. מקור האבן לכבשנים אלו היה בעיקר במחצבות שבקרבתם. אזור הדום השומרון הוא האזור הקרוב ביותר למישור החוף המכיל חומרי גלם לתעשיית ייצור הסיד. יצרני הסיד העדיפו לייצר את הסיד בקרבת חומרי הגלם ולא לשנע אותו למרחק. לא זוהה קשר בין מיקום הכבשנים ופריסת הדרכים הראשיות במרחב, ונראה שהגישה לכבשנים נעשתה ע"י רשת הדרכים המשניות החוצה את המרחב. ייצור הסיד במרחב תוארך ברובו לתקופה העות'מאנית, ובעיקר לשלהי תקופה זו, אם כי זוהו כבשנים מתקופות קדומות יותר. הדבר נמצא בזיקה לגידול ניכר בהתיישבות במישור החוף הדרומי, ובפרט באזור יפו – שדרשה כמיות גדולות של סיד.

שני מוקדים בולטים ומשמעותיים לתעשייה זו נמצאים במגדל אפק (מגדל צדק) ובנחל ענבה. רוב הכבשנים נמצאו ללא ממצא מתאריך, פרט לכבשן בודד בנחל ענבה ובו כתובת משנת 1920. מחצבות הענק פעילות גם כיום במספר מוקדים במרחב הסקר.

סקירה היסטורית

התקופות הפרהיסטוריות

בתקופה הפליאוליתית התחתונה (80-120 אלף שנה לפני זמננו), התיכונה והעליונה התקיימו יישובים בודדים במרחב קלקיליה של ימינו, וכן מדרום לאורנית. ההתיישבות האנושית במערת קסם החלה לפני כ-380 אלף שנה, והמקום נעזב סופית לפני כ-200 אלף שנה. לאחרונה (2023) פורסם גם גילוי שישה שלדי אדם מאובנים במערת תנשמת, בני כ-100 אלף שנה (התקופה הפליאוליתית התיכונה). בשנת 2005 התגלה אתר נוסף, מערת רנתיס, בעת בניית גדר ההפרדה. באתר זה נמצאו כלי צור ועצמות בעלי חיים. ע"פ תיארוך ראשוני, גיל האתר לא עולה על תקופה של 140 אלף שנה לפני זמננו, ומשתייך לתקופה הפליאוליתית התיכונה.

בשנת 2020 פורסם גילוי טיפוס חדש של אדם קדמון, "נשר רמלה", המתוארך לתקופה הפליאוליתית התיכונה עד לפני כ-130 אלף שנה. טיפוס זה, שלא היה מוכר למדע לפני כן, משלב מאפיינים של האדם הניאנדרטלי והומו ארקטוס (דרוקמן, 2021). בנוסף, מסתבר שהוא חלק שימוש בטכנולוגיות מסוימות יחד עם הומו ספייאנס (Zaidner et al., 2021). אתר נשר רמלה היה מאוכלס במשך עשרות אלפי שנים, ונמצאו בו כ-60 מצבורי עצמות בעלי חיים, ומגוון רחב של כלי אבן מטיפוסים שונים (Zaidner et al., 2018). בסקר הקרן הבריטית (1875) סומנה באתר נשר (של ימינו) מערה בשם מערת שיחא, בה ביקרו הסוקרים פעמיים ולא הצליחו למצוא ציורי סלע שהוזכרו בידי המקומיים. המערה אינה קיימת כיום, אך לא מן הנמנע שהיא אוכלסה בידי האדם הקדמון.

בתקופה האפיפליאוליתית עלתה משמעותית ההתיישבות באזור, ככל הנראה היו אלה אתרי חנייה של ציידים ולקטים. רוב האתרים התקיימו בגבעות החמרה המיוערות, ומספר קטן של אתרים נמצאו במרזבה. במרחק כשבעה וחצי ק"מ מזרחית למערת תנשמת, ממוקמת מערת שוקבא בצלע נחל נטוף. במערה זו התגלו שרידי תרבות לא ידועה מתקופה זו, המכונה כיום על שם הנחל – התרבות הנאטופית. תרבות זו מציינת את סוף תקופת הציידים-לקטים לקראת המעבר לחקלאות בתקופה הניאוליתית, ונמשכה באזורנו החל מלפני כ-15,000 שנה ועד לפני 11,700 שנה. מערת תנשמת מציינת את גבול התפשטותה המערבי של תרבות זו מול מישור החוף.

יישוב נאטופי נוסף נמצא באתר חתולה שבנחל נחשון. באתר זה התגלה יישוב בשטח כ-15 דונם שכפי הנראה היה יישוב ציידים ליד אגם. באתר נמצאו ראשי חץ פרימיטיביים, מרצעים וכלים נוספים כמו גם שרידי רצפת מבנה מגורים.

בתקופה הניאוליתית, שבה החל האדם לעסוק בחקלאות, התקיימה אוכלוסייה מעטה במרחב ההררי כמו גם באזור גבעות החמרה, ואחד האתרים הבולטים תועד ברחוב בודנהיימר בתל אביב, כחצי ק"מ דרומית לירקון. כלי צור נמצאו במספר אתרים, ובשני אתרים באזור נחל נטוף – תל חדיד, התקיימה תעשייה של כלי צור. כמו כן, נמצא ממצא חרסים מתקופה זו בעין ירד, הסמוך לתל גזר.

בתקופה הכלקוליתית, בה החל האדם לייצר כלי נחושת, עלה מספר האתרים במרחב. ליד נחל רבה התקיים אתר שמכונה 'אתר ואדי רבה' (כיום ברח' חזון איש בראש העין) בראשית התקופה הכלקוליתית. אתר זה נחפר בשנות ה-50 של המאה הקודמת, ועל שמו נקראה תרבות פרהיסטורית קדומה שאפיינה את החבל הים-תיכוני בראשית התקופה הכלקוליתית. תרבות זו מאופיינת בכפרים חקלאיים גדולים (שלעיתים השתרעו על פני עשרות דונמים), בנייה מלבני בוך, כלי חרס שחלקם בעלי עיצוב ייחודי ומורקו בצבעים (שחור, אדום או חום) ועוטרו בחריטות, בטביעות או בצבע. ממצא כלי הצור כולל כלים לחטיבת עצים, עידור, חיתוך וקציר. הממצא הקראמי מעיד גם על קיום קשרים תרבותיים עם סוריה. במספר אתרים התגלו מערות קבורה מתקופה זו. באתר חירבת בורנאט מזרח (גבעת אורנים) נחשפו מכלולים תת-קרקעיים ובהם גם מכלול כלי צור, כלי בזלת, מקטר רבוע שאולי שימש כמזבח נייד, ועטרת ממתכת הדומה לחפצים ממטמון נחל משמר (אתר זה נתגלה, נחפר ונהרס בעקבות סלילת כביש 6) (אורן ושפטלוביץ, 1999).

תמונה 4: כלי בזלת כלקוליתיים מאתר גבעת אורנים, מוצגים כיום באוניברסיטת תל אביב.

כמו כן, התקיימו יישובים כלקוליתיים בתל אפק ובג'לג'וליה (אתרים שהיו מיושבים ברוב התקופות ההיסטוריות), כאשר האחרון נחשב ליישוב בת של אפק. באזור חירבת אבריקה (ליד מחלף אייל) תועדו שלושה אתרים מתקופה זו. בתחום העיר גזר, הן תל גזר עצמו והן חורבת תיתורה היו מיושבים בתקופה הכלקוליתית.

תקופת הברונזה

תקופת הברונזה הקדומה מייצגת את ראשית העיור בארץ ישראל, ובמרחב הסקר התקיימו כמה ערי ממלכה. בשלהי תקופת הברונזה הקדומה א', התקיימה בתל אפק עיר בצורה גדולה, שהתקיימה בכל שלבי תקופת הברונזה הקדומה וכן בתקופת הברונזה התיכונה. עיר זו היוותה עיר ממלכה אזורית, שמקבילתה הדרומית הייתה העיר גזר (יישובי הבת של גזר היו בתל שעלבים ובתל איילון). באזור הגבעות קמו בתקופה זו יישובים שמוקמו ממזרח ליישובי התקופה הכלקוליתית. נציין יישובים בתל גריסה, חירבת אבו חאמד (גן החבל בשוהם), תל דלית (ממזרח לבית נחמיה), תל לוד וחורבת שלם (נאות קדומים). חלק מהיישובים נכללו בתחום העיר אפק.

בתקופת הברונזה הקדומה ב' נוסדו יישובים מבוצרים בתל דלית ובקרבת חירבת בורנאט, אולם יישובים אלו ניטשו בסוף התקופה. בתקופת הברונזה הקדומה ג' היו במרחב יישובי פרזות זעירים בלבד, ובחלק הדרומי של המרחב, הייתה גמזו (ולא גזר) האתר הגדול ביותר באזור. בתקופת הברונזה הביניימית היו במרחב מספר אתרי קבורה, ובפרט בית קברות גדול באזור שרונה. אתר עין ירד (דרום) הוא בין האתרים הבולטים במרכז הארץ שהיו מיושבים בתקופת הברונזה הביניימית (גזר לא הייתה מיושבת). באתר גבעת אורנים התקיימה התיישבות בתקופת הברונזה התיכונה א', אך באופן כללי במהלך תקופת הברונזה התיכונה ב' ההתיישבות הייתה מעטה. במהלך תקופה זו החל להתפתח יישוב מבוסס בתל גריסה, וגזר ביססה את מעמדה כעיר מדינה, ובעמק איילון קמו מספר יישובים חדשים. חרפויות מצריות שנמצאו במספר אתרים מעידים על קשרי סחר בינלאומיים. כן יצוינו שרידי קבורה וחרסים באזור נחל בית עריף מדרום וממערב לשוהם. בתקופת הברונזה המאוחרת, שימשה העיר אפק כמקום מושבו של המושל, בין אם וסאל מקומי הכפוף למלך מצרים, ובין אם מושל ממונה מצרי. גם תל גריסה המשיך להיות עיר אזורית משגשגת, וביפו התקיים מרכז שלטוני מצרי. ברשימות הכיבוש של תחומתם השלישי, נמנות ערים בצפון השפלה וביניהן ככל הנראה גזר, גבתון ו-"רובותה" (אותה הציע אהרונ לזהות עם תל חירבת חמידה, הסמוך לבאר חילה ליד לטרון). במכתב המתוארך לימי תחומתם הרביעי או אמנחותפ השני, שהתגלה בגזר, יש עדות לחוסר נאמנותם של תושבי גזר לשלטון המצרי.

עיר הממלכה בגזר מתוארת בפירוט יחסי בארכיון אל-עמארנה, אך נראה שעורפה ההתיישבותי היה דליל (כמו גם כלל ההתיישבות באגן הירקון), ושרידים נוספים נמצאו בקרבת חירבת בורנאט, בתל חדיד ובלוד. בארכיון אל-עמארנה נמצאות חמש איגרות שנשלחו מטעם שליט העיר גזר, מלכאלו (או מלכיל), ואיגרת נוספת שנשלחה אליו. איגרות נוספות נשלחו ע"י יורשיו של מלכאלו, יפחו (יפיע?) ובעל שפט (אחרון שליטי גזר). האיגרות שנשלחו מגזר דלות למדי בתוכן, ועיקר הפרטים על האזור שאובים מאיגרות מלכי ערים אחרות. בין השאר ניתן ללמוד על ברית בין מלך גזר למלך שכם, כמו גם על סיוע של מלכאלו מלך גזר לשליט גת (ייתכן גיתיים – תל חמיד ליד מחלף נשרים), תגו, ששלח לוחמים לסייע לגזר במאבק נגד מלך ירושלים על השליטה בעיר הספר רובותה, שנכבשה בידי מלכאלו ואיפשרה לו שליטה מלאה על מבואות ההר המרכזי. בסוף ימיו של מלכאלו ובימי יורשיו, הובסו בני מלכאלו באילון ובצרעה בידי ה-"עפירי", כנראה קבוצה כפרית הנמצאת בשולי החברה הכנענית.

תקופת הברזל

בראשית תקופת הברזל – התנחלות ישראלית בהר, וייסוד יישובים אחדים באזור הגבעות החולשות על מישור החוף. בין אלו בולט היישוב באתר עיזבת צרטה, שנוסד בסוף המאה ה-13 או בראשית המאה ה-12 לפנה"ס. במקביל (ואולי מעט לאחר מכן) תועדה התיישבות פלשתית בתל אפק ובתל קסילה. ערים מרכזיות קמו גם בתל חדיד ובתל לוד. ההתנחלות הישראלית לא פקדה את מרחב עמק איילון, שנותר בשליטה כנענית. התפתחות והתחזקות העיר המבוצרת בתל קסילה הביאה לצמצום היישוב בתל גריסה הסמוך, שחדל להתקיים בסוף תקופת הברזל א'. בשנת 1207 לפנה"ס הייתה גזר אחד מיעדי מסע מרנפתח מלך מצרים, והמצרים נאחזו בגזר לאחר כיבושה.

בתקופת הברזל ב' חל גידול ניכר בהתיישבות במרחב, כולל מצודות מעטות, יישובים חקלאיים ובתי חווה רבים. היישוב בתל קסילה נחרב ותחתיו קם יישוב קטן יותר. כמו כן, נוסדו יישוב חדש בתל כודאדי (מצד הירקון) ובתל אבו זיתון (תל זיתון). רבים מיישובי הגבעות המשיכו להתקיים גם בתקופה הפרסית. נראה שהאוכלוסייה הישראלית התפשטה מגב הר אפרים לשולי ההר, כולל עיבוד שטחי מזרע במישור ולאורך הנחלים. מרחב גזר היווה חלק מגבול ממלכות ישראל ויהודה (ובהמשך, בגבול הפחוה האשורית וממלכת יהודה). עם זאת, יש באזור שפע יישובי פרזות קטנים, המעידים על מצב בטחוני איתן. נראה כי היישוב באזור גזר לא נפגע במאה השביעית לפנה"ס, כפי שאירע בשפלת יהודה בעקבות ההגליות האשוריות. הגידול ההתיישבותי בתקופת הברזל פסח על גבעות החמרה, למעט יישוב בודד בשולי מגדאל (באזור זה התקיימה התיישבות גם בתקופות קודמות, ש-"נדדה" בין כמה נקודות במרחב). ניתן לומר כי אזור גזר שמר על יציבות התיישבותית יחסית לכל אורך תקופות הברונזה והברזל, ואילו ההתיישבות מצפון לעמק איילון סבלה מחוסר יציבות יישובית וחלו בה תמורות חריפות בהתאם למצב המדיני באזור.

מרחב הסקר במקרא

עמק איילון היווה חלק מזירת הקרבות של יהושע בן נון, שהגיע לאזור זה דרך מעלה בית חורון: "שָׁמַשׁ בְּגִבְעֹן דָּוִם וַיִּרְחַם בְּעֵמֶק אֵילָן: " (יהושע י, י"ב). גזר מוזכרת בין הערים שהצטרפו למלחמה בישראל: "אֲזַ עָלָה הָרֶם מֶלֶךְ גָּזֵר לַעְזֹר אֶת־לָכִישׁ וַיִּכְהוּ יְהוֹשֻׁעַ וְאַתָּעֲצָמוֹ עַד־בִּלְתִּי הִשָּׁאִיר־לָו שָׁרִיד: " (יהושע י, ל"ג). עם זאת, גזר עצמה לא נכבשה בידי בני ישראל.

עיר כנענית נוספת המוזכרת במרחב הסקר הינה העיר כפירה, אחת מארבע ערי הגבעונים, בני שבט החיווי, שלפי הסיפור המקראי הערימו על בני ישראל וניצלו מהשמדה אך הפכו לווסאלים של ממלכת ישראל: "וַעֲרִיָּהֶם גִּבְעֹן וַחֲכַפִּירָה, וּבְאֵרוֹת וְקָרְיַת יַעֲרִים" (יהושע ט, י"ז).

ברשימת הערים שאותן היכה יהושע מופיעים גם: "מֶלֶךְ אֶפֶק אֶחָד, מֶלֶךְ לְשָׁרוֹן אֶחָד." (יהושע י"ב, י"ח). ההנחה המקובלת היא כי מדובר באפק של הירקון, אם כי היו מקומות נוספים בארץ שנקראו אפק. יש גם הצעה לא מבוססת כי: "מֶלֶךְ-גֹּזִים לְגִלְגָל, אֶחָד." (יהושע י"ב, כ"ג) מתייחס לגילגוליה של ימינו (ככל הנראה, הראשון לזהות את גילגוליה עם גילגל המקראית, היה הבישוף אוסביוס במאה הרביעית לספירה). בימי אוסביוס נקרא הכפר גלגוליס. עם זאת, לדבריו גלגוליס נמצאה במרחק 6 מילין מאנטיפטריס, ומרחק זה מתאים לקליליה ולא לגילגוליה.

נחל קנה מוזכר כגבול בין השבטים אפרים ומנשה: "מִתְּפוֹחַ יֵלֶךְ הַגָּבֹול יָמָה, נַחַל קָנָה, וַהֲיוּ תְצַאֲתֵיו, הַיָּמָה; זֹאת, נַחַל מִטָּה בְּנֵי־אֶפְרַיִם--לְמִשְׁפַּחָתָם." (יהושע ט"ז, ח'). וכן: "וַיֵּרֶד הַגָּבֹול נַחַל קָנָה נִגְבָּה לַנַּחַל, עָרִים הָאֵלֶּה לְאֶפְרַיִם, בְּתוֹךְ, עָרֵי מְנַשֶּׁה; וַגָּבֹול מְנַשֶּׁה מִצְפּוֹן לַנַּחַל, וַיְהִי תְצַאֲתֵיו הַיָּמָה. נִגְבָּה לְאֶפְרַיִם, וַצְפּוֹנָה לְמְנַשֶּׁה, וַיְהִי הַיָּם, גָּבֹולוֹ." (יהושע י"ז, ט"י). שמו של הנחל השתמר עד ימינו בשם הערבי ואדי קנא לחלקו ההררי של הנחל.

שבט דן הוא אחרון שבטי ישראל שקיבלו נחלה בספר יהושע (יהושע י"ט, מ'-מ"ז): "לְמִטָּה בְּנֵי־דָן, לְמִשְׁפַּחָתָם, יֵצֵא, הַגֹּזֶרֶל הַשְּׂבִיעִי... וְשָׁעֲלָבִין וַאֲיִלָּון וַיִּתְּלָח... וַיְהִי וּבְנֵי־בֶרֶק, וְגַת־רַמּוֹן. וַיְמִי הַיִּרְקוֹן, וַהֲרַקוֹן; עִם־הַגָּבֹול, מוֹל יָפוֹ. וַיֵּצֵא גָבֹול־בְּנֵי־דָן, מֵהֶם; וַיַּעֲלֵו בְּנֵי־דָן וַיִּלָּחֲמוּ עִם־לָשֶׁם וַיִּלְכְּדוּ אוֹתָהּ וַיִּכּוּ אוֹתָהּ לְפִי־חֶרֶב, וַיִּרְשׁוּ אוֹתָהּ וַיֵּשְׁבוּ בָּהּ, וַיִּקְרְאוּ לָשֶׁם דָּן, כִּשֶׁם דָּן אֲבִיהֶם."

זהו האזכור היחידי במקרא לירקון ולרקון. לפי ההקשר הגיאוגרפי, מקובל לזהות את הירקון עם הירקון של ימינו, ואת הרקון עם נחל איילון של ימינו. כפי הנראה, שבט דן שנחלתו המקורית הייתה אל מול שבטי הפלשתים, לא הצליח להתמודד עם הלחץ הצבאי החזק של הפלשתים, ועל כן במועד שאינו ידוע לפני תקופת המלוכה, עברו בני השבט אל מורדות החרמון, כבשו את העיר ליש/לשם וקראו לה דן (עד היום הזה).

על אף אזכורה של גזר כאחת מערי נחלת דן, היא מוזכרת במקרא כעיר של שבט אפרים. חלק מהפרשנים טוענים שהסיבה לכך קשורה לאי הצלחת שבט דן להתנחל בנחלתו, דבר שאפשר לבני אפרים לקחת חזקה על המרחב, כפי שניתן לראות גם בשופטים א', ל"ד-ל"ה: "וַיִּלְחֲצוּ הָאֲמֹרִי אֶת־בְּנֵי־דָן הַהֵם כִּי־לֹא נָתַנוּ לָדָדִת לְעֶמְקָה: וַיֹּאֲלֵהוּ הָאֲמֹרִי לְשִׁבְתָּ בְּהַר־חֶרֶס בְּאֵילֹן וּבְשַׁעֲלָבִים וַתִּכְבֹּד יָד בֵּית־יִסָּכָר וַיְהִי לָמָס: ". עם זאת, כפי שכתוב פסוקים ספורים קודם לכן (שופטים א', כ"ט) – "וְאֶפְרַיִם לֹא הוֹרִישׁ אֶת־הַכְּנַעֲנִי הַיּוֹשֵׁב בְּגִזְרָה וַיֵּשֶׁב הַכְּנַעֲנִי בְּקֶרְבּוֹ בְּגִזְרָה: ".

במקומות שונים במקרא מוזכרת גת או גיתיים, כאשר חלק מהחוקרים מזהים אותה עם ראס אבו חמיד (תל חמיד) הסמוך למחלף נשרים, ולא עם גת הפלשתית.

המרחב שב ונזכר בספר שמואל א', כרקע למאורעות שהובילו לחורבן שילה ולהפיכתו של שמואל הנביא לאחרון השופטים בישראל: "וַיְהִי דְבַר־שְׁמוּאֵל, לְכָל־יִשְׂרָאֵל: וַיֵּצֵא יִשְׂרָאֵל לְקִרְיַת לְשִׁיתִים לְמַלְחָמָה, וַיַּחֲנוּ עַל־הָאֵבֶן הָעֶזְרָה, וּפְלִשְׁתִּים, חָנוּ בְּאֶפְקָה. " (שמואל א', ד', א'). מקובל להניח כי הקרב המדובר התרחש במעבר אפק, וחלק מהחוקרים הציעו לזהות את "אבן העזר" באתר עיזבת צרטה (להלן). שבו נמצאו שרידי יישוב מתקופת ההתנחלות.

רק בתקופת המלוכה, הפכה גזר לעיר ישראלית, כמסופר בספר מלכים א', ט', ט"ו-ט"ז: "וַיְהִי דְבַר־הָמָס אֲשֶׁר־הָעֵלָה הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה לְבָנוֹת אֶת־בֵּית יְהוָה וְאֶת־בֵּיתוֹ וְאֶת־הַמִּלּוֹא וְאֶת חוֹמַת יְרוּשָׁלַם וְאֶת־חֶזֶר וְאֶת־מִגְדוֹ וְאֶת־גִּזְרָה: פָּרַעַה מֶלֶךְ־מִצְרַיִם עָלָה וַיִּלְכֹּד אֶת־גִּזְרָה וַיִּשְׁרָפָהּ בָּאֵשׁ וְאֶת־הַכְּנַעֲנִי הַיּוֹשֵׁב בְּעִיר הָרֶגַע וַיִּתְּנָהּ שְׁלֹחִים לְבָתוֹ אֵשֶׁת שְׁלֹמֹה: וַיָּבֶן שְׁלֹמֹה אֶת גִּזְרָה וְאֶת בֵּית חָרֹן תַּחְתּוּן: ".

להערכת החוקר קיצין, העברת גזר לשלמה הייתה מהלך מדיני שנועד לפייס את שלמה מחד, ומאידך לבסס את שליטתה של מצרים בפלשת ולנתקה מהסחר עם צור.

על חשיבות השפלה (ועמק איילון) בימי שלמה המלך ניתן ללמוד מכך שהאזור (יחד עם עמק שורק) היווה אחת מהנציבויות של שלמה המלך: (מלכים א', ד', ט'): "בֶּן דָּקָר בְּמִקְצֵי וּבְשַׁעֲלָבִים וּבֵית שֶׁמֶשׁ וְאֵילֹן בֵּית חֶנָן. " ראוי לציון שהעיר גזר עצמה לא מוזכרת ברשימת ערי המחוז.

בשנת 924 לפנה"ס היה מסע הכיבוש של שישק מלך מצרים. בדרכו עבר גם בעמק איילון, וברשימת כיבושיו מוזכרות הערים גזר, רבת, אילון, קרייתיים ובית חורון.

עוזיהו מלך יהודה כבש שטחים ניכרים בפלשת, (דברי הימים ב', כ"ו, ו'): "וַיֵּצֵא וַיִּלָּחֶם בְּפִלְשְׁתִּים וַיִּפְּצֵן אֶת־חוֹמַת גָּת וְאֶת חוֹמַת יִבְנָה וְאֶת חוֹמַת אֲשְׁדּוֹד וַיִּבְנֶה עָרִים בְּאֲשְׁדּוֹד וּבְפִלְשְׁתִּים. " עם זאת, בימי אחז מלך יהודה, נחלשה אחיזת הממלכה באזור (דברי הימים ב', כ"ח, י"ח): " וּפְלִשְׁתִּים פָּשְׁטוּ בְּעָרֵי הַשְּׁפֵלָה וַהֲנִיב לַיהוּדָה וַיִּלְכְּדוּ אֶת בֵּית שֶׁמֶשׁ וְאֶת אֵילֹן וְאֶת הַגְּדֵרוֹת וְאֶת שׁוֹכֵי וּבְנוֹתֶיהָ וְאֶת תְּמָנָה וּבְנוֹתֶיהָ וְאֶת גִּמְזוֹ וְאֶת בְּנוֹתֶיהָ וַיֵּשְׁבוּ שָׁם. ".

עם מרד חזקיהו מלך יהודה באשורים, ניתנו המישורים במערב נחל איילון למלך אשקלון, צדקא.

בתקופה הפרסית, נזכרים ארבעה מיישובי האזור ברשימות שבי ציון: כפירה, לוד, חדיד ואונו: "בְּנֵי לֹד חֲדִיד וְאוֹנוֹ שְׁבַע מְאוֹת עֶשְׂרִים וַחֲמִשָּׁה" (עזרא ב', ל"ג), בספר נחמיה י"א, ל"ג-ל"ה, מוזכרות גם הערים נבלט וצובעים (שמיקומה אינו ידוע): "חֲצִירוֹ וְרִמָּה גִתִּים: חֲדִיד צִבְעִים נְבִלְט: לֹד וְאוֹנוֹ גִּי הַחֲרָשִׁים: " (את גיתיים הציעו חלק מהחוקרים לזהות בתל חמיד הסמוך ליד רמב"ם), וכן: "וַיִּשְׁלַח סִנְבַלְט וְגִשְׁם אֵלֵי לְאֹמֶר לָכֵה וְנוֹעֲדָה יַחְדָּו בְּכַפִּירִים בְּבִקְעַת אוֹנוֹ וְהִמָּה חֲשָׁבִים לַעֲשׂוֹת לִי רָעָה" (נחמיה ו', ב'). זיהוי "הכפירים" אינו ברור, אם כי קיימת אפשרות שהשם השתמר בשם הכפר סאפרייה ששכן במרחב עד למלחמת העצמאות. כמו כן, מוזכרת כפירה.

התקופה הפרסית ואילך

בתקופה הפרסית חל גידול בהתיישבות, כולל הקמת מתקנים חקלאיים רבים: גתות, בתי בד ושומרות. גם בשולי גבעות החמרה חלה עלייה קטנה בהתיישבות. עם זאת, אפק עצמה לא הייתה מיושבת. בתקופה זו נכלל המרחב בפחוה יהוד מדינתא, ולאחר הצהרת כורש, נמנות הערים לוד, חדיד ואונו עם הערים אליהן שבו גולי בבל. המרחב שימש כמרחב חקלאי בו גודלו בעיקר גפנים וזיתים (בגבעות ובעמקים באזורי הטרשים) ודגנים (במישור). בסוף התקופה הפרסית, הצטמצם שטח יהודה ובכלל זאת גזר, לוד, חדיד ואונו נגרעו מיהודה. עמק איילון נכלל ביהודה, והיישוב העיקרי בו היה אמאוס, הנזכר לראשונה בספר מקבים א' ככפר בגבול יהודה. אמאוס הוא צורה יוונית של השם העברי "חמת" או "חמתן", לציון המעינות החמים ששכנו במקום.

בתקופה ההלניסטית שכנו בתל אפק מצודה ועיר קטנה, כנראה העיר היהודית פגי (מעיינות ביוונית), שם שהשתמר עד ימינו בשם הכפר הערבי פגיה, במרחק כמה ק"מ מערבה בתחום פתח תקווה. קמו יישובים חדשים ספורים, בחירבת בורנאט, חורבת חרמשית (נאות קדומים) וחירבת א-טיהיריה (ליד בן שמן). הסלואקים סיפחו את גזר לאדומיאה (אדום) כמשקל נגד ליהודה, ובגזר התפתח מבצר מלכותי חשוב ובו חיל מצב גדול, המגן על הפרוזדור הסלואקי בציר יפו – גזר – החקרא בירושלים. אמאוס נותרה בידי מחוז יהודה.

התקופה החשמונאית

מודיעין ממנה יצאו המקבים מזהה בכפר אל-מידיה, בסמוך לערוץ הנקרא כיום נחל מודיעין, באגן נחל איילון. חלק מקרבות המקבים נערכו במרחב הסקר: הקרב השלישי של יהודה המקבי היה קרב אמאוס, בעמק איילון. בעוד המצביא הסלואקי גורגיאס נערך לתקוף את מחנה המקבים באזור מצפה (גב ההר), נערכו כוחותיו של יהודה המקבי לפשיטה לילית על אמאוס (קיימות שתי גרסאות עיקריות למהלך הקרב). כך או כך, כוחות יהודה המקבי תקפו את הצבא הסלואקי באמאוס, וגרמו לו ל-3,000 הרוגים, בעוד כוחות גורגיאס פושטים על מחנהו הריק של יהודה. בדרכם חזרה לאמאוס ראו הסלואקים עשן מיתמר מהמחנה, ונסוגו ללא קרב.

לאחר נפילתו של יהודה בקרב בעל חצור, השתלט המצביא הסלואקי בקיידס על הארץ, ובנה בשנים 155-160 לפסה"נ שורת ביצורים במבואות יהודה, וביניהם גם באמאוס. הביצור באמאוס זוהה בחורבת עקד, הנמצאת במזרח פארק איילון/קנדה. יונתן החשמונאי השתלט על המרחב בשנים 152-154 לפנה"ס, כולל אמאוס. עמק איילון וגזר נותרו בשליטה סלואקית. כתוצאה מברית בין יונתן ודימטריוס, הועברו מחוזות לוד, עופריים ורמתיים לשליטת החשמונאים. מתקופה זו בשנות ה-2000 נחפר כפר יהודי בחירבת בורנאט. בשנת 142 לפסה"נ כבש שמעון החשמונאי את גזר והפך אותה ליישוב יהודי מבוצר. ככל הנראה, כתובות "תחום גזר", נחקקו סביב תקופה זו. כתוצאה מזעזועים מדיניים בתקופה זו, ניטשו מרבית החוות, ויושבו מחדש רק בתקופה הרומית המאוחרת והביזנטית.

התקופה הרומית והביזנטית

הנציב הרומי בסוריה, גאיוס קסיוס, תבע משליטי יהודה מס כבד וכאשר חל פיגור בגבייה, יצא למסע עונשים, במסגרתו מכר לעבדות (בין היתר) את תושבי העיר אמאוס. עם זאת, העיר שוקמה עד מהרה. במהלך מלחמת הורדוס באחרון מלכי החשמונאים, אנטיגונוס בן אריסטובולוס (37-40 לפסה"נ), הקים הורדוס בסיס באמאוס ממנו יצא לכיבוש ירושלים. בראשית התקופה הרומית ייסד הורדוס את העיר אנטיפטריס כעיר מסחר וכתחנת דרכים בדרך הראשית מקיסריה לירושלים. יוסף בן-מתתיהו מתאר: "לאביו שם מצבת זכרון בעיר אשר בנה בעמק היפה במלכותו, המלא נחלי מים ועצי חמד, וקרא לה בשם אנטיפטריס" (מלחמות היהודים, א', כ"א, ט' – לפי תרגום שמחוני). בתקופה זו הייתה אמאוס בירת פלך מקומי.

בשנת 4 לפסה"נ, לאחר מות הורדוס, פרצו מהומות ביהודה, שדוכאו בידי נציב סוריה פובליוס וארוס. בדרכם לירושלים, שרפו צבאותיו של וארוס את העיר אמאוס. מכאן ואילך הפכה אמאוס מעיר יהודית לעיר הלניסטית-שומרונית. במרד הגדול, לפי יוסף בן-מתתיהו, החריבו המורדים היהודים את אנטיפטריס ואת הכפרים שבסביבתה. יוסף בן מתתיהו מספר כי המצביא הרומאי אספסיינוס הקים בחדיד מצודה ובה חיל מצב כחלק מההיערכות למצור על ירושלים. מצודה נוספת הוקמה באמאוס, שם ישב הלגיון החמישי.

לאחר המרד, השתקמה העיר אנטיפטריס והתרחבה במאות ה-2-4 לספירה, עת נשענה על עורף חקלאי נרחב. פותחה רשת דרכים נרחבת כולל אבני מיל. לראשונה בתולדות האזור הוקמו יישובים בגבעות החמרה בהיקף ניכר, כולל כפי הנראה – בירוא יער האלוניס לשם הקמת היישובים ושטחי חקלאות. נראה כי חלק מהאוכלוסייה החדשה היו שומרונים שהתפשטו מהשומרון מערבה וצפונה. תל קסילה ותל חששא (בשכונת בבלי) אף הם היו מיושבים בתקופה זו, ולצד תל קסילה אף נתגלה בית כנסת שומרוני. בחירבת אל-ח'דירה ובמערות אפקה נמצאו קמיעות שומרוניים.

אמאוס אף היא שגשגה לאחר החורבן, וגם רבנים ביקרו במקום. מדרש מספר על כשלונו של רבי אלעזר בן ערך, תלמידו של רבי יוחנן בן זכאי, להקים באמאוס מרכז לתורה: "הלך רבי אלעזר בן ערך אצל אשתו לאמאוס, מקום מים יפים ונווה יפה... וישב לו עד ששכח תלמודו" (מדרש קהלת רבה, ז', ט"ו). במדרש אחר, אמר רבי אלעזר בשיחת חכמים: "אלך לדמסית (בית מרחץ ציבורי) למקום יפה ומים יפים ונאים, ונתמעט שמו בתורה. הם שהלכו ליבנה למקום שתלמידי חכמים מרובים ואוהבים את התורה, נתגדל שם בתורה" (בבלי, אבות דרבי נתן, י"ד).

באזור נמצאו כמה מערכות מסתור המיוחסות למרד בר כוכבא, בחורבת עקד ובחורבת חתולה. במהלך מרד בר כוכבא, שימשה אמאוס כבסיס של הלגיון העשירי בדיכוי ארץ יהודה: "אדריאנוס שחיק עצמות הושיב שלוש משמרות, אחת בחמת (אמאוס), אחת בכפר לקיטיה ואחת בבית לחם יהודה. בא ואמר: מי שיברח מכאן ייתפש מכאן. מכאן – ייתפש כאן" (איכה רבתי, א', ט"ז). כפר לקיטיה היא כנראה בית ליקיא. גם לאחר דיכוי מרד בר כוכבא, ישבו באמאוס ובסביבתה יהודים, כולל מספר תלמידי חכמים.

במסורת הנוצרית, לאחר צליבתו של ישו הנוצרי, הוא קם לתחייה והופיע מספר פעמים לעיני תלמידיו, כולל באמאוס. לפי אחת מהמסורות, ביקר ישו בביתו של אחד מתלמידיו בשם קליופס. במקום זה הוקמו לימים כנסיות, החל מהתקופה הביזנטית ועד ימינו. אתר ייחודי מתקופה זו הוא מאוזוליאום מזור (מקאם א-נבי יחיא), שהוקם בסביבות שנת 300 לספירה והשתמר עד ימינו (ראו הרחבה בפרק אתרים בולטים). במשנה מוזכרים מי הירקון כמים פסולים בגלל אופיים הביצתי: "מי כַּךְ מִיּוֹן וּמִי פּוּגָה, פְּסוּלִין, מִפְּנֵי שֶׁהֵם מִי בְּצִיִּים." (משנה, פרה ח') (פוגה – פגי היא אפק).

לוד הפכה לעיר מרכזית, ובימי הקיסר ספטימיוס סוורוס (193-211 לספירה) קיבלה מעמד פוליס ונקראה דיוספוליס. העיר שימשה כצומת דרכים ארצית. בתקופה זו שגשגה גם אמאוס, בה משל ההיסטוריון הנוצרי יוליוס אפריקנוס. בשנת 221 לספירה יצא אפריקנוס לרומא, וקיבל מהקיסר אלגבלוס זכויות ומעמד לאמאוס, שנקראה מעתה ניקופוליס – עיר הניצחון.

אתר אל-חבס בבקעת הנזירים (כיום בתחום שיפוט העיר מודיעין) מכיל שרידים רומיים (מערת קבורה מפוארת) וביזנטיים. במהלך השנים הציעו מספר חוקרים, כולל זאב וילנאי, לזהות באתר זה את "מערתא דלוד" בה לפי מסורות שונות הסתתרו רבי שמעון בר-יוחאי ובנו, ולאחר מכן רבי נחום איש גמזו. "אֲזַל לִיה וְעָרַק לְמַדְבָּרָא דְלוד, וְאַתְּנַנִּיז בְּחַד מְעָרְתָא" ובתרגום לעברית, "רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן יוֹחָאי הֵלֵךְ לוֹ וּבָרַח לְמַדְבָּרָא דְלוד (לְמַדְבָּר לוד), וְנִנְנִיז בְּמְעָרָה אַחַת, הוּא וְרַבִּי אֱלֶעָזָר בֶּנוֹ. הִתְרַחֵשׁ לָהֶם נֶס, וַיֵּצֵא לָהֶם חֲרוֹב אֶחָד וּמַעֲיָן מִים אֶחָד. אָכְלוּ מְאוֹתוֹ חֲרוֹב, וְשָׁתוּ מֵאוֹתָם מִים. הָיָה אֵלֵיהֶם, זְכוּר לְטוֹב, בָּא אֵלֵיהֶם כָּל יוֹם פְּעָמִים, וּמִלְמַד אוֹתָם. וְלֹא יָדַע אִישׁ עֲלֵיהֶם". ההצעה לזהות את מקום האירוע בבקעת הנזירים היא כיוון שלוד עצמה ממוקמת במישור ואין בקרבתה מערות. יצוין שהמסורת הנוכחית על מקום האירוע בפקיעין היא מסורת מהתקופה העות'מאנית (שפירא, 2022).

בתקופת חז"ל שכן באזור לוד יישוב יהודי בשם כפר טבי (כפר טובים או כפר צבאים). לפי חז"ל, העיר שכנה ממזרח ללוד ובה היה כרמו של רבי אלעזר בן הורקנוס. בעבר זוהתה כפר טבי עם ח'רבת כפרטא (כיום – "חורבת כפר טוב", סמוך לתחנת הרכבת פאתי מודיעין), אך כתבי הקדש עות'מאניים מהמאה ה-16 מבחינים בין כפרטא ובין כפר טאב, דבר שהוביל לאחרונה לזיהוי כפר טבי עם כפר דניאל של ימינו (מרומ, 2023).

התקופה הביזנטית מייצגת את שיא ההתיישבות במרחב (כולל עלייה משמעותית נוספת בהתיישבות בגבעות החמרה), אם כי ניכר צמצום ביישוב העירוני. בשנת 363 חרבה אנטיפטריס ברעידת אדמה, זמן קצר אחרי ראשית התקופה הביזנטית. במהלך התקופה הביזנטית, הערים המרכזיות במרחב היו אפולוניה ולוד. נראה כי הביזנטים העדיפו לחזק את מעמדה של לוד כתחנת דרכים בדרך מיפו למקומות הקדושים בירושלים ובבית לחם, ובאנטיפטריס היה יישוב מצומצם בלבד. אוכלוסיית המרחב, לפי המקורות ההיסטוריים והממצא הארכיאולוגי, כללה שומרונים רבים, לצד יהודים ונוצרים. כפר סבא הקדומה, שמוזכרת אצל חז"ל, ניתנת לזיהוי בכפר סבא הערבית. במרחב נמצאו לא מעט שרידי כנסיות ומנזרים, כגון בחורבת תנשמת, כפר טרומן, חורבת חני, חורבת נבלט ועוד. מפעל ייחודי המיוחס לתקופה הביזנטית הוא המנהרה החצובה ברכס הכורכר בהרצליה, שנועדה לאפשר את ניקוז מי ביצת הרצליה (בחרת קטוריה) וניצול הקרקע לחקלאות.

ניקופוליס הגיעה לשיא שגשוגה במאה החמישית, ומופיעה במפת מידבא עם בסיליקה. בשנת 499 חרבה ניקופוליס ברעש אדמה חזק, ומאז אין כל זכר במקורות למעיינות המרפא של אמאוס. ייתכן כי למעיינות אלו היה קשר תת-קרקעי ל"אנומלית איילון" באזור מחצבות נשר של ימינו, שם נמצא עד היום אזור עם מי תהום עשירים בגופרית המקיים פאונה ייחודית. במאות החמישית והשישית ישבו במרחב עמק איילון בעיקר שומרונים, ובשעלבים התגלו שרידי בית כנסת שומרוני.

בגניזה הקהירית שהתגלתה במאה ה-19, התגלו מספר קטעים סתומים העוסקים בחורבן של קהילות יהודיות בארץ ישראל. בין הקהילות שחרבו נמנית קהילת אוננו: "וטבחו חבורת אוננו". פרידמן (1982) סבור שיש לייחס אירועים אלו לפרעות של הקיסר הביזנטי הרקליוס ביהודי הארץ, לאחר כיבושה החוזר מידי הפרסים בשנת 629. קטע נוסף שנמצא בגניזה, שנשתמר רק בחלקו, נכתב ב-"קריית אוננו". לפי המסמכים שנמצאו יחד עם מסמך זה, יש לתארכו לתקופת הגאונים (מאות 9-11 לספירה), והוא מעיד על כך שהיישוב היהודי באוננו שרד את החורבן הביזנטי (פרידמן, 1982).

ימי הביניים

לאחר כיבוש ארץ ישראל שימשה אמאוס כבסיס מרכזי לצבאות הערביים. בשנת 639 פרצה באמאוס מגיפה שהפילה חללים רבים, "מגיפת אמאוס", בה מתו כ-25 אלף איש, כולל חלק ממצביאי הערבים ואף המצביא הראשי אבו עוביידה. אחת הבארות באמאוס נקראת גם כיום "ביר טאעון" – באר המגיפה. בתקופה הערבית הקדומה הצטמצם מאד מספר היישובים במרחב. אם כי תל אפק המשיך לשמש כמרכז שלטוני. הירידה ההתיישבותית בהדום השומרון הייתה חריפה יותר מזו שבמרזבה ובגבעות החמרה. רוב היישובים בגבעות החמרה התקיימו רק עד המאה התשיעית לספירה. לוד המשיכה לשמש כעיר מרכזית, אם כי עם הקמתה של העיר רמלה סביב שנת 716, חל פיחות במעמדה. החל מהמאה ה-11 החלו להתפתח באמאוס מסורות קדושה מוסלמיות הקשורות בקברי הנביאים שמתו במגיפה, ובית המרחץ הרומי השמור היטב זוהה כקברם של שלושת המצביאים המוסלמיים שמתו במגיפה.

בתקופה הצלבנית האזור הפך ברובו לשממה, ונראה שהמצב הביטחוני הידרדר. היישוב הבולט מתקופה זו הוא חורבת מגדל אפק (מבצר מיראבל). שרידי מצודות צלבניות נמצאים גם בקולה ובאזור (מצודת המישור), בזיקה לעיר יפו, וכן מצודה בלטרון. בתל קסילה התקיים יישוב צלבני ונמצאו שרידים לתעשיית סוכר באזור הירקון, שהיקפה אינו ברור. בגבעות החמרה התפשט מחדש היער עם נטישת היישובים. המלך בלדווין הראשון הקים מבצר בשם "מבצר ארנולד" או "מבצר ארנולף" שנועד להגן על הדרך לירושלים. ככל הנראה מדובר על מבצר יאלו. המבצר הוחרב בפלישה מוסלמית בשנת 1106. בשנת 1132 נבנה המבצר מחדש. עם זאת, כיוון שהוא לא שולט היטב בתצפית דרומה ומערבה, הוקם בקרבתו גם מבצר לטרון (לה טורון דה שווליה). המבצר הוקם בידי הטמפלרים, ששלטו גם במבצר ארנולד, וכן הקימו מחדש כנסייה באמאוס.

בדצמבר 1177 הובס צלאח א-דין בקרב גדול ליד גזר, לאחר שנפל למארב שטמן לו המלך בלדווין הרביעי. עם זאת, לאחר עשר שנים כבש צלאח א-דין את הארץ בעקבות קרב קרני חטים.

בעקבות מסע הצלב השלישי, חזרו הצלבנים לארץ ישראל. צלאח א-דין החליט להרוס את הערים והמבצרים ברצועת החוף, ואחיו אל-מלכ אל-עדל הרס בין היתר את רמלה, את לה טורון ואת מבצר ארנולד. ריצ'רד לב-הארי קומם את ההריסות, דבר שעזר לשליטת הצלבנים בעמק איילון לעשרות שנים.

בדצמבר 1191 תפס צבא ריצ'רד לב-הארי את לה טורון ואת בית נובלה (בית נובה), אך בשל חורף סוער התעכב בלטרון. בינואר 1192 הגיע הצבא הצלבני לבית נובלה, אך לאור החורף הקשה נסוגו הצלבנים לרמלה.

ביוני 1192 יצאו הצלבנים ללטרון ומשם לעבר בית נובלה, אולם התעכבו שם מספר שבועות ובסופו של דבר נסוגו חזרה לרמלה מבלי לכבוש את ירושלים. ב-1229 חתם הקיסר פרידריך השני על הסכם עם אל-מלכ אל-כאמל שהעביר לידי הצלבנים את ירושלים ובית לחם, שקושרו לממלכת הצלבנים בפרוודור שכלל את אמאוס, בית נובא ומבצר לה טורון. בשנות ה-40 של המאה ה-13, נדחקו הצלבנים לאזור החוף, וכבר ב-1263 נזכרת לה טורון כבסיס ממלוכי.

בתקופה הממלוכית הוקמו לאורך דרך הים ח'אנים, מסגדים ומתקני מים לעוברי אורח (נבי שמעון, נבי ימין, קבר שאמס א-דין בג'לג'וליה, נבי תיארי, נבי הודא, ואולי גם נבי כיפל), ונראה כי גם דרך הרוחב משכם לחוף הים המשיכה להתקיים בתקופה זו (אם כי שינתה את יעדה מאפולוניה החרבה למסגד סידנא עלי). כנראה שבתקופה זו כבר פעלה טחנת הקמח באבו-רבאח (ואולי אף קודם לכן). חבלה, הסמוכה לקלקיליה ולמתן, נזכרת ברשימת אחוזות שמסר השליט הממלוכי בייברס ללוחמיו.

בשנת 1273 הוקם גשר לוד (גשר ג'ינדס) על נחל איילון. בשני צידי הגשר יש שני זוגות אריות הנושאים בטפריהם חיה קטנה (כנראה עכבר), ואילו בין האריות מופיעה כתובת הקדשה בערבית המציינת את מועד בניית הגשר בשנת 671 להג'ירה בידי מושל לוד עלא א-דין עלי א-סואק, בפקודתו של הסולטן בייברס. הגשר נבנה מאבנים שנבזזו מכנסיית סנט ג'ורג' בלוד, שנהרסה בידי הממלוכים. יש לציין כי לדעתו של החוקר הצרפתי קלרמון-גנו, הגשר נבנה על יסודות גשר קדום יותר, דבר המסתדר עם אזכור הכפר ג'נדאס במקורות צלבניים (גת, 2020).

במהלך התקופה העות'מאנית (1516-1917), התחוללו באזור מלחמות שבטיות כחלק ממלחמות שבטי הקיס והימן. מלחמות אלו הובילו לנטישתם של חלק מכפרי המרחב, כגון סבטארה (גבעת דני ליד אחיעזר), בית כופא (כיום בית נחמיה) ושיחא (יישוב מערות באתר מחצבות נשר כיום). על הכפר בית נבאללה, שהשתייך למחנה שבטי הקיס, השתלטה חמולה משבטי הימן. חמולה זו הצליחה לפרוס את חסותה על הכפרים הסמוכים דיר טריף, אל-טירה, קולה, פג'ה ומלאבס. בתקופה זו גם ננטש הכפר ג'ינדאס (מרום, 2020). באזור עמק איילון, השליטו בני אבו גוש את מרותם על כל המרחב, והחלו לגבות מס דרכים מהעוברים בדרך לירושלים.

במרחב הסקר התקיימו עשרות יישובים בתקופה העות'מאנית, חלקם היו בתחומי הקדשים דתיים, כגון הקדש שהשתייך לרוקסלנה (1502-1558), אשתו המועדפת של הסולטן סולימאן המפואר ואם יורשו, סלים השלישי, וכלל בין השאר את הכפרים רנטיא, ג'נדאס וכפר טאב (=כפר דניאל) (מרום, 2023). בשנים 1572-1574 הוקמה מצודה גדולה בתל אפק (קלעת ראס אל-עין, בינאר באשי) ששימשה כמרכז שלטוני אזורי. בעת מסע נפוליאון (1799) הייתה מצודת אפק נטושה. כפר קאסם הוקם כפי הנראה כמזרעה של הכפר הסמוך מסחה, וב-1838 כבר מתועד כיישוב קבע.

תקופת שלטונם של מוחמד עלי ואיברהים פחה ממצרים (1830-1840) הובילה לגידול דמוגרפי ניכר בעיר יפו ובעמק לוד, כתוצאה מהגירת מתיישבים ממצרים. הגירה זו נמשכה גם לאחר תום השלטון המצרי. במהלך התקופה, נלחמו המצרים בחמולת אבו גוש והרסו את מבצר לטרון.

החל מאמצע המאה ה-19, במקביל להתפתחות היישובית הערבית, חלה גם התפתחות יישובית יהודית ואירופאית. בשנת 1842 רכש רבה של הקהילה היהודית ביפו, ר' יהודה לוי מראגוזה, יחד עם שני מלומדים, 103 דונם בגדה המערבית של נחל איילון ונטע בהם פרדס ובו למעלה מ-5,000 עצים. בפרדס הייתה באר אנטיליה. הפרדס נרכש ע"י משה מונטיפיורי בשנת 1855 ולאחר מותו נמסר לידי חברת כל ישראל חברים. פרדס זה נחשב לפרדס היהודי הראשון בארץ ישראל המתחדשת, והעץ האחרון שנותר ממנו הועתק בשנת 1984 לגנים הטרופיים בפארק הירקון, שם הוא צומח עד היום הזה (רם, 1977).

בשנת 1851 נסללה הדרך מיפו לרמלה, ולאורכה הוקמה סדרת מצדיות שמירה, מהן נותרה בתחום הסקר הנוכחי מצדית במחלף השבעה. בשנת 1853 הוקמה המושבה האמריקאית-גרמנית "הר התקווה" (Mount hope) במקום בו שכן עד לשנים האחרונות תיכון "שבח מופת" ברחוב המסגר. מתיישבי החווה עיבדו לתקופה מסוימת את אדמות פרדס מונטיפיורי. ב-1858 הותקפה החווה, דבר שהוביל לנטישתה כמו גם לעיכוב בהקמתה של המושבה הטמפלרית שרונה. מושבה זו קמה בשנת 1871 ואדמותיה השתרעו משני עברי ואדי מוסררה (נחל איילון). חלקים מאדמות שרונה נמכרו במהלך השנים ליהודים. בעקבות מלחמת העולם השנייה, והזדהותם של רבים מהטמפלרים עם הנאצים, פונתה שרונה מתושביה והפכה למתחם צבאי בריטי ואח"כ ישראלי (מחנה הקריה).

בשנים 67-1869, סללו העות'מאנים דרך עגלות מלטון לשער הגיא ומשם בואכה שואבה ואבו גוש למעלה רומאים וירושלים. לאורך הדרך הוקמו מצודות משמר נוספות (בעמק איילון שכנו 7 מתוך 13 מצדיות לאורך הדרך), אולם באזור אבו גוש לא הוקמו מצודות שכן השייח' אבו גוש נתן את חסותו לנוסעים בדרך. המצדיות היו פעילות עד לשנת 1881. דרך זו הפכה בתקופת המנדט הבריטי לכביש אספלט. כיום שרדה במקטע זה של הדרך תחנת משטרה עות'מאנית ליד תחנת הדלק שער הגיא. הנסיעה בדרך העגלות לירושלים נמשכה כ-16 שעות ולכן הוקמו שני ח'אנים חדשים, בשער הגיא ובלטרון. ח'אן שער הגיא נבנה בידי עיריית ירושלים העות'מאנית, והוחכר למשפחת רוזנטל היהודית.

בשנת 1870 הוקם בית הספר החקלאי "מקווה ישראל" על אם הדרך מיפו לירושלים. אדמותיה של מקווה ישראל הגיעו עד לנחל איילון. ג'ינדאס, שנעזב במהלך המאה ה-19, נושב מחדש אולם ננטש שוב וב-1885 נמכרו אדמות הכפר שהפך לעיזבה – מקום מגורים זמני של חקלאים. השטח הפך לרכוש הוואקף שהחכיר את האדמות לחוכרים שונים (מרום, 2020).

ב-1890 הוקם מנזר הטריפיסטים בלטרון (מנזר השתקנים). הנזירים התמודדו עם מחסור במים. ביר אל-חילו הייתה בידי ערבים שסירבו למכור את המעיין. הנזירים השתמשו במי עין אל-מוסלם ששפיעתו תלויה בגשמים. ב-1899 חפרו הנזירים באר חדשה, אך גם היא סיפקה מים רק בעונת הגשמים. ב-1902, לאחר רעש אדמה, נעלם עין אל-מוסלם (שהיה בתחומי המנזר עצמו) ומכאן והלאה הביאו הנזירים מים בעגלות מביר אל-מאלח (בנחל נחשון ממערב למנזר).

בשנת 1902 הקימו טמפלרים גרמנים מושבה נוספת, חמידה-וילהלמה, ע"ש הסולטן העות'מאני עבדול-חמיד השני וע"ש שני מלכים גרמניים בשם וילהלם: וילהלם השני מלך וירטמברג, ממנה באו רבים מהטמפלרים, ווילהלם השני קיסר גרמניה.

חוקרי ארץ ישראל בשלהי המאה ה-19

ויקטור גרן (1870):

החוקר הצרפתי גרן ביקר בארץ ישראל 8 פעמים במהלך המאה ה-19. במרחב הסקר שוטט גרן בביקורים שונים. להלן ציטוטים הנוגעים לאתרים בתחום הסקר (הציטוטים מובאים בקיצור, תוך השמטת זמנים, הצעות לזיהויים קדומים ותיאורים מפורטים):

● 1863 יאזור (אזור):

”מספר תושביו כשלוש מאות. הבתים בנויים מחומר ותבן. במבנה משוקעות אבנים קטנות, רובן אבני גוויל. במסגד מצאתי כמה גושים עתיקים, גדולים יותר ומהוקצעים למדי. הכפר מוקף גנים פוריים, נטועים עצי תאנה וזית, וביניהם הבחנתי בכמה שיזפים.”

● בית דג'ן:

”עברתי על פני בוסתני בית דג'ן. הם נטועים עצי זית, תפוז, תאנה ותות. פה ושם גדלות גם כמה שקמים זקנות ואשלים נאים. בכפר בית דג'ן יש ארבע מאות תושבים. הוא יושב על תלולית. הבתים בנויים בנייה גסה, כמו ביאזור, מאבנים קטנות ולבנים לא שרופות עשויות מחומר ותבן. סמוך למסגד ניצבים שני דקלים תמירים ועצי שקמה אחדים נהדרים. לא ראיתי שם כל זכר לעתיקות...”

● סאפריה (כפר חב"ד):

”יש בו אולי ארבע מאות וחמישים תושב. הבתים דומים לבתי שני הכפרים הקודמים. המסגד חוסה בצל עץ תות זקן, כמו רבים מבתי הקודש המוסלמיים בארץ זו, בין שהם מסגדים ובין שהם קברי קדושים. מסביב לכפר רואים שדות טבק ואבטיחים.”
הליכה מסאפריה לכפר ענא: ”בדרכי בשפלה פגשתי על כל צעד חסידות מטיילות לכאן ולשם בלי חשש, לפי שהתושבים מתייחסים אליהן בהוקרה. אכן, הן מבערות מן הארץ נחשים, המשמים להן מאכל.”

● כפר עאנא (אונו – אור יהודה):

”בכפר הזה חמש מאות תושבים. הבתים בנויים בנייה גסה, מלבנים מיובשות בשמש, עשויות מחומר ותבן. פה ושם מיתמרים עצי תומר, שכפותיהם הירוקות מוסיפות לוויית חן לצובר זה של בתי מגורים. בחורף נקווים מי הגשמים לשתי בריכות רדודות, כריות בקרקע בקרבת הכפר, אך לא בנויות. נוסף על כך מאפשרות כמה בארות להשקות את גני המקום הזה באמצעות אנטיליות. ליד אחת הבארות האלה ראיתי נציבי עמודי שיש אחדים, עתיקים למראה.”

● יהודיה (יהוד):

”מספר תושביו יותר מאלף. הבתים בנויים מלבנים לא שרופות; פה ושם סוככים עליהם דקלים. על יד באר אחת שמימיה נשאבים באנטיליה ראיתי סרקופג לא מכוסה המשמש כשוקת. נוסף על כך משמשות להשקיית הבהמות שתי בריכות רדודות, לא בנויות, שאינן אלא שקע סגלגל בקרקע. סמוך לכפר יש 'ול' מקורה בשלוש כיפות המוקדש לנבי יהודא', כלומר 'הנביא יהודה', אחד מבני יעקב, שלכאורה טמון שם אפרו, ועל שמו קרוי היישוב.”

● 1870 בית נבאללה:

”הכפר הזה, שמספר תושביו תשע מאות בקירוב, יושב על גבעה נמוכה יחסית. בורות מים חצובים בסלע ואבני גזית רבות, עתיקות למראה, המשוקעות בבניינים מוסלמיים – בעיקר בכניסות לבתים, שהן מהוות את מזוזותיהן או משקופיהן – מעידים שהכפר בית-נבאלא נבנה משרידי עיר קדומה, ותופס את אתרה, וזו ככל הנראה נבלט.”

● נחל נבלט:

”נענו לאורך ואדי כיביא, נחל יבש המתפתל בין גדות עדויות שיחי-אברהם.”

• נבי תארי:

"הגענו לנבי תארי... לאחר שחצינו שני נחלים קטנים, עטורים שיחי-אברהם. הכפר הזה מאוכלס רק לעת קציר. המקום ראוי על שם שייחי' שמוקרים בו את קברו."

• אלמוזאראע (מוזירעה – אלעד):

"זה כפר דל היושב על גבעה מכוסה אבנים; בתיו קטנים ועלובים למראה."

• אטירה (טירת יהודה):

"בכפר הזה, היושב על גבעה שכמעט אינה נישאה מעל המישור, יש חמש מאות תושב. בתיו, שרובם בנויים בנייה גרועה, נבנו חלקית מאבנים עתיקות. פתחו של אחד מהם, כמו של עוד אחרים, כנראה עתיק כולו: שתי המזוזות בנויות מאבני גזית גדולות, והמשקוף הוא אבן נהדרת שעוטר לפנים, אלא שהגילופים נפגמו וכמעט נמחו. כמה מרתפים וקבר חצוב בסלע מעידים גם הם שהיה באתר הזה כפר יהודי."

• דיר טריף:

"מספר תושביו ארבע מאות. על יד מסגד קטן, החוסה בצל עץ שיזף (?), נהדר, אפשר לראות שלושה עמודים עתיקים."

סקר הקרן הבריטית לחקירת ארץ ישראל – PEF (Conder & Kitchen, 1881, 1882):

הקרן הבריטית לחקירת ארץ ישראל (Palestine Exploration Fund – PEF) היא ארגון שהוקם ב-1865 במטרה לחקור את ארץ ישראל והלבנט. גולת הכותרת של פעילותה הייתה מפעל המיפוי הגדול שלה בין השנים 1871-1878, שבו מופתה כל ארץ ישראל שממערב לנהר הירדן, מנהר הליטני בדרום ועד נחל באר שבע בדרום. המשלחת הובלה תחילה ע"י ראש המשלחת סטיוארט, ולאחר שחלה במחלה הוחלף ע"י קונדר, שנפצע בהמשך במהלך מתקפה של תושבי צפת על המשלחת, והוחלף לבסוף ע"י קיצ'נר. תוצאות הסקר פורסמו כמפה שחולקה ל-26 גליונות, ובשישה ספרים שתיארו את המקומות שסומנו במפה. המשלחת מיפתה גם את הדרכים הרומיות בארץ ישראל.

בתיאורי המקומות, מצטטים לעיתים הסוקרים תכתובת דיפלומטית בריטית משנת 1856, מאת סגן-קונסול אנגליה בחיפה, סר אדוארד תומאס רוג'רס, ובה אומדנה של כמות האוכלוסין ושטחי העיבוד שעוסקות בגיאוגרפיה ההיסטורית של הכפר הערבי בארץ. ככל הנראה, רשימתו של רוג'רס הייתה מברק דיפלומטי שנשלח למשרד המושבות, והוא לא ראה אור בדפוס. לכן, מקובל על כל החוקרים במחקר הגיאוגרפי ההיסטורי לצטט את הנתונים מתוך סקרי ה- (Conder & Kitchen, 1881, 1882), PEF) בדומה למקורות אחרים (כתבי יד, דיווחי נוסעים ועוד) שלא השתמרו בעקבות תהפוכות מלחמות העולם באירופה.

בשל גודל אגן הניקוז, ההתייחסות להלן לכפרים היא חלקית ומתמקדת באותם כפרים הסמוכים לערוצים הראשיים במרחב הסקר. מעיינות ראס אל-עין הם בין היפים בארץ. המים נובעים סביב התל, בעיקר בצד צפון. הם זכים וצלולים, ובצבע כחול כהה בבריכות, ומוקפים בערבות וקנים. הפלג שוטף בזרימה מהירה מעט. לצד דרום, המישור מכוסה בכרי עשב לאורך כמה מאות יארדים. הנהר הוא איתן, אך בסתיו 1874 סכר חולות חסם את שפכו.

• פג'ה (קריית אלון) – כפר בוץ קטן.

• ביר עדס (גיל עמל) – כפר בוץ טיפוסי עם באר במזרח.

• פרוחיה – מספר בקתות בוץ ליד הנהר.

• איבן איבראק – כפר בוץ טיפוסי, המזוהה עם בני ברק בנחלת שבט דן.

- אל-ג'ליל – כפר בוץ עם באר אחת בצד דרום ובאר שנייה בצד צפון. כנראה 'גליל ליד הים' המהווה נקודה בגבול אחד ממחוזות השומרון במאה השלישית.
- דיר טריף – "כפר קטן מאד בשולי המישור. זה כנראה המקום הנקרא Betariph (בית עריף – ע"מ) ב'אונומסטיקון' בקרבת דיוספוליס (לוד)".
- בית נבאללה – "כפר בשולי המישור, עם באר לצד מזרח. הכפר בגודל ממוצע. זהו כנראה מקומה של נבלט...". במפת PEF מסומן סביב בית נבאללה אזור מטעים גדול (העיקרי בשטחי הסקר). במפה זו מסומן בכפר קבר Sultan 'Abd el Kadir. לפי סוקרי ה- PEF, משמעות השם "בית נבאללה" היא "בית הקשתות" (house of archery).
- נבי כיפל (ליד טירת יהודה) – אבנים מפוזרות, קיר, בריכה או מאגר מים.
- נבי תיארי (מדרום לכפר סירקין) – יסודות חרבים של מבנים.
- קלעת ראס אל-עין – מצודה מימי הביניים הניצבת על תל מעל המעינות הנאים של העוג'ה. הבניין הוא למעשה מעטפת והקירות החיצוניים שמורים היטב.
- ג'רישה – כפר בוץ זעיר, עם זיתים ותמר. יש לכפר באר (סקיה) וטחנת קמח. דרומית-מזרחית לכפר יש חורבות חאן, בית קברות ומערות מעטות. סכר אבן וגשר קטן, כנראה סרצני (ממלוכי).
- כפר ענא – כפר בוץ, מזהה עם אנו. מוקף בתמרים ועצים אחרים בגינות, ועם באר (סביל) בצד צפון.
- אל-מיר ואל-מחמודיה – כפר בוץ קטן ולו טחנת קמח ליד הנהר.
- מוליביס – כפריר בוץ דומה עם באר.
- סקיה (מערב אור יהודה) – כפר בוץ טיפוס עם באר בצד דרום.
- יאזור – כפר בוץ קטן עם גנים ובארות, ועם קובה שהשמועה אומרת שהייתה כנסיה בעבר (מקאם אימאם עלי/בית כנסת שבע הכיפות – ע"מ).
- אל-יהודיה – כפר בוץ גדול עם בריכה, המוקף בתמרים.
- חירבת מידיה ("קברות המכבים") – סימון קברים עתיקים. סקירה של תולדות המחקר הארכיאולוגי במקום החל מ-1869, ציון 18 קברים חצובים במספר מקבצים וכן גת עתיקה.
- אל-חבס (בקעת הנזירים) – סימון שני קברים עתיקים ובריכה, ממזרח נמצאת ח'רבת אל-כלח. המקום זוכה לתיאור מורחב ומתואר כתא נזירים עם צלבים חרוטים בקירותיו, בקרבתו ממערב מערת קבורה מעוטרת. במפת ה-PEF גם מסומן גשר על נחל בית עריף (ג'יסר א-סודא) בתוואי "דרך הים" (אזור בני עטרות של ימינו).
- בית נובא – כפר בגודל משמעותי על קרקע שטוחה, עם באר בצד צפון. מוזכר באונומסטיקו בשם בית אנבם, כמקום הנמצא 8 מיילים מלוד (בפועל 9 מייל). הירונימוס ובנימין מטודלה סברו שזוהי נוב המקראית.
- בירפיליא – כפריר קטן על גבעה, עם מעט זיתים. במאה ה-12 אחוזה של כנסיית הקבר.
- דיר איוב – כפריר קטן מאד במדרון הגבעה. יש מעיין טוב (ביר איוב) כחצי מייל מדרום-מערב לצד הדרך הראשית. המים נובעים מבאר עגולה מדופנת אבן.
- קובאב (משמר איילון) – כפר בוץ קטן במדרון, לצד הדרך הראשית. מוקף במשוכות צברים וזיתים. מקור המים לכפר הוא בעין ירדה, המרוחק כמייל וחצי מהכפר.
- לטרון – מספר בקתות בוץ בין חורבות מצודה צלבנית. מדרום לכפר, באר-מעין מדופנת (ביר אל חילו).

ההתיישבות בפתח תקווה (בעיקר עפ"י: בן עזר, 2018)

בשנת 1878 רכשו עולים חדשים (רובם יוצאי הונגריה) קרקע להקמת מושבה חקלאית, היא פתח תקווה של ימינו. השם ניתן בהשראת הפסוק המקראי "ואת עמק עכור נתתי לפתח תקווה", וזאת מספר שנים אחרי כישלון רכישת קרקע באזור יריחו – עמק עכור המקראי. תחילה שאפו המתיישבים לרכוש את אדמותיו של סוחר הקרקעות אנטואן בישארה טיאן, נוצרי מיפו שרכש קרקעות רבות במישור החוף. לאחר שהתברר שאדמות אלו טרם נרשמו בספרי האחוזה העות'מאניים, נרכשו קרקעות אחרות, בהיקף של כ-3,400 דונם באדמות הכפר מלאבס, מידי סוחר הקרקעות סלים קסאר. קרקעותיו של קסאר היו מרוחקות יחסית מהירקון. העלייה לקרקע התבצעה לאחר סוכות תרל"ט (שלחי 1878). החריש הראשון נמשך מהבאר הראשונה עד לגדות ואדי אבו-לג'יה (נחל שילה). החיטה שנקצרה בשנה הראשונה נטחנה בטחנת פרוחיה.

בשנת 1880 הגשומה, הוצפו שדות פתח תקווה, והקדחת הפילה חללים. למזלם של המתיישבים הם התיישבו במקום רחוק יחסית מהירקון, אך גם כאן הקדחת גרמה לסבל ניכר. בשנה זו רכשו אנשי פתח תקווה גם את אדמותיו של אנטואן טיאן. בשל קשיים כלכליים, מיהרו הרוכשים למכור חלקות מתוך הנחלה למתיישבים חדשים (בעיקר מירושלים). זכות ההצבעה בוועד המושבה ניתנה לבעלי החלקות, בלי קשר לסוגיית התיישבותם בפועל במושבה. בשונה מגל ההתיישבות הראשון, לא בוצעה סלקצייה לבחינת התאמתם של הקונים להתיישבות בפועל. כתוצאה מכך, הגיעו מתיישבים שאין להם כל מושג בחקלאות. בעקבות סכסוכים פנימיים, החליטו רוב המתיישבים החדשים להקים את יישובם על גדות הירקון, בקירבה מיידית למים ולשפע הדגה. זאת, על אף אזהרות הוותיקים מהקדחת ומשיטפונות חורפיים. המתיישבים החדשים הקימו בתי חימר עם גגות קש. מכיוון שעדיין התנהלו משפטי בעלות, נחלת טיאן לא חולקה לחלקות, וכל אחד מהמתיישבים בחר לו חלקה כחפצו. בניסיון אחרון להרתיע את "הירקונים" הזעיקו גוטמן וסלומון, שרכשו את הנחלה, את ד"ר מזוריקה היווני מיפו, שהזהיר את הרוכשים מפני הקדחת (אזהרה שנכנסה לימים לפנתיאון הלאומי בשיר "הבלדה ליואל משה סולומון" של יורם טהר-לב), אולם הירקונים התעלמו מכך.

בשלחי 1880 פתח תקווה היתה מפולגת בין שני יישובים – הגבעה והירקונים. חורף 1881 היה גשום יותר מהרגיל, בתי הירקונים הוצפו, כמו גם כל האדמות בין הירקון לבין ואדי אבו-לג'יה. הירקונים מתו רובם ככולם, חלקם נקברו ביפו ואחרים בירושלים או שמקום קבורתם לא נודע. ירקונים בודדים נותרו על שפת הירקון בקיץ 1881 אחרי השיטפונות והקדחת, ואחרוני הירקונים נטשו את המקום. גם בפתח תקווה "הישנה" שעל הגבעה נותרו משפחות בודדות בלבד.

לאחר כישלון הירקונים, ולקראת שנת השמיטה תרמ"ב 81-1882, כפו הירושלמים על כל בעלי החלקות בפתח תקווה איסור גורף לעבד את אדמותיהם בשנת השמיטה. כתוצאה מכך, נעזבה פתח תקווה לחלוטין במהלך שנת 1882. דוד מאיר גוטמן, שאדמות פתח תקווה היו רשומות על שמו, שקע בחובות כבדים ונאלץ למכור את נכסיו האחרים (ולא חזר להתיישב בפתח תקווה, אם כי הוריש את רכשו לידי פקידות הברון כדי שהקרקעות לא יופקעו על-ידי השלטונות).

מייסדי פתח תקווה לא אמרו נואש. זרח ברנט ויהושע שטמפפר גייסו הון נוסף בחו"ל, ובקיץ 1882 קנו חלקת אדמה גדולה מערביי הכפר היהודי, שלה קראו בשם יהוד (כיום – סביון). תוכניתם הייתה להתיישבות מחדש של פתח תקווה ביהוד, ועיבוד הנחלות בפתח תקווה. בשנת 1884 הגיעו מתיישבים חדשים מביאליסטוק והתיישבו ביהוד, כאשר אדמותיהם בפתח תקווה. בשיא העונה החקלאית העובדים שהו כל השבוע בפתח תקווה, וחזרו רק בשבתות למשפחותיהם ביהוד. רק הרב אריה לייב פרומקין עבר לגור בפתח תקווה ליד הבאר. הגביר קלמן זאב ויסוצקי מרוסיה גייס כסף מחובבי ציון ליישב מחדש את פתח תקווה, והחליט להקדיש את כל הסכום שבידו לצורכי פתח תקווה (ולא ליהוד), דבר שהוביל לחידושה של פתח תקווה, ומנגד לדעיכתה של המושבה יהוד.

בראשית חורף תרמ"ו (שלחי 1885), התחדשה פתח תקווה במתיישביה המקוריים יחד עם חבורת הביאליסטוקאים מיהוד. ב-1892 לקח תחת חסותו הברון רוטשילד 28 מאיכרי פתח תקווה, וכן דאג לתשתית לכל המושבה ולגיוון ענפי החקלאות – לא רק פלחה אלא גם כרמי גפנים, זיתים ושקדים, ופרדסים ראשונים. בתקופה זו הוחל בנטיעת חורשות איקליפטוסים לאורך חופי ביצת פתח תקווה והירקון. תמיכת הברון במושבות נפסקה בשנת 1900, אך עם זאת, גל נטיעות הפרדסים שהתחזק באותה שנה היקנה לפתח תקווה בסיס כלכלי איתן.

בתקופה זו הובא לארץ נפט והתחיל השימוש במנועים לשאיבת מים, מה שאיפשר נטיעת פרדסים נרחבת (תפוזי שאמוטי), ובתוך שנים אחדות הפכה פתח תקווה למושבת הפרדסים הגדולה בארץ, וערב מלחמת העולם הראשונה היתה המושבה העשירה והגדולה ביותר בשטחה, כמו גם באוכלוסייתה.

בשלהי המאה ה-19, תכנן המהנדס פרנג'יה את ניצול מי הירקון להשקיית פרדסי יפו, וכן להשקות את החולות שבין ראשון לציון לים ולהפכם לאדמות שלחין. פרנג'יה היה אף הראשון שתכנן את העברת מי הירקון לירושלים, אולם תוכניותיו לא מצאו אוזן קשבת (אביצור, 1958). ערב מלחמת העולם הראשונה, חלמו אנשי פתח תקווה על העברת מי הירקון לאפיק נחל שילה, כך שיעברו בתוך קרקעות המושבה. כחלק מהיוזמה, נסע שליח מיוחד מטעם פקידות הברון לסין להביא צמחי במבוק, במטרה להשתמש בהם כתחליף לתעלות האבן וצינורות הברזל. הצליחו לגדל את הבמבוק עד לגובה 5-6 מ' ולקוטר של 12-15 ס"מ, אולם לא השתמשו בהם בפועל. כמה מצמחי הבמבוק באזור הירקון האריכו ימים, והאחרון שבהם בתחומי תל אביב נעקר בשנת 1954 (אביצור, 1958).

בשנת 1892 נסללה מסילת הרכבת הראשונה בארץ, מיפו לירושלים. המסילה חוצה את עמק לוד וממשיכה דרך רמלה לעבר נחל שורק. פתיחת המסילה, וקיצור משמעותי בזמן הנסיעה לירושלים, הביאו לסגירתו של ח'אן שער הגיא.

רפורמות עות'מאניות בשלהי המאה ה-19 חייבו את רישום הקרקעות בשפלה, דבר שאיפשר לבני משפחת אבו גוש לרשום על שמם שטחי קרקע נרחבים בעמק איילון. כך ניצלו בני המשפחה את מעמדם כחוכרי מס וכגובי דמי מעבר לירושלים, כדי לצבור רכוש רב.

בשנת 1904 רכשה קבוצה בהנהגת שמעון רוקח, 600 דונם מאלכסנדר רוק היפואי, בשפך נחל קנה (דאז) לירקון – אדמות בוכריה, שנקראו לימים פרדס בחר-יה. האדמות השתרעו לאורך כשני ק"מ של הירקון. עם רכישת הקרקעות הוקם מכון מים וניטע פרדס, שנחשב במשך שנים לפרדס הגדול בארץ. הפרדס כלל גם 200 דונם של עצי פרי נשירים כמו תפוחים, אגסים, אפרסקים, שזיפים וחבושים. הנשירים דעכו בהדרגה, אך הפרדס שגשג עד למלחמת העולם הראשונה ומכת ארבה שפגעה קשות בפרדס למשך מספר שנים. הפרדס שב לשגשג לאחר המלחמה (רוקח, 1970).

מלחמת העולם הראשונה ומייד אחריה

בשנת 1915 סללו העות'מאנים מסילת רכבת מתחנת עפולה לעבר טולכרם, ומשם ללוד דרך מעבר אפק. במעבר הוקמה תחנת רכבת עם קו טלגרף, וכן הוקמה תחנת רכבת תפעולית ליד הכפר רנתיה. לאורך המסילה הוקמו גשרים וגשרונים רבים (רובם ככולם נהרסו לחלוטין במהלך הקמתה של מסילת הרכבת המזרחית החל משנת 2020, למעט גשר קשתות מרשים בנחל קנה, שפורק ונבנה מחדש במהלך הסקר).

במהלך מלחמת העולם הראשונה, שימש הירקון כקו חזית בין העות'מאנים לכוחות האימפריה הבריטית. בנובמבר 1917, התקדמו כוחות אוסטרליים⁷ מתחנת הרכבת נחל שורק לעבר לטרון וגזר. הכוחות כבשו את גזר בקרב משמעותי, ואיגפו את מערך ההגנה העות'מאני באזור לטרון מצפון. לאחר כיבוש יאלו, נטשו העות'מאנים את מוצבי לטרון, שנפלו לידי האוסטרלים ללא קרב. לאחר שורת קרבות נוספים, נכבשה ירושלים בדצמבר 1917. לקראת הקרבות בשרון, פוצצו העות'מאנים את הגשרים שהיו לאורך הנהר. הקרב הראשון על הירקון נערך ב-24 בנובמבר 1917 אולם נכשל. בליל 20-21 בדצמבר, צלחו הבריטים את הירקון בשלושה מקומות במורד הנהר. בסוף יום הצליחה, בוסס ראש גשר מאזור שפך הירקון במערב עד תל קנה במזרח, ולמחרת היום הורחב עד אזור פתח תקווה-רנתיה במזרח וצפונית לשפיים במערב. בין דצמבר 1917 לספטמבר 1918, התייצבה החזית לרוחב ארץ-ישראל במה שכונה: "קו שתי העוגיות" (הירקון – נהר אל-עוג'א – במערב, ונחל ייט"ב – ואדי עוג'א – במזרח) ולמעשה – קצת מצפון לו.

7. היו חלק מכח אנזא"ק, חיילים אוסטרלים וניו זילנדים שלחמו במלחמת העולם הראשונה יחד עם "מדינות ההסכמה" (ANZAC – Australian & New Zealand Army Corps).

במהלך מלחמת העולם הראשונה, סללו הכוחות הבריטיים מסילת רכבת צרה לאורך אפיק נחל בית עריף. מסילה זו הסתעפה ממסילת הרכבת העיקרית באזור כפר ג'יניס (מזרחית לנתב"ג), והסתיימה באזור הכפר א-לובאן במערב השומרון. מטרתה הייתה קו אספקה למוצבים הבריטיים בקו החזית. המסילה הושלמה באוגוסט 1918, ושימשה רק כחודש אחד עד לספטמבר/אוקטובר 1918, כאשר בוצעה המתקפה של אלנבי בקו העוג'יות והעות'מאנים גורשו מהאזור. ב-12 במרץ 1918 כבשו הבריטים את ראס אל-עין ומג'דל יאבא. בספטמבר 1918 פתחו הבריטים ב-"מערכת מגידו" והשלימו את השתלטותם על הארץ.

במהלך 1918 רכש "הנדיב הלא ידוע" יצחק לייב גולדברג קרקעות גרמניות באזור "ראש ציפור" והקים עליהן את "פרדס גולדברג". חלקים מהשטח נבנו במהלך השנים ואחרים נכללים כיום בתחומי פארק הירקון, כולל תל גריסה (הר נפוליאון) ובית הבאר של החווה החקלאית (כיום חוות "תלמי אביב").

כפר ברא הוקם בראשית המאה ה-20 ככפר בת של הכפר קראוות בני חסן (ליד קריית נטפים בשומרון) (גרומסון, 1994). הכפר פרוחיה (באזור שפך נחל שילה לירקון), התקיים זמן קצר בלבד בשלהי התקופה העות'מאנית. הוא מופיע בסקר הקרן הבריטית לא"י (PEF – Palestine Exploration Fund), ובמפקד האוכלוסין מ-1922 נמנו בכפר 11 נפשות בלבד. תושבי הכפר פירקו בשלהי המאה ה-19 את טחנת הקמח שבאתר, והשתמשו באבניה לבניית בתים כתחליף לבתי החומר והטיט שברשותם. עם נטישת הכפר, נרכש השטח בידי חברת החשמל, שרצתה לבנות במקום תחנת כוח שמנצלת את מי הירקון לקירור (ששון וריש, 2005).

תקופת המנדט הבריטי

במהלך תקופת המנדט הבריטי התפתחה ההתיישבות היהודית באזור, בעיקר בזיקה לעיר החדשה תל אביב וסביבתה. במרחב זה, רבים מהיישובים הוקמו ביוזמה פרטית. אזורי המרזבה, השפלה והרי יהודה, נותרו ללא התיישבות יהודית משמעותית לכל אורך תקופת המנדט. היישובים המעטים יחסית שהוקמו במרחב זה, קמו רובם ככולם ביוזמת המוסדות המיישבים ובעיקר לאחר פרוץ המרד הערבי והתחלת הדיונים בתוכניות לחלוקת הארץ בין יהודים לערבים.

ב-5 במאי 1921 התחוללו מאורעות תרפ"א. בהובלת ערביי שבט אבו כישר (השוכן מצפון לירקון), בוצעה התקפה גדולה על פתח תקווה. אברהם שפירא פיקד על בלימת ההתקפה, בסיוע יוצאי הגדוד העברי ופלוגת פרשים הודית מהצבא הבריטי שהגיעה מראס אל-עין. בהתקפה נפלו ארבעה ממגיני המושבה.

בראשית שנות ה-20 של המאה הקודמת, שימשה תחנת הרכבת ראש העין לייצוא ההדרים מפתח תקווה, לפני שנסללה שלוחת רכבת לתוך פתח תקווה עצמה. מסילת הרכבת נסללה בידי גדוד העבודה, שהקים מחנה בתל אפק בשנת 1921. אנשי הגדוד הקימו את סוללת הרכבת בעבודת כפיים קשה במשך שבעה חודשים, אולם המלאכה הושלמה בסופו של דבר בידי ממשלת המנדט בעבודה ערבית. קו הרכבת מפתח תקווה לראש העין היה אחד הרווחיים ביותר לקווי משא (בעיקר הדרים מפרדסי פתח תקווה). מהמסילה הסתעפו שתי שלוחות רכבת (שפורקו כליל במלחמת העולם השנייה).

שלוחת רכבת נוספת שפעלה במהלך התקופה, הייתה שלוחת כפר ג'יניס – בית נבאללה. ראשיתה של שלוחה זו במלחמת העולם הראשונה (עד לכפר א-לובאן), ואילו בשנת 1921 הוחלפה המסילה הצבאית במסילה תקנית, שהגיעה רק עד למחצבות ומחנה בית נבאללה (המחצבה הייתה בבעלות ערבית מקומית/יוונית). במהלך מלחמת העולם השנייה נסללה גם שלוחת רכבת מכפר ג'יניס אל תל ליטווינסקי (מחנה תל השומר).

עם הקמתה של המושבה הרצליה, החלו תושביה בפעולות לניקוז ביצת הרצליה (בחרת קטוריה) וניקוי המנהרה הביזנטית לשם כך. מאוחר יותר, שימשה המנהרה כאתר אימונים של חברי "ההגנה".

בשנת 1927 החל יהושע חנקין במו"מ לרכישת 2,000 דונם בקרקעות חור עמאר בין כפר סבא הערבית לקלקיליה, שבהן תכנן להקים חווה חקלאית ומושב עובדים. חנקין הצליח לרכוש 127 דונם בלבד, שבהם נטע פרדסים והקים בתחילת שנות ה-30 חווה בשם "פרדס האוצר". במקום הוקם בית חווה. סכסוכים משפטיים על הקרקע נמשכו שנים ארוכות. בעת המרד הערבי הייתה החווה מבודדת והבריטים סירבו לאפשר לפועלים להחזיק נשק חם. ב-21 באוגוסט 1936 תקפו ערביי קלקיליה מכונית בדרכה מהחווה לכפר סבא, רצחו ארבעה מהפועלים ופצעו שלושה. לאחר הרצח הוקמה תחנת נוטרים במקום. בשנת 1942 ביטל בית דין את עיסקת הקרקעות והחזיר את הקרקע ליורשי המוכרים ממשפחת אל-שאנטי. הקרקע הועברה להשגחת ראש עיריית קלקיליה עד לביור המשפטי. רק בספטמבר 1947, שנתיים לאחר פטירתו של חנקין, אישר בית הדין המיוחד מטעם מועצת המלך בבריטניה את רכישת הקרקע, שהועברה לבעלי המניות בחברת האוצר מכיוון שלחנקין לא היו ילדים.

בינתיים פרצה מלחמת השחרור והמקום היה בקו החזית, כך שהחווה לא אוכלסה מחדש (עמית-כהן, תשס"ו). בשנת 1930 הכינה הסוכנות היהודית תוכנית בשם "התיישבות האלף", ליישוב כאלף משפחות פועלים באזורי גידול ההדרים. התוכנית מומשה באופן חלקי, ובמסגרתה הוקמו במרחב הסקר המושבים כפר אזור, גני עם וצופית, כמו גם יישובים נוספים באזורים אחרים במישור החוף.

ב-1932 נערכה בתל אביב המכביה הראשונה, ולטובת האירועים הוקם איצטדיון סמוך לשפך הירקון. החל מ-1933, בתמיכת הנציב העליון וווקופ, הוקצה באזור זה שטח עבור "יריד המזרח" הבינלאומי, שכבר החל לפעול בעיר כמה שנים קודם לכן. בפועל התקיימו ירידים בשנים 1934 ו-1936. בעקבות המרד הערבי ומלחמת העולם השנייה לא נערכו עוד ירידים במקום, ולאחר קום המדינה הועברה הפעילות לגני התערוכה החדשים.

בשנת 1933 הוחל בתכנון קו מים ממעינות הירקון לירושלים, והונח צינור דרך שער הגיא, שאורכו 62.5 ק"מ. לאורך הצינור הוקמו שלוש תחנות שאיבה: בלטרון, בשער הגיא וליד סאריס (כיום שואבה). הקו החל לפעול בתחילת 1936, אולם בתחילה הפעילות לא הייתה סדירה. עם הפיכת הקו לקו סדיר, הפכו מקורות הירקון למקור המים העיקרי של ירושלים. אספקת המים הייתה 13,000 מ"מ"ק ביממה, אולם גידול העיר והתיישנות המכונות הביאו לכך שהמים לא הספיקו ובשנת 1942 חודשה השאיבה מעין פרת (שהחלה בשלהי שנות ה-20). במהלך 1933 גם הופסקה פעילותה של תחנת הרכבת רנתיה, ובמהלך השנים נהרסה לחלוטין תחנת הרכבת העות'מאנית שבמקום.

בשנים 1934-1935 התנהל מו"מ לרכישת 400 דונם אדמות מעבר למסילת הרכבת בדרך למגדל צדק (כיום ליד קיבוץ עינת), כדי להקים שם יישוב חקלאי ל-60-70 משפחות. סוחר הקרקעות חיים כץ "חטף" את העיסקה והחל לשווק מגרשים עבור יישוב עירוני ל-700 משפחות, בשם "זכרון רוטשילד" (יואלי, 1935). אדמות "זכרון רוטשילד" חולקו לחלקות קטנות שמופיעות עד היום במפת הגושים והחלקות של המדינה בצמוד ומצפון לקיבוץ עינת (אתר govmap). הנושא עורר סערה ציבורית, ובסופו של דבר לא הוקמה "זכרון רוטשילד".

בשנות ה-30-40 קנתה קק"ל בשלבים את אדמות נזלה (מערבית לבריכת הנופרים של ימינו) עבור קיבוץ גבעת השלושה, שתכנן להתיישב באזור זה. נרכש גוש עיקרי של כ-900 דונם, ועוד שני תאי שטח נפרדים בני 80 דונם כל אחד. הוקם מכון שאיבה משוכלל (כיום בשולי בריכת הנופרים), שממנו נמשכה אמת מים מבטון באורך 700 מטרים, שניצבה על עמודים ויכלה להעביר 400 מ"מ"ק מים להשקייה. במקום הגבוה בשטח הוקמה בריכת מים (אמת המים אינה קיימת כיום) (אביצור, 1980).

בשנת 1934 הוקם נמל התעופה בלוד, שהפך עד 1938 לנמל התעופה הגדול ביותר במזרח התיכון. כביש השרון נסלל סביב 1937, מפתח תקווה דרך רמתיים וכפר סבא לחדרה, כתחליף לנסיעה דרך טולכרם וג'נין, והביא לירידה בשימוש ברכבת.

בתקופת המרד הערבי (1936-1939) הוקמו מצודות שמירה (פילבוקסים) על גשרי מסילת הרכבת הנמצאים במרחב הסקר: בירקון ליד בריכת הנופרים, בנחל שילה, בנחל בית עריף (כיום הרוס), בנחל נטוף ובנחל איילון לצד גשר לוד. כמו כן, הוקמה תחנת משטרה בריטית בלטרון, ששימשה זירת קרב מרכזית במלחמת העצמאות.

עם התפתחותה של העיר תל אביב, החלו לקום מבני תעשייה לאורך נחל איילון החל משנות ה-30', מגמה שנמשכה גם לאחר קום מדינת ישראל. בסוף 1937 הוחל בהקמת תחנת הכוח רדינג ועבודות ההקמה הסתיימו ב-1938. במהלך העבודות שוטח תל כודאדי (מצד הירקון). במהלך 1937 גם הוסר ריצוף האבן בגשר לוד והוחלף באספלט מודרני (ציטרון, 2020).

בנובמבר 1937 נרצחו חמישה מחברי גרעין "במעלה" בעת שהיו בהכשרת קרקע בהר הרוח. חברי הגרעין החליט להקים את יישוב הקבע שלהם בקרבת מקום, וביוני 1938 עלה לקרקע קיבוץ מעלה החמישה.

בתקנות העברת הקרקעות 1940 של המנדט הבריטי (מפה 1), נקבע תוואי מסילת הרכבת כגבול בין אזור שבו רכישת קרקעות ע"י יהודים מותרת ללא מגבלות (ממערב למסילה), לבין אזור שבו חל איסור רכישת קרקע ע"י יהודים (ממזרח למסילה). רוב הקרקעות במישור החוף באזור זה היו בבעלות יהודית פרטית (ירוק במפה) וחלק קטן בבעלות קק"ל (כחול במפה). באזור המרזבה, רוב הקרקעות היו בבעלות פרטית ערבית, למעט באזור פתח תקווה. אזור עמק לוד, בו לא הייתה התיישבות יהודית בתקופה זו, נכלל במרחב בו נאסרה רכישת קרקע ע"י יהודים. במרחב היה מספר קטן של גושי קרקע בבעלות יהודית ממזרח למסילת הרכבת – באזורי היישובים נירית, חגור ועינת של ימינו. בעמק לוד היה גוש קרקע בבעלות קק"ל (כיום מושב גנות) ושטחים בבעלות פרטית באזור מקווה ישראל, מכון וולקני ועוד. בחלק הדרומי של מרחב הסקר, נמצא גוש בבעלות יהודית באדמות בן שמן, וכן שטחים באזור גזר, פאתי לטרון ורכס הר הרוח – מעלה החמישה.

מפה 1: מפת תקנות העברת הקרקעות (1940) של המנדט הבריטי באזור הסקר.

במהלך מלחמת העולם השנייה הוקמו מחנות צבא גדולים באזור ראש העין, כפר סירקין, תל ליטווינסקי (תל השומר) ובית נבאללה, וכן התפתחו מחצבות נרחבות באזור מגדל צדק ודיר טריף (כיום שוהם) ואזור תעשייה צמוד לתחנת הרכבת ראש העין. בלטרון הוקמו שני מחנות מעצר גדולים לשבויי אויב, בשנים 1940 ו-1942. המחנות, שהוקמו בקרבת נחל נחשון, שימשו גם לכליאת עצירי המחתרות ועצירים ערביים. ב-31 באוקטובר 1943 ברחו 20 מעצורי לח"י דרך מנהרה באורך 76 מטרים שנחפרה במשך תשעה חודשים. באוקטובר 1944 הועברו ממחנה לטרון 251 עצירי אצ"ל ולח"י למחנה מעצר באריתריאה. ב-"שבת השחורה" ביוני 1946, נכלאו ונעצרו בלטרון כ-60 ממנהיגי היישוב למשך ארבעה חודשים, ואילו ביולי 1947, לאחר תליית הסרג'נטים הבריטים, נעצרו בלטרון מספר ראשי ערים יהודים, כולל ראשי הערים תל אביב, רמת גן ונתניה, ושחררו לאחר מספר שבועות. המחנות נהרסו לחלוטין במהלך השנים.

בשנת 1945 ערך החוג לידיעת הארץ במועצת פועלי ת"א שייט לימודי יחיד מסוגו בירקון לכל אורכו. תיאור מפורט של המסע פורסם ע"י אביצור (1980) בספר "עם חופי הירקון לפני קום המדינה". כפי שמספר אביצור, סביב מעיינות הירקון ניטו בנוות. כך כתב על בריכת הנופרים: "הגענו למעין 'מפרץ' – בריכה שנוצרה ב'ברך' הנהר ושטחה שלושה-ארבעה דונמים. צמחי-מים רבים, בעיקר נופרים, עולים מקרקעית ומעיינות רבים זורמים לתוכה. אנו מודדים את עומק המים, ואנו מגלים כי ישנם הפרשים ניכרים – מ-60 ס"מ ל-5.50 מטרים".

בין בריכת הנופרים לגשר הרכבת נמצאו אדמות גבעת השלושה, ובהן מכוני שאיבה שפעל בכוח שני מנועי חשמל. המים הוזרמו באמת מים עשויה מבטון להשקאת אדמות נזלה. על אזור הכפר מיר נכתב: "נראים שרידי הסכר האלכסוני שחסם את דרכם של מי הנהר והיטה אותם לאפיק המלאכותי שלידו עברנו זה עתה. אנו שטים ליד גינות הירק של כפר מיר, המושקות במי המעיינות בקילונים. רואים אחדים מגגות בתים המועטים של כפר זה. נערים מבני הכפר, כושים וכושים למחצה, צאצאי המתיישבים הראשונים מתקופת הכיבוש של איבראהים פחה, ליוו אותנו במבט עיניהם התמהוות..." "הנהר נעשה צר. חישות-סבך של קנים גבוהים, המתנשאים לגובה ארבעה מטרים ויותר, סוגרים עליו ומפרידים אותו מהיבשת. הנה עצי ערבה, הנה שיחי קיקיון, שבוודאי הגיעו זה מקרוב אבל היכו כאן שורשים ונעשו לאזרחי החוף, הגומא (הפפירוס)... גם הוא מיתמר כאן. תמונות ותיאורי נוסעים מהמאה הקודמת מעידים שפעם הוא גדל וניכר היה יותר מכל צמח אחר באזור המעיינות, עד שנושל משם על-ידי הבננה. הבננה התרבותית – הענף המכניס ביותר על גדות הירקון – יונקת את שפע מימיו ואת פרוטותיהן של אימהות חרדות, השקועות כל ימיהן בפיטום בניהן המפונקים ... 'אם הקיקיון המופיע כאן, לפעמים, הוא אורח נדיר או גר, הרי שיחי הלוביה המטפסת ופריחיה הצהובים, הפטל, השנית ועצי הערבה – הם האזרחים הקבועים כאן. אליהם מצטרף (ובמשך הזמן מתרבה בכמותו) צעיר בניהם של חופי הירקון, גבה הקומה והחסון שבהם – האקליפטוס."

כך תואר שפך נחל רבה: "אנו בשפך ואדי רבח, ואתו תמו המעיינות. סירותינו נכנסות לתוכו. בהישפכו לירקון יגיע לרוחב של שישה מטרים לערך. חתור קצת במעלה האפיק והרוחב לא יגיע אפילו לארבעה, ועיניך רואות שבמרחק קטן מאד יצטמצם לשני מטרים וחצי. המים כמעט עומדים – אולי אלו הם מי הירקון שפרצו לתוכו? גדותיו התלולים, ישרים ועקרים, והכתמים השמנוניים שעל פני המים הירוקים מראים שיד הלוחמים בקדחת הייתה כאן ... בתי שאיבה, חלק בלתי נפרד מהפרדסים הנטועים לאורך החוף, נראים – או נשמעים בתקתוק מנועיהם – מזמן לזמן."

על בית לאה (ככל הנראה): "בחוף הימני בינות לאקליפטוסים הגבוהים וענפיהם, נראה בית גדול. צינורות מוליכים מהנהר לבית זה. אנו ליד פרדסו של אחד מנכבדי עיריית טול-כרם וראש עירייתה ג'וסי."

על בית חברה להשקאה: "המכון הראשי של חברת החשמל, המשקה את פרדסי הסביבה ואף את אדמות מתישבי עין-גנים הרחוקה".

ועל טחנת אבו רבאח: "האי הקטן שבין שתי זרועות הנהר היוצאות מבנייני הטחנה, חשוף היום. לפני שנים ספורות היו כאן אקליפטוסים מהגבוהים בארץ, שהתחרו בגודלם וביופיים עם חבריהם במקווה ישראל. גדעים שקוטרם 1.85 מ' והיקפם שישה מ' הם השרידים היחידים, זכר לחורבן שעשתה כאן תאוות הבצע לרווחי המלחמה. בשנת 1942, באביב, הם עוד התנוססו לתפארת."

תמונה 5: בית "ירקון חברה להשקאה", 2022 (חלקו העליון של המבנה קרס לפני שנת 2014).

עוד תיאר הספר במורד טחנת אבו רבאח – גשר פסי ברזל בבעלות פרנסיס ג'ילד מיפו, שמקשר בין פרדסים בבעלותו משני צידי הנהר. בהמשך, הריסות גשר עות'מאני שפוצץ בשנת 1917, ומעבר לו – הריסות טחנות פרוחיה. בסביבה נצפו מספר תושבים ממוצא אפריקאי ששימשו בעבר כעבדי הבדווים משבט אבו כישך. בגדה הדרומית היה בית הקברות של הכפר פרוחיה, שאבניו חודשו וסויידו זמן קצר לפני השייט על הירקון ב-1945, שתואר בספר. עוד הוזכר בספר מכוון שאיבה גדול ומונע בחשמל בפרדס בחריה (ממזרח לשפך נחל קנה), אך מיקומו הנוכחי לא לגמרי ברור. מסע השייט נמשך במורד הירקון עד הים.

מקורות הירקון, כפי שמתאר אביצור את המקום בזכרונות הוותיקים:

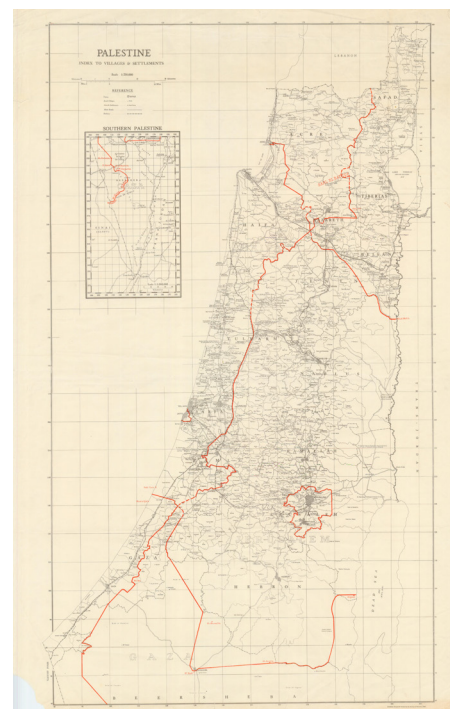
"הזדקרו כאן חישות צפופות של צמחי מים: קנה וסוף, גומא ושנית ורבים יצרו כאן "יער" קנים, חישות סבוכות של ג'ונגל טיפוס. רוחב הג'ונגל שהשתרע כאן לאורך גדותיהם הגיע לעשרות מטרים ואפילו למאות מטרים. לא כל המעינות פרצו-פילסו להם דרך לנהר ולביצה הטובענית. מרבים מהם נבצר למצוא "תיקון" לעצמם ולהגיע לעין-השמש. הם יצרו טבעת רחבה שהקיפה את התל מצפון, ממערב ומדרום. קשה היה לדרוך על-פני אדמה זו, הדומה ללוע של הר-געש, האומר להתפרץ בכל רגע. בחלק העיקרי של המעינות – ת"ק מטרים משני צידי הנהר, קשה היה לעבור. האדמה הייתה "מזדעזעת": מבועי מים מתפרצים הרעידה. נדמה היה שהנה-הנה תפתח היא את פיה ויגיוח מבטנה מים רבים".

תוכנית המתאר המנדטורית לרמת גן, שאושרה בשנת 1941, ייעדה את אזור נחל איילון ל-"שמורת טבע", אם כי היה מדובר בפרדסים מעובדים ע"י הגרמנים משרונה וע"י משפחת טודרוס הערבית. עם רכישת פרדס טודרוס בידי משקיעים יהודיים ב-1943, התעורר ויכוח בין המועצה המקומית לרוכשים, שהסתיים בפשרה של החלטה לבטל את "שמורת הטבע" ולצמצם את הפקעת השטח. שינוי תוכנית המתאר אושר חרף התנגדות מהנדס עיריית תל אביב, שקרא למנוע פיתוח בנייה כדי לשמור על "נוף טבעי" בקרבת העיר. לימים שינתה עיריית רמת גן את ייעוד השטח שהופקע לצרכי מסחר, והוקמה בו בין היתר בורסת היהלומים, דבר שגרר הליכים משפטיים שנמשכו עד סוף שנות ה-70' (מנדלסון, 2022).

בליל 25-26 בפברואר 1946, פשטו לוחמי האצ"ל והלח"י על שדות התעופה הבריטיים בלוד ובכפר סירקין, והשמידו בשני המחנות 17 מטוסים (12 נוספים הושמדו בשדה התעופה בקסטינה).

בין תל אביב לשייח' מוניס (ליד גשר הירקון של ימינו) פעל מועדון לילה "גן הוואי", בבעלות משותפת של איברהים אל-ביידאס משייח' מוניס וקבוצת חיילים משוחררים יהודים. ב-10 באוגוסט 1947, כאשר שהו במקום כחמישים אורחים, מרביתם יהודים, נרצחו במקום ארבעה יהודים, וכן איברהים אל-ביידאס, כנראה על רקע פלילי, בתקיפת כנופיה של כעשרה שודדים.. בתגובה לאירוע תקפו אנשי ה-"הגנה" פרדס ערבי ליד צומת גהה - "פרדס אבו לבן" ששימש כאתר אימונים לכנופייה שתקפה את גן הוואי. הבניין פוצץ ובדיעבד הסתבר שהסתתרו בו שבעה בני משפחת הבעלים, שנקברו במקום. בהוראת הפיקוד העליון של ה-"הגנה", שולמו פיצויים לקרובי המשפחה שנהרגה.

בתוכנית החלוקה של האו"ם משנת 1947, נקבע הגבול בין המדינה היהודית למדינה הערבית לאורך מסילת הרכבת, תוך הותרת כל תוואי המסילה בשטח ישראל (למעט אזור הערים לוד ורמלה, שנכלל במדינה הערבית). בעקבות הבעלות היהודית באזור גזר, הוכלל גם מרחב זה במדינה היהודית, בעוד שמרבית הרי ירושלים (כולל מעלה החמישה ונווה אילן, שבאגן הירקון) הוכללו במדינה הערבית.

מפה 2: מפת תכנית החלוקה של האו"ם (1947) באזור הסקר (קו הגבול בין המדינה היהודית למדינה הערבית מסומן בכתום).

טבלה 1: התיישבות יהודית במרחב הסקר עד מלחמת העצמאות.

מספר	שם היישוב	שנת הקמה	סיווג התיישבותי	הערות
1	מקווה ישראל	1870	בית ספר חקלאי	
2	פתח תקווה	1878	מושבה	
3	כפר סבא	1903	מושבה	
4	תל אביב	1909	עיר	
5	נחלת יהודה	1913	מושב	סופח בשנת 1988 לראשון לציון
6	כרם בן שמן	1920	מושב	ראשית ההתיישבות במרחב בשנת 1905
7	רמת גן	1921	עיר	
8	גבעתיים	1922	עיר	
9	רמת השרון	1923	מושבה	כיום עיר
10	הרצליה	1924	מושבה	כיום עיר
11	בני ברק	1924	מושבה	כיום עיר
12	מגדיל	1924	מושבה	כיום חלק מהוד השרון
13	רמתיים	1926	מושבה	כיום חלק מהוד השרון
14	כפר הנוער בן שמן	1927	כפר נוער	
15	כפר הדר	1927	מושבה	כיום חלק מהוד השרון
16	גני עם	1932	מושב	
17	ירקונה	1932	מושב	
18	כפר אז"ר	1932	מושב	כיום בתחום שיפוט רמת גן
19	צופית	1933	מושב	
20	כפר סירקין	1936	מושב	
21	רמת הדר	1938	מושבה	יישוב חומה ומגדל, כיום חלק מהוד השרון
22	מעלה החמישה	1938	קיבוץ	יישוב חומה ומגדל
23	כפר אוננו	1939	יישוב חקלאי	הפך ליישוב עירוני – קריית אוננו – בשנת 1954
24	גליל ים	1943	קיבוץ	
25	גזר	1945	קיבוץ	
26	בית ברל	1946	מוסד חינוכי	
27	אפעל	1946	קיבוץ (כיום בית אבות)	כיום בית האבות נווה אפעל. הקיבוץ התקיים עד 1952
28	נווה אילן	1946	מושב שיתופי	היישוב הנוכחי קיים מאז 1971

מלחמת העצמאות (בעיקר עפ"י: בר-נר ובן, 1995; אתר מלחמת העצמאות)

ב-30 בנובמבר 1947, שעות ספורות אחרי ההצבעה באו"ם על תוכנית החלוקה, הותקפו ביריות שני אוטובוסים בדרכם מחדרה ומנתניה לירושלים, מדרום לכפר פג'ה (כיום תחנת הדלק בצומת נחלים). בהתקפות אלו נהרגו שישה מנוסעי האוטובוסים (נוסע שביעי מת מפצעיו חמש שנים לאחר המתקפה). אירוע זה נחשב ליריית הפתיחה של מלחמת העצמאות.

בעקבות התקפה של האצ"ל בשלהי 1947, נטש שבט אבו כישך את אדמותיו שמצפון לירקון. השבט עקר לסביבות ח'רבת ח'ריש (כיום קיבוץ חורשים). בראשית שנות ה-50 עברו בני השבט מח'רבת ח'ריש לאדמות פרדס בין כפר חב"ד ללוד (ששון וריש, 2005). מאז תחילת המלחמה, נעשתה האספקה לירושלים לא סדירה והתנועה התרכזת בשיירות מאובטחות. בעקבות התקפות ערביות לכל אורך הדרך, השתנה מסלול השיירות במהלך התקופה, עקב הצורך לעקוף את רמלה ויאזור.

בחודשים הראשונים של מלחמת העצמאות, עברה התחבורה מתל אביב לראשון לציון וירושלים דרך פאתי יפו ותוואי כביש 44. בעקבות הידרדרות המצב הבטחוני, נסללה דרך עוקפת לאזור אבו כביר, משכונת התקווה דרך מקווה ישראל לחולון. מחולון היה צורך לסלול דרך בחולות לעבר נחלת יהודה, משימה קשה שחייבה גם הקמת עמדות שמירה. קטע זה של הדרך לא הושלם בטרם פרוץ המלחמה, ולכן חרף תקריות בטחוניות בכפר יאזור, החולש על הדרך, נמנעה ה-"הגנה" מפעולות שיסלימו את המצב. ב-9 בדצמבר 1947 תקפו אנשי האצ"ל בית קפה ביאזור, צעד שגרם להרוגים ופצועים רבים. כתוצאה מכך הגיבו אנשי יאזור בהתקפות על רכבים בדרכם דרומה, ובעקבות זאת סגרו הבריטים את הכפר לתנועת יהודים. לאחר מו"מ, סוכם שנוטרים יהודים חמושים ילוו את השיירות דרך הכפר.

21 בדצמבר 1947 הותקפה שיירה יהודית ביאזור ושניים נהרגו. בלחץ ערבי, אסרו הנוטרים על הנוטרים לנוע ברכבים משוריינים אלא רק בטנדרים פתוחים החשופים לירי. ב-22 בינואר 1948 יצא טנדר ממקווה ישראל ובו שבעה נוטרים, לבדיקת הדרך לפני מעבר שיירה. הטנדר עלה על מוקש והנוטרים נהרגו. כתוצאה מכך תקף הפלמ"ח את יאזור מספר פעמים, וכן הושלמה בחיפזון "דרך הביטחון" שעקפה את יאזור דרך החולות וחידשה את הקשר בין תל אביב לראשון לציון.

בין חולדה לאזור קריית ענבים לא היה יישוב יהודי. בחודשים הראשונים של המלחמה, ישבו חיילים בריטים במרחב שער הגיא ולטרון. עם זאת נרשמו לא מעט תקריות ומארבים לאורך הדרך לירושלים, והתנועה בוצעה כמבצע צבאי לכל דבר, בסיוע משוריינים וליווי לוחמי הפלמ"ח ונוטרים.

ב-14 בדצמבר 1947 אירע קרב שיירת בן שמן. אחרי שנחסמה דרך הגישה לבן שמן העוברת בלוד, בשורת התקפות שחלקן קטלניות, הוחלט לשלוח שיירה בדרך כביש 444. ההנחה הייתה שכוח הלגיון הערבי במחנה בית נבאללה לא יתערב במעבר השיירה במקום. השיירה הותקפה ליד קולה וליד דיר טאריף, אולם המשיכה בדרכה. חיילי הלגיון בבית נבאללה פתחו באש על השיירה. רוב המכוניות הצליחו לעבור את בית נבאללה, אולם שני כלי-רכב נעצרו וכמעט כל נוסעיהם נהרגו/נרצחו בידי חיילי הלגיון. בקרב נהרגו 13 לוחמים כולל מפקד השיירה. האירוע גרם לזעם ציבורי רב, שכן האירוע התרחש בידי חיילי הלגיון הערבי הכפוף למשטרת המנדט. ראשי היישוב היהודי דרשו לסלק את חיילי הלגיון מבסיסים השולטים על דרכי הגישה ליישובים יהודיים, תביעה שלא נענתה, אבל הבריטים צירפו מאז האירוע ליווי צבאי לכל שיירה שנסעה לבן שמן.

ב-27 בפברואר 1948 פוצצה מחלקה מגדוד 32 בחטיבת אלכסנדרוני את בית אבו-חיג'לה, בקרבת מפגש הירקון וכביש 40, ששימש כמקום כינוס ללוחמים ערבים באזור. המבנה פוצץ עד היסוד. בפברואר 1948 נורה ונהרג מן המארב יהודי בפרדסי מגדיאל. במרדף אחרי הרוצחים התפתח קרב קצר בפאתי הכפר ביר עדס. המקומיים הזעיקו תגבורת של "צבא ההצלה" של קאוקג'י, שפתח באש כבדה על מגדיאל. כתוצאה מכך, הוחלט לפשוט על ביר עדס. בליל 4-5 במרץ 1948 יצא כוח ששילב את פלוגה ב' מגדוד 32 של חטיבת אלכסנדרוני ומחלקה מגדוד 33, ולמרות הגשם והבוץ בוצעה הפשיטה כמתוכנן תוך פיצוץ עמדות אויב רבות. במהלך הנסיגה זוהתה פלוגת אויב בדרכה מג'לג'וליה לביר עדס, והותקפה באש מקלעים ומרגמות. כתוצאה מהפשיטה, נטשו את ביר עדס הן התושבים והן כוחות האויב.

במהלך מרץ 1948 הופסקה לחלוטין העבודה במחצבות מגדל צדק, וב-21 במרץ בוצעה פשיטה על כפר סבא הערבית. בין ה-23 ל-25 במרץ פשטו כוחות חטיבת אלכסנדרוני על כבישים באזור גילגוליה וקלקיליה ופגעו במספר משאיות והולכי-רגל באזור. ב-30 במרץ נשלחה פלוגה מגדוד 32 לפוצץ את גשר נחל קנה בגילגוליה. הלוחמים מילכדו את הגשר עם 500 ק"ג חומר נפץ ונסוגו למגדיל, אולם בדיעבד הסתבר שחומר הנפץ לא רוכז בקשת אחת אלא פוזר במידה שווה מתחת לחמש קשתות הגשר, ולכן הגשר אמנם נסדק אולם לא קרס והמשיך לשמש נוסעים (בר-נר ובוק, 1994; אתר מלחמת העצמאות). במהלך מבצע "חמץ" באפריל 1948 נכבשו יפו והכפרים בסביבתה, כולל יאזור, והדרך נפתחה לתנועה. באפריל 1948 פינו הבריטים את כלל תושבי וילהלמה הטמפלרית. עם תום המנדט, העביר הצבא הבריטי את השליטה במקום לידי הלגיון הירדני.

ב-31 במרץ 1948 אירע אסון שיירת חולדה, כאשר שיירת אספקה לירושלים נתקעה בבוס באזור משמר דוד של ימינו, והותקפה ע"י מאות ערבים מקומיים. בקרבות שנמשכו שעות ארוכות נפלו 22 איש והשיירה נאלצה לשוב על עקבותיה לחולדה. אירוע זה, יחד עם אסונות נוספים ביחיעם ובנבי דניאל, הביאו את היישוב היהודי לשינוי תפיסתי, מהגנה להתקפה. ראשון המבצעים היזומים היה מבצע "נחשון" (15-5/4/1948), שבמהלכו נפרץ לראשונה המצור על ירושלים, ונתפסו משלטי הקסטל והסביבה.

המבצע הבא אחריו היה מבצע "הראל" (21-16/4/1948), שבו עברו שלוש שיירות אספקה לירושלים. הכפר סריס נכבש, אך בהיעדר יכולת להחזיק בו, נהרס ונטש ע"י הכוחות. בקרב שהתפתח בשער הגיא, נהרגו 15 מלוחמי חטיבת "הראל". העלאת כוחות החטיבה לירושלים לשם ביצוע מבצע "יבוס" בסוף אפריל 1948, הביאה לצמצום הכוחות באזור שער הגיא, וכתוצאה מכך אבדו חלק מההישגים הטריטוריאליים של מבצע "נחשון".

במאי 1948 הפסיקו הכוחות העיראקים באזור ראש העין את פעילות מכוני השאיבה בראש העין, דבר שהוביל לקיצוב מים חמור בירושלים. ב-9 במאי הותקפה המושבה כפר סבא באש כבדה, ובחסותה פוצצו שלושה משוריינים את הבאר המרכזית של המושבה. בעקבות כך, הוחלט בחטיבת אלכסנדרוני לכבוש את כפר סבא הערבית. המבצע אירע ערב הכרזת המדינה (13 במאי 1948), ולכן נקרא מבצע "מדינה". כפר סבא הערבית נכבשה תוך זמן קצר. כחלק מהמבצע הוצבו שתי חסימות: האחת במשק האוצר והשנייה בבני ימין, למניעת תגבורות מהכפרים הערביים הסמוכים. כוחות החסימה הותקפו וספגו אבידות ניכרות (פרדס האוצר פונה במהלך הקרב). בקרבות נהרגו 28 חיילי החטיבה, שמונצחים באנדרטה שהוקמה בתל כפר סבא (שנמצא בשיכון קפלן).

מבצע "מכבי" (18-8/5/1948), שבו נתפסו משלטי שער הגיא ונכבשו הכפרים בית מיחסיר וסריס, ואף נתפסו זמנית הכפרים לטרון ויאלו, דבר שאיפשר העברת אספקה לירושלים. עם זאת, בסוף המבצע נתפסה לטרון בידי הלגיון, והדרך לירושלים נחסמה בשנית. במהלך מאי-יוני 1948 אירעו קרבות קשים סביב לטרון. במבצע "בן נון א'", ב-24/5-25, השתתפה לראשונה חטיבה 7. המבצע נכשל, פרט לכיבוש גבעה 200 (עליה יושב כיום קיבוץ נחשון), ו-74 לוחמים נהרגו. בליל 30-31 במאי בוצע מבצע "בן נון ב'", שבמהלכו חדרו כוחות צה"ל למתחם משטרת לטרון, וכבשו גם את הכפר דיר איוב, אולם נאלצו לסגת לנוכח התנגדות ירדנית חזקה, בהותירם 49 הרוגים. ב-29 במאי 1948 כבשו אנשי הצה"ל את ראש העין, אולם המקום שב ונכבש בידי הערבים למחרת היום. הצה"ל איבד 12 לוחמים בקרב. בעקבות התבוסה, נאחז במקום הצבא העיראקי במשך ההפוגה הראשונה עד יולי 1948.

בליל 8-9 ביוני 1948 בוצע הניסיון הקרוב ביותר לכיבוש לטרון במלחמת העצמאות, מבצע "יורם". במבצע זה שינו הכוחות (גדודים מחטיבות יפתח והראל) את האסטרטגיה: במקום הסתערות חזיתית על לטרון, ניסיון לכבוש את המוצבים החולשים עליה ממזרח, משלט י"ג ומשלט י"ד. כתוצאה מטעויות ניווט, אחד הכוחות (כוח זיו צפירי) כבש לבדו את משלט י"ד, הגדול והמבוצר מבין השניים, אך בהיעדר גיבוי, נאלץ לסגת. במבצע "יורם" נהרגו 94 חיילי צה"ל.

ב-10 ביוני 1948, ערב ההפוגה הראשונה, כבש הלגיון הירדני בהפתעה את קיבוץ גזר ונטש את הקיבוץ לידי כוחות ערביים מקומיים. בערב שוחררה גזר ע"י גדוד מחטיבת יפתח, שגם תפס את הכפר אלבריה הסמוך. בקרב נהרגו 29 מהמגינים ונשבו 30 נוספים.

ב-11 ביוני 1948 עברה השיירה הראשונה ב-"דרך בורמה", דבר שהוריד את חשיבות משטרת לטרון שחסמה את הדרך הראשית לירושלים. הדרך המקורית הוליכה עד כביש 38, והמשכה המזרחי מכונה "דרך הגיפים" – קטע ששימש בעיקר להובלת תחמושת בלי לעבור דרך עמדת פיקוח של האו"ם בשער הגיא.

במהלך "מבצע דני" נכבשו מרחב מגדל צדק וראש העין (מבצע בתק), שדה התעופה בלוד, וילהלמה, רנתיה, קולה, טירה ועבאסייה (יהודיה). במתחם מגדל צדק היו כ-150 חיילים עיראקים ומקומיים מצויידים בנשק קל, בשריוניות ובארטילריה. כוחות אלכסנדרוני כללו את גדוד 32 ופלוגת חיל משמר מ-"נפת העין". בליל 11-12 ביולי, יצא הכוח מכפר סירקין במעלה נחל שילה מזרחה וביצע חסימות. הכוח תקף את מגדל צדק מכיוון מזרח, ובשל אלמנט ההפתעה לא נתקל בהתנגדות חריפה. עם שחר החלו העיראקים בהפגזה כבדה על המשלט ועל הכפר מגידל יבא, אולם בשלב מסוים פוצצו העיראקים את תחנת הכוח ומיכל הדלק בראס אל-עין ונטשו את המתחם. מחנה ראס אל-עין, תל אפק ומפעל המים נמצאו נטושים. מפעל המים מולכד בידי העיראקים, אולם כוחות צה"ל הצליחו למנוע את הפעלת המטענים בטרם פיצוצם. ב-14 ביולי ניסו העיראקים לצאת להתקפת נגד שסוכלה בידי כוחות צה"ל. בקרבות במרחב נפלו 36 לוחמים, בעיקר מחטיבת אלכסנדרוני.

ב-10 ביולי 1948 נכבש הכפר קולה (דרומית לאלעד) ע"י גדוד 89 של חטיבה 8. לאחר הכיבוש, התבססה במקום פלוגת חי"ר מחטיבת אלכסנדרוני. לאחר מספר ימי שקט בגזרה, הותקפו המגנים ע"י כוחות הלגיון הערבי ב-16 ביולי 1948. המוצב (בגבעת האנדרטה כיום) נתפס בידי הירדנים, ולכוחותינו היו 21 הרוגים ו-13 שבויים. השריון הירדני הגיע עד כביש ראש העין-לוד, ונבלם בהתקפת נגד של חטיבות אלכסנדרוני ו-8. בערבו של אותו יום, נכבש מחדש הכפר מוזירעה, ובבוקר ה-17 ביולי נכבש שוב הכפר קולה. שני הכפרים נמצאו נטושים. בזמן שהכוחות החלו לנוע למשלטים ממזרח לקולה, החלה התקפה שנייה של הלגיון הערבי. כוחותינו נאלצו לסגת בשנית מקולה, והפעם עם 9 הרוגים. כוח הלגיון הוזעק דרומה לסייע בגזרת לטרון, בזמן שכוחות צה"ל נערכו להתקפה נוספת. בליל 17-18 ביולי תקפו שוב כוחות חטיבת אלכסנדרוני את האזור, וכבשו ללא קרב את הכפר. עם בוקר, התקדמו הכוחות מזרחה, תפסו את המשלטים שנפלו יומיים קודם לכן, והתקדמו עוד כשני ק"מ מזרחה, למה שהפך לימים לקו שביתת הנשק – "הקו הירוק". באנדרטת קולה מונצחים 28 לוחמים, ועל שמם מושב גבעת כ"ח. למעשה, נהרגו בקרבות יותר לוחמים: 29 ע"פ אתר חטיבת אלכסנדרוני, ו-32 ע"פ ספרו של אריה יצחקי "בעקבות לוחמים".

אזור בית נבאללה נכבש ע"י חטיבת אלכסנדרוני ב-11/7/1948, במסגרת מבצע "דני", כולל משלטים החולשים על הכפר (משלטי דיר טריף). בהתקפת נגד של הלגיון הירדני באותו יום, תפס הלגיון את המשלטים האלו. ב-12/7/1948 תפסו כוחות חטיבת אלכסנדרוני מחדש את המרחב, שנותר בידי ישראל. כוחות נוספים כבשו את הכפרים עינאבה, ג'ימזו ודניאל, ושחררו את בן שמן הנצורה. כוח חטיבה 8 פרץ לתוך העיר לוד, וסייע להשתלטות חטיבת "יפתח" על העיר. שלושה משורייני לגיון שפרצו ללוד הביאו להתקוממות ובעקבותיה פונו כמעט כל תושבי רמלה ולוד לשטחים שבשליטה ירדנית. בשלב השני של המבצע, התקדמו הכוחות מזרחה וכבשו שורת כפרים באזור מודיעין של ימינו, אך לא הצליחו לכבוש את מבואות לטרון. בקולה נערכו קרבות קשים והמקום עבר מיד ליד חמש פעמים. קרב כבד נוסף נערך בחירבת כוריכור (כיום כפר האורנים). על אף שלטרון לא נכבשה, תוצאות המבצע הרחיקו משמעותית את קו החזית מאזור תל אביב ושיפרו את היערכות צה"ל סביב לטרון. ספיח למבצע "דני" היה תפיסת משלטי בית נובא ברכס הר עוזרר, שקבעה את גבולו הצפוני של פרוזדור ירושלים. ניסיון לאבטח את משלטי בית נובא ע"י כיבוש הכפר חירבת אבו לאחם – נכשל, ובקרב נפלו תשעה מלוחמי צה"ל.

לאחר כיבוש מפעל המים בראש העין, הושג הסכם על חידוש הזרמת המים לירושלים. ההסכם לא מומש, על אף הסכמת ישראל להשבת כמה מאות פליטים לכפרים באזור מודיעין של ימינו תמורת הפעלת תחנת השאיבה בלטרון, וזאת עקב פיצוץ תחנת השאיבה בלטרון באוגוסט 1948. במקביל, לאחר חודש של עבודה מאומצת, נחנך ביולי 1948 "קו השילוח" מבארות באזור רחובות ונען, דרך חולדה אל תחנת השאיבה בשער הגיא ומשם לירושלים. בכך תם הצורך בניצול מקורות הירקון כמקור מי שתייה לעיר ירושלים.

בהסכם שביתת הנשק עם ירדן שנחתם ב-3 באפריל 1949, הועברו יישובי המשולש לישראל, לאחר איום של ישראל להשתלט עליהם בכוח (מבצע "שן תחת שן" שלא יצא לפועל). קו הגבול כלל את מסילת הרכבת לכל אורכה בשטח ישראל (מסילת החוף לא הייתה קיימת באותה תקופה). ב-20 במאי 1949 נכנסו כוחות צה"ל לשטחים שהועברו בהסכם זה, ועל היישובים הערביים הוטל ממשל צבאי (שנמשך עד לשנת 1966).

באזור מודיעין – לטרון, הוגדרה רצועת שטח הפקר שנמשכה לאורך "הקו הירוק", בפרט באזור נחל מודיעין ובעמק איילון. גשר כביש 424 על נחל נחשון נהרס במהלך המלחמה. ניסיון לחלק את שטח ההפקר בין ישראל וירדן, בתחילת שנות ה-50, נתקל בהתנגדות ירדנית ולא יושם (יעקבי, 1967).

לאחר מלחמת העצמאות

לאחר מלחמת העצמאות הוקמו תוך שנים ספורות עשרות יישובים במרחב הסקר, במטרה לסגור חלל התיישבותי באזור שבו לא הייתה נוכחות יהודית לפני המלחמה. מרבית היישובים החדשים שהוקמו היו יישובים כפריים (טבלה 2). לצד יישובי קבע הוקמו במרחב מספר מעברות, וביניהן: גלילות, מורשה (מרכז הטניס רמת השרון כיום), כפר המסובים (חיריה), סקיה וכפר עאנה (אור יהודה), ראש העין ואחרות.

■ טבלה 2: התיישבות יהודית במרחב הסקר לאחר מלחמת העצמאות.

מספר	שם היישוב	שנת הקמה	סיווג התיישבותי	הערות
1	בית דגן	1948	עיירה	
2	אזור	1948	עיירה	
3	בארות יצחק	1948	קיבוץ	המשך לקיבוץ משנת 1943 מול עזה. מעבר ליישוב הקבע בשנת 1952, אחרי שהות בוילהלמה.
4	יהוד	1948	עיר	
5	ראש העין	1949	עיר	הוקמה כמעברה ומאז 1951 יישוב קבע
6	אור יהודה	1949	עיר	
7	נווה ימין	1949	מושב	
8	אייל	1949	קיבוץ	עלה במקור בדרדרה (החולה) ב-1947
9	חגור	1949	מושב	
10	ירחיב	1949	מושב	
11	נחשונים	1949	קיבוץ	
12	מזור	1949	מושב	
13	רינתיה	1949	מושב	
14	נופך	1949	יישוב קהילתי	
15	טירת יהודה	1949	מושב	
16	משמר השבעה	1949	מושב	
17	מגשימים	1949	מושב	
18	בני עטרות	1949	מושב	

מספר	שם היישוב	שנת הקמה	סיווג ההתיישבותי	הערות
19	כפר טרומן	1949	מושב	
20	בית עריף	1949	מושב	
21	כפר חב"ד	1949	עיירה	הוקמה כיישוב חקלאי
22	כפר דניאל	1949	מושב	
23	עזריה	1949	מושב	
24	משמר איילון	1949	מושב	תחילת ההתיישבות במבנים הנטושים של הכפר אל-קובאב, ואילו בתי הקבע הוקמו ב-1952 (הצופה, 1952)
25	עדנים	1950	מושב	
26	ניר אליהו	1950	קיבוץ	
27	גבעת כ"ח	1950	מושב	
28	גני יהודה	1950	מושב שיתופי	מוזג לתוך סביון בשנת 2003
29	חמד	1950	מושב	
30	אחיעזר	1950	מושב	
31	אחיסמך	1950	מושב	
32	יגל	1950	מושב	
33	זיתן	1950	מושב	
34	גמזו	1950	מושב	
35	חדיד	1950	מושב	
36	בית נחמיה	1950	מושב	
37	מצליח	1950	מושב	
38	כפר שמואל	1950	מושב	
39	מסילת ציון	1950	מושב	
40	אלישמע	1951	מושב	
41	נווה ירק	1951	מושב	
42	גינתון	1951	מושב	
43	שעלבים	1951	קיבוץ	
44	שדי חמד	1952	מושב	
45	נחלים	1952	מושב	המשך להתיישבות בצפון עמק החולה ויישוב זמני בוילהלמה
46	רמת פנקס	1952	יישוב קהילתי	סופחה לאור יהודה בשנת 2008
47	בן שמן	1952	מושב	
48	גבעת השלושה	1953	קיבוץ	
49	עינת	1953	קיבוץ	התפלג מגבעת השלושה

מספר	שם היישוב	שנת הקמה	סיווג התיישבותי	הערות
50	ברקת	1953	מושב	
51	נווה מונסון	1953	יישוב קהילתי	כיום רובע עירוני ביהוד-מונסון
52	חורשים	1955	קיבוץ	
53	גנות	1955	מושב	
54	יד רמב"ם	1955	מושב	
55	בית עוזיאל	1956	מושב	
56	מבוא מודיעים	1964	יישוב קהילתי	הוקם כהיאחזות נח"ל ב-1964. אוזרח ב-1967 וב-1970 עבר הגרעין המייסד למבוא חורון. היישוב נותר מיושב, ובמתכונתו הנוכחית קיים מאז 1975
57	בית חשמונאי	1970	יישוב קהילתי	
58	שילת	1977	מושב	
59	כפר רות	1977	מושב	
60	נרית	1981	יישוב קהילתי	
61	אורנית	1984	יישוב קהילתי	נמצא מעבר ל-'קו הירוק'
62	מכבים	1985	יישוב קהילתי	אוחד עם רעות ב-1990 למועצה מקומית עצמאית, וסופח למודיעין ב-2003
63	רעות	1988	יישוב קהילתי	אוחד עם מכבים ב-1990 למועצה מקומית עצמאית, וסופח למודיעין ב-2003
64	שוהם	1933	עיר	
65	נוף איילון	1994	יישוב קהילתי	
66	מתן	1995	יישוב קהילתי	
67	צור יגאל	1995	יישוב קהילתי	אוחד עם כוכב יאיר בשנת 2003
68	לפיד	1996	יישוב קהילתי	
69	מודיעין	1996	עיר	ב-2003 הורחבה מודיעין עם סיפוח מכבים-רעות
70	אלעד	1998	עיר	

בשנת 1936 רכש סברי אבו סנינה, תושב אגיליל (מחלף הסירה של ימינו), אדמות בין כפר סבא הערבית לקלקיליה. עם פרוץ מלחמת השחרור, עזבה המשפחה את אגיליל ועברה לאדמותיה שבכפר סבא (שהיו בשליטה ערבית). כתוצאה מהסכמי שביתת הנשק, שהבטיחו לישראל שליטה מלאה על מסילת הרכבת לוד-חדרה מזרח, מצאה משפחת אבו-סנינה את עצמה בשטח ישראל, ומאז שנת 1962 – בתחום שיפוט עיריית כפר סבא. המקום הוכר רק בשנת 2010 כשכונה בעיר, אם כי עדיין מקבל ממנה רק חלק מהשירותים המוניציפליים (אטדג, 2022). השכונה מבודדת כיום בין כביש 6 ממזרח, לאזור התעשייה החדש מצפון, ואזור התעסוקה שנמצא בהקמה ממערב.

אחלמה – יישוב שכנראה התקיים זמן קצר במקום הכפר דיר טריף, ומסומן באותה מפה יחד עם בית עריף. באתר הלמ"ס מופיע כי סמל היישוב בוטל, אולם ללא תאריך. מאתר מוא"ז חבל מודיעין ניתן ללמוד כי באחלמה (שנקראה כך בדומה ליישובים ברקת ונופק) התיישבו עולים מבולגריה בשנת 1949, אולם לאחר חיכוך עם עולים מתימן שהתיישבו בבית עריף, עברו יוצאי בולגריה למושב גינתון, והעולים מתימן נותרו בבית עריף.

בראשית שנות ה-50, פעלו הערים תל אביב ורמת גן להקמת פארקים עירוניים גדולים בשטחים שהתפנו. בתל אביב, ניטע "יער המגינים" בגדות הירקון החל מ-1949. ביער תוכננה נטיעת 10,000 שתילים לאורך 4 ק"מ וברוחב של 200 מ' משני עברי גדות הירקון (דבר, 1949; חרות, 1949), ואילו ברמת גן, העדיפה העירייה להקים לצד הירקון את שיכון ותיקים, ואת הפארק הלאומי להקים בקרקעות שהיו בבעלות ערבית באזור נחל כופר. ברמת גן הוקצו לשם כך 1,200 דונם מאדמות הכפר חיריה (בן-ערב, 1981). הפארק הלאומי נפתח בשנת 1953.

בראשית שנות ה-50 הוקם כפר הבפטיסטים, כמרכז חקלאי ודתי עבור הקהילה הנוצרית בפטיסטית בארץ. במקום פעיל מרכז ספורט (המקום נמצא בשטח המוניציפלי של פתח תקווה ואינו נחשב ליישוב עצמאי).

ב-1951 אוחדו המושבות כפר הדר ורמתיים למועצה המקומית הדר-רמתיים. בשנת 1963 הצטרפה לאיחוד המושבה רמת הדר, וב-1964 סופחה גם מגדיל לאיחוד, ושם היישוב המאוחד הוחלף להוד השרון (חשביה, 1996).

עד למלחמת העצמאות פינתה עיריית תל אביב את הפסולת לשדות מקווה ישראל, ובתחילה הפיק המוסד דשן מהאשפה לשדות החקלאיים. עם הקמת המדינה הוחלט להפסיק את השלכת הפסולת במקווה ישראל ולרכז בכפר הנטוש יאזור. תלונות של תושבי האזור הביאו להחלטה על הקמת אתר להפקת זבל אורגני מהאשפה, ולמקמו בשטח שבין הכפרים הנטושים סקייא וחיריה (בין הנחלים איילון ושפירים), בשל הנגישות התחבורתית והסמיכות היחסית לתל אביב. בראשית 1952 אושרה בקשת עיריית ת"א להקמת אתר אשפה ומפעל קומפוסט, ובמקביל אושרה בקשת הדואר להקים תחנת ממסר בשטחים הבנויים של הכפר אל-חיריה. ועד מעברת כפר המסובים מחה על ההחלטה שבוצעה ללא התייעצות עם התושבים. בסתיו 1952 פרצו מחאות חריפות במעברות רבות, כאשר מעברת חיריה הייתה סמן מוביל במחאות, ו-5,000 תושביה הכריזו על שביתה כללית. בעקבות השביתה, סופחו חלקים משטח המעברה לרמת גן. ב-15 בפברואר 1952 החלה העברת האשפה של תל אביב לחיריה, בטרם הוקם מפעל הקומפוסט. המעברה הצטמצמה בהדרגה, אך הן תושבי המעברה והן תושבי השכונות הסמוכות המשיכו להתלונן על מפגעי הריח והזיהום סביב אתר חיריה. החל משנת 1976 הוחל בכיסוי הפסולת בעפר, אך הדבר לא מנע מטירי ריח קשים בקרבת המתחם (לימור-שגיב וליסובסקי, 2022).

במהלך 1952 החל תכנון מאגר מים בעמק איילון, ע"י חברת תה"ל (תכנון המים לישראל), והעבודות להקמת המאגר הושלמו בשנת 1955. המאגר נועד להשתלב כאגם מווסת עיקרי בקו ירקון-נגב, כמו גם לצרכי השקאת שטחי חקלאות באזור רמלה ובעמק איילון. האגם תוכנן להשתרע תחילה על פני 1,250 דונם ובהם 7.3 מ"מ מים, ובשלב השני (שלא בוצע מעולם), נועד להשתרע על פני 3,000 דונם ובהם 24 מ"מ מים. אורך הסכר שתוכנן היה 500 מטרים וגובהו 24 מטרים. בראשית הדרך, תוכנן גידול דגים במאגר (הצפה, 1952; זמנים, 1954, למרחב, 1955).

בשנת 1959 פורסם דו"ח מקיף של מבקר המדינה על מערכת האגמים שבוצעה בשנות ה-50, כולל מאגר איילון. התברר שרוב המאגרים מחלחלים ומתייבשים תוך זמן קצר, וב-1956 הוחלט שלא להמשיך בהקמת מאגרים. כבר במהלך הקמת מאגר איילון, התגלה החלחול המוגבר, דבר שגרם להזרקת כמויות גדולות של בטון לאדמה ולעיכוב בהשלמת המאגר. לאחר השלמת מאגר איילון התברר שהמאגר מחלחל ואינו ממלא את ייעודו, אולם מימיו מעשירים את מי התהום ומאפשרים הגדלת השאיבה מהבארות בסביבה. לפיכך הוחלט שלא להוציא כספים נוספים על איטום האגם. בתכנון ובביצוע האגם הושקעו כ-3.25 מיליון ל"י (נכון למרץ 1957) (למרחב, 1959).

בשנת 1953 הוקמה לצד נתב"ג התעשייה האווירית, שהתפתחה עם השנים על פני שטח ניכר. באותה שנה גם החל לפעול מפעל המלט "נשר" ממזרח לרמלה, בקרבת נחל גזר. מפעל זה, הקיים עד היום, הוא כיום מפעל המלט היחיד בישראל.

ביוני 1953 נחתם הסכם למניעת הסתננות בין ישראל לירדן. 12 שעות בלבד לאחר חתימת ההסכם, נרצח תושב טירת יהודה בהתקפת מסתננים על המושב, שהניחו מטען באחד הבתים וידו רימון יד לעבר בית נוסף. עקבות הרוצחים הובילו לעבר הכפר רנתים (רז, 1953). בספטמבר 1953 נרצחו שני תושבי חדיד ע"י מסתננים. בעקבות ערעור המצב הבטחוני, חלה נטישה ניכרת של טירת יהודה, ועם גלי העלייה מצפון אפריקה הצטרפו למושב משפחות נוספות שמילאו את החסר (בן-מאיר, 1965).

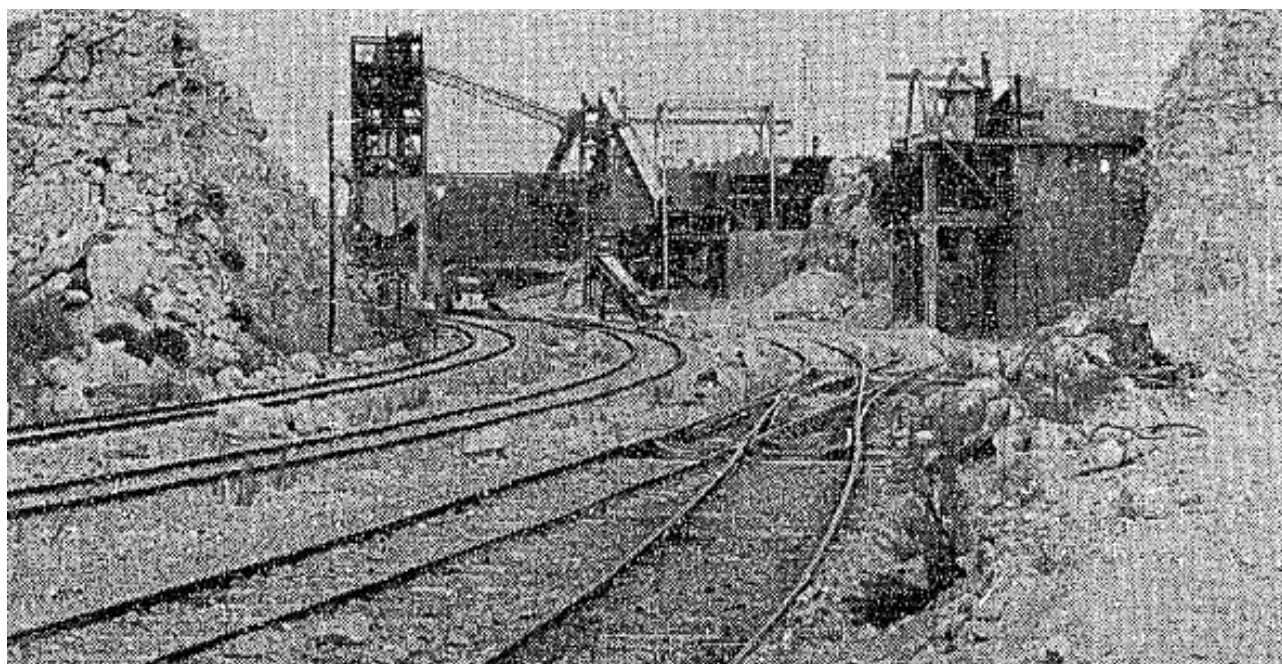
בשנת 1954 נפתחה תחנת הרכבת "תל אביב מרכז" (כיום תחנת רכבת סבידור), אולם חיבור מסילתי דרומה הושלם רק בשנת 1993 (מה) שהביא לסגירת תחנת הרכבת "תל אביב דרום".

עם תום תנופת ההתיישבות של ראשית שנות ה-50, הכינה קק"ל תוכנית לפיתוח התיישבותי באזור מודיעין. תוכנית זו כללה סלילת דרך מבן שמן מזרחה – "דרך הנשיא", הקמת שני יישובים חדשים, הכשרת שטחי קרקע בהיקף של כ-10,000 דונם ונטיעת יער בן אלף דונם. התוכנית הייתה אמורה להיות מממנת במלואה בתרומות ארגון הפועלים היהודיים בארה"ב "אפעל – פרבאנד" (זמנים, 1954). כתבה נוספת בשנת 1955 מציינת כי ביער יש כיום 120 אלף עצים והמטרה להגיע ל-3 מיליון עצים, והרחבת גבול היער עד למודיעין (הארץ, 1955). גבעות מודיעין שימשו כשטח אש של צה"ל במשך שנים ארוכות.

ב-29 באוקטובר 1956, ביום הראשון למבצע קדש, הוטל עוצר על הכפרים הערביים באזור. העוצר היה אמור להתחיל בשעה 21:00 אך הוקדם לשעה 17:00, כאשר החקלאים הערבים באזור לא מודעים לכך. גדוד מג"ב באזור קיבל פקודה לאכוף את העוצר, אך רוב מפקדי המחלקות הפעילו שיקול דעת. רק בכפר קאסם, סגן גבריאל דהאן שפיקד על מחלקת מג"ב, החליט לקיים את הפקודה כלשונה, וחייליו עצרו את הכפריים ששבו לכפר מעבודתם, ירו למוות ב-43 מתושבי הכפר ופצעו נוספים. האירוע עורר סערה ציבורית אולם האחראים לטבח נשפטו רובם ככולם לעונשים קלים יחסית (שגם הם לא רוצו במלואם). בעקבות אירוע זה, שמכונה "טבח כפר קאסם", נטבע המונח המשפטי "פקודה בלתי-חוקית בעליל".

ב-19 ביולי 1955 נחנך קו המים ירקון-נגב (מזרחי) ולאחר כמה שנים נחנך גם הקו המערבי. ערב חנוכת הקווים, פעלו לאורך גדות הירקון 45 מתקני שאיבה. התכנון הראשוני היה שחרור 15 מיליון מ"ק מים (מתוך כ-200 מיליון של מי המעיינות) כדי למלא את האפיק ולספק מים למתקני השאיבה (7%-8 מכמות המים שזרמה בנהר קודם לכן). בפועל, במרבית חודשי השנה הפרישה "מקורות" 20 אלף מ"ק מים ליממה, כדי להבטיח מים למתקני השאיבה שלהם היו זכויות מים. בחודשי החורף היה צריך הנהר להתקיים בכוחות עצמו ממי גשמים שזורמים אליו. מאידך, התמלא הנהר בשפכים ובקולחין מיישובי האזור, בהיקף של 14 אלף מ"ק. כדי שכמות המים המעטה שזורמת באפיק תספיק לבתי השאיבה, הוקמו סכרי עפר בעונת השאיבה, שיצרו בריכות ליניקת המשאבות. כתוצאה מכך, נוצר מצב שבו נפסקת הזרימה כליל והאפיק חרב לחלוטין. הקטע העליון של הירקון (ממקורות הירקון עד לשפכי הנחלים קנה ושילה) נותר נקי, ואילו הקטע התיכון (ממפגש הנחלים קנה ושילה עד לפארק הירקון) הפך דה-פקטו לתעלת שפכים, שחרבה בחלקה כמה חודשים בשנה, ויצרה מטרדי ריח קשים לתושבי השכונות הסמוכות. בקטע התחתון מוזרמים בירקון מי-ים, ששימשו לקירור תחנת הכוח רדינג ג' (אביצור, 1980). המים בקו ירקון-נגב (מזרחי) נשאבים מאתר ראש העין למאגר בגבעת כ"ח, ומשם זורמים בגריטציה למאגר באחיסמך, משם נשאבים שוב למאגר באזור בית עוזיאל ודרומה.

בפברואר 1958 נחנך גשר הירקון בדרך נמיר בתל אביב, ואילו בנובמבר 1970 נפתח גם גשר בר-יהודה ברחוב אבן גבירול (הרניש, 1970). סביב 1959 (או לאחר מכן) נסללה שלוחת רכבת מתחנת רינתיה למחצבות ברקת. מהמחצבות נכרו אבנים לבניית שוברי הגלים של נמל אשדוד. עם זאת, נמצאו פגמים באיכות התוצרת ובסופו של דבר האבנים לבניית המזח באשדוד הובאו ממחצבת בנימינה. שלוחת הרכבת פעלה כנראה עד לסוף שנות ה-70' (דבר, 1958; אביעם, 1962; סייר, 1965). כחלק מהקמת שלוחת הרכבת, הוקמה גם תחנת רכבת תפעולית ברינתיה, שנסגרה ככל הנראה עם השלמת עבודות נמל אשדוד, אך נפתחה מחדש בשנת 1974 ופעלה לפחות עד סוף שנות ה-70' (יעקבסון, 2012).

■ תמונה 6: מסילת הברזל והמחצבות בברקת (סייר, 1965).

הכיתוב המקורי: "מחצבות גדולות רועמות בארץ האבן הטובה. מכאן נוטלים את האבנים הגדולות לבינוי נמל אשדוד. כאן הופכים גבעות שלמות לערימות של חצץ טחון."

בשנת 1961 הוקמה שלוחת רכבת מהמסילה המזרחית (מול שדי חמד) למפעל פקד פלדה באזור התעשייה בכפר סבא. ב-1969 הופסק השימוש במסילת הרכבת בין כפר סבא לחדרה (ויקיפדיה).

בפברואר 1962 נחנך בסיס משמר הגבול "איילון" מדרום למשמר איילון (כיום בסיס הימ"מ) (חרות, 1962). עוד ב-1952 סומן אזור מודיעין כחבל ארץ המתאים להקמת התיישבות עירונית, אולם התוכנית לא קודמה. באביב 1963 החליטה ועדת שרים לפיזור אוכלוסייה, להגביל מכירת קרקעות מדינה באזורי החוף פרט לערים אשדוד ואשקלון, ולכן הוחל בקידום מחדש של יוזמה להקמת עיר בשטח של כ-80 אלף דונם. למרות שהעיר המתוכננת נקראה "מודיעין", תא השטח המתוכנן היה בין נחל שילה בצפון לשוהם (של ימינו) בדרום, כולל (או בגבול) היישובים נחשונים, מזור, גבעת כ"ח וברקת (שמיר, 1963). בשלב מאוחר יותר שונה שם היישוב ל-"מכבית", אך תוכנית זו נזנחה בשלב לא ידוע.

ב-1963 בוצעו עבודות לקיצור תוואי נחל איילון בקרבת השפך לירקון, ופורסמו מכרזים לייצוב הגדות ושטילת דשא ("הצפה", 1963). בשנת 1964 החליטה הממשלה לקדם סלילת כביש מהיר לאורך נחל איילון, ובשנת 1970 הוקמה חברת "נתיבי איילון". הקטע הראשון של נתיבי איילון (ממחלף השלום למחלף ההלכה) נפתח בשנת 1982, וקטעים נוספים נפתחו במהלך השנים. ב-1965 (עוד לפני סלילת נתיבי איילון), הוקם קיר מגן נגד שטפונות בנחל איילון, בגובה 3 מ' ובאורך 500 מ', למרגלות שכונת מונטיפיורי בתל אביב. קיר זה שנחשב לראשון מסוגו בארץ, החליף סוללת תמך שהוקמה בשנת 1951 (על המשמר, 1965).

בפברואר 1965 קרס הגשר על נחל גזר בכניסה למושב אחיסמך, ובמשך מספר שבועות לא התאפשרה כניסת אוטובוסים למושב (לימור, 1965). הגשר שנבנה מחדש קרס בשנית בדצמבר 1991 ("מעריב", 1991).

ב-1965 נערך כנס היסוד של פארק נאות קדומים, הממוקם בנחל נטוף (זרטל, 1965). עבודות ההקמה בפועל, בשטח כ-1,500 דונם, החלו בשנת 1968 (היום, 1968).

במהלך 1967 הורחב כביש 1 באזור שער הגיא לכביש דו-מסלולי, ונסלל "כביש עוקף שער הגיא" (כיום נתיב הפנייה מבית שמש לירושלים) (למרחב, 1967).

במהלך השנים התרחשו תקריות שונות בשטח ההפקר בעמק איילון, כאשר שני הצדדים חדרו לשטח זה לצורכי עיבוד חקלאי (העיבוד הישראלי בוצע באבטחת צה"ל). קיבוץ נחשון הגיע להסכם לא רשמי עם מנזר לטרון, שאיפשר לחברי הקיבוץ לעבד 600 דונם בשטח ההפקר תמורת 6 טון גרעיני שעורה וכמות מסוימת של קש מדי שנה. בחסות הסכם זה, הרחיבו גם היישובים משמר איילון ושעלבים עיבוד קרקע בשטח ההפקר, ובמקביל גם החקלאים הירדנים עיבדו חלקים מהשטח הסמוכים לגבולם (לביא, 1967). בשנת 1965, התפתחו האירועים לתקרית של ממש ("מלחמת הטרקטורים"), כאשר בעקבות מתן רשות ירדנית לתושבי הכפר עימוואס לבצע חריש משמעותי בשטחי ההפקר, הוחלט בישראל לאפשר לתושבי היישובים הישראליים הסמוכים (שעלבים, נחשון, חולדה וצרעה) לחרוש אף הם שטח משמעותי. בשל חשיבות החריש, השתתפו בו חברי הקיבוץ הדתי שעלבים על אף שנת השמיטה ואפילו בשבת, אולם החריש הופסק לאחר מספר ימים בעקבות ירי ירדני. בעקבות התקריות, הורתה ועדת שביתת הנשק לשני הצדדים לחדול מחריש בשטח ההפקר (אלעד, 2020).

במלחמת ששת הימים נכבשה לטרון בידי חטיבת קריית, שהמשיכה לאורך עמק איילון ומעלה בית חורון בואכה רמאללה. לאחר המלחמה נהרסו כפרי מובלעת לטרון. זמן קצר מאד אחרי המלחמה, התחדשה התנועה האזרחית בכביש המנדטורי לירושלים (כביש 424 של ימינו) (יעקבי, 1967). הקטע המחודש הותר תחילה לתנועת כלי-רכב פרטיים בלבד.

בפברואר 1969 חולקו האדמות החקלאיות שבמרחב שטח ההפקר בין עשרה מושבים וקיבוצים בשפלה, כולל היישוב החדש מבוא חורון שנמצא בהקמה באותה תקופה (לימור, 1969). ב-1969 נחנך גם פארק הירקון בתל אביב, שנקרא בשנת 1982 "גני יהושע" ע"ש ראש עיריית ת"א-יפו יהושע רבינוביץ' (הרניש, 1969). באוקטובר 1969 אוזרח "קיבוץ מודיעין בעמק איילון", וקיבל את השם "מבוא חורון" (היום, 1969). עם זאת, מושב מבוא חורון יושב במקומו הנוכחי רק מאז שנת 1974.

בשנת 1971 החל פיתוח פארק אפק ע"י עיריית פתח תקווה ורשות הגנים הלאומיים; ובאותה שנה התלוננו תושבי מושב אחיסמך על המפגעים הסביבתיים הקשים בקרבתם: זרימת שפכים מרמלה לנחל גזר, שהעלתה ריחות צחנה קשים, המזבלה העירונית של העיר לוד שהשתרעה על פני עשרות דונמים במרחק 320 מ' מבתי המושב, וכן מטרדי אבק ממפעל נשר ומטרדי רעש מנתב"ג (יעקבי, 1971).

במחצית השנייה של שנות ה-70, סיפחה ישראל דה-פקטו את שטח ההפקר, ובתחומיו קמו היישובים שילת וכפר רות, ובשלב מאוחר יותר מכבים ולפיד. שילת היה המושב הראשון והיחיד בישראל בו הוקצו לתושבים נחלות גם לתעשייה ולא רק לחקלאות.

ביולי 1978 נחנך הכביש המהיר בין נתב"ג לשער הגיא (דבר, 1978). בתכנון הכביש השתתף אדריכל נוף, דבר שנחשב תקדימי באותה תקופה (ריבליס, 1977). המשכו של הכביש בהרי ירושלים שילב אי תנועה סביב מקאם אימאם עלי, והביא לטשטוש אפיקו של נחל נחשון ממזרח לשער הגיא.

לפי פרידלנדר (1981), פארק נאות קדומים היה אמור להיפתח לקהל הרחב בשנת 1982, לאחר למעלה מ-10 שנות עבודה באתר. החל מ-1984 הוחל בשיקום גדות הירקון באזור רמת גן, וב-1988 הוקמה רשות נחל הירקון.

בתחילת שנות ה-90 הוקמו היישובים מתן, צור יגאל, שוהם ואלעד (והורחבה משמעותית ראש העין) כחלק מתוכנית "יישובי הכוכבים" של אריאל שרון, אז שר השיכון, לאורך "הקו הירוק". בתקופה זו גם הוקמה מעברת קרוואנים – "חצרות כ"ח" בפאתי יער קולה, שהתקיימה במשך מספר שנים.

בחורף 1992/91 נהרגו 3 בני אדם בשטפונות בנחל נטוף, בשני אירועים שונים. בקשה שבהם נסחף רכב עם שלושה חיילים בתחום מתקן אדם, אחד ניצל ושניים טבעו למוות וגופותיהם נמצאו במקומות שונים במורד הזרימה (אחת הגופות חולצה מהירקון בפארק הירקון, במרחק כ-35 ק"מ במורד, עשרה ימים לאחר האירוע) (נאה, 1991).

בשנת 1993 נפתח מתחם "מקורות הירקון" בגן הלאומי ירקון.

במהלך טקס הפתיחה של המכביה ה-15, ב-14 ביולי 1997, קרס הגשר שעליו צעדו חברי המשלחות מפארק הירקון לאיצטדיון רמת גן. באסון נהרגו 4 ספורטאים ומלווים ו-69 נפצעו. מצבם של חלק מההרוגים והפצועים הוחמר בעקבות חשיפה לחומרים המסוכנים שהיו במי הירקון ועל קרקעיתו. האירוע עורר סערה ציבורית, והבליט הן את הבנייה הרשלנית של הגשר והן את הצורך בטיהור הירקון.

מזבלת חיריה נסגרה בשנת 1998. בשנים שקדמו לכך, נסגרו אתרי פסולת נוספים במרחב הסקר, כגון בהוד השרון וברמת השרון. בשנת 2005 החליטה ממשלת ישראל להפוך את מרחב מזבלת חיריה לפארק מטרופוליני, שנחנך בשנת 2007, ונקרא לימים ע"ש ראש הממשלה המנוח אריאל שרון.

בסוף שנת 1999 החלו העבודות לסלילת כביש 6, והקטע הראשון ממחלף נחשונים עד למחלף אייל נחנך באוגוסט 2002. קטעים נוספים נפתחו מאוחר יותר. קטע הכביש שבין מחלף נחשונים למחלף בן שמן גרר ביקורת ציבורית, שבעקבותיה נכרו מנהרות תל חדיד. עם סלילת הכביש, הוקמה חומת בטון שמפרידה בינו לבין העיר קלקיליה, ומהווה חלק מתוואי גדר ההפרדה.

שדה התעופה בלוד נקרא ע"ש ראש הממשלה הראשון, דוד בן גוריון. במהלך השנים עבר שדה התעופה מספר הרחבות, שהמשמעותית שבהן היא הקמת טרמינל 3, שנפתח לתנועת נוסעים בשלהי שנת 2004. כתוצאה מעבודות הפיתוח בשדה התעופה, הוסטו אפיקי הנחלים בית עריף, איילון ויהוד לתעלות מלאכותיות.

הירקון שימש במהלך השנים זירה לפעילויות פיליות שונות. אחד האירועים שנצרכו בתודעה הציבורית, הוא רצח הילדה רוז פיזם ע"י סבה ואימה, והשלכת גופתה לירקון בשנת 2008, דבר שהתגלה רק מספר חודשים לאחר מכן.

בשנת 2009 החלה סלילת מסילת הרכבת החדשה לירושלים, הכוללת גשר גבוה וארוך מעל עמק איילון, מנהרות בפארק קנדה ובאזור הר הרוח, וגשר ביניהן מעל קניון נחל יתלה (להקמת הגשר קדם מאבק ציבורי ממושך בקריאה לביצוע מנהרה אחת ארוכה שאינה פוגעת בנוף נחל יתלה). המסילה נפתחה לתנועת נוסעים בשנת 2018.

בקיץ 2013 החלה הרחבה מאסיבית של כביש מספר 1 משער הגיא לירושלים. במסגרת זו, בוצעו עבודות חציבה ומילוי בהיקף נרחב, הוסט הכביש באזור מקאם אימאם עלי (כך שהמקאם נמצא כיום מדרום לכביש החדש) והוקם מעבר אקולוגי עילי ממערב לשורש. בשנת 2020 החלו עבודות להקמת מסילת הרכבת המזרחית. כתוצאה מהעבודות, נהרסו כמעט כל שרידי המסילה ההיסטורית בתחום הסקר, כולל גשר הרכבת על אפיק נחל קנה (הגשר נבנה מחדש במהלך שנת 2022), וכן נהרסה תחנת הרכבת רינתיה בשנת 2023. בשנת 2021 נפתח למבקרים ח'אן שער הגיא כאתר הנצחה למורשת השיירות בדרך לירושלים במלחמת העצמאות. ביוני 2022 הוקמו שלושה מתקני תפיסה על תעלות הניקוז מקלקיליה לנחל ציר, ללכידת הביוב מקלקיליה והזרמתו בצורה מסודרת למט"ש דרום השרון המזרחי (אתר החברה הכלכלית דרום השרון).

החל מהעשור השני של המאה ה-21 ואילך, מתבצעות עבודות עפר וניקוז נרחבות בשטחי 'פארק אריאל שרון', ובכללן הטיית שני הנחלים איילון ושפירים והרחקתם מגבעת חיריה, וכריית מערכת מאגרי מים המיועדת לווסת את הנגר באגן, למנוע הצפות בנתיבי איילון ולאפשר את הרחבת מסילות הרכבת בנתיבי איילון.

סקירה מורחבת על אתרים בולטים

תל אפק (בר-נר ובוכ, 1995; כוכבי ובית-אריה, 2013)

תל בשטח של כ-120 דונם שחולש על מקורות הירקון, ועל תוואי "דרך הים" ההיסטורית. התל היה מיושב במרבית התקופות ההיסטוריות והפך לעיר כבר בסוף תקופת הברונזה הקדומה א'. התל נזכר פעמים רבות במקורות ההיסטוריים, החל מ-"כתבי המאורות" המצריים במאה ה-19 לפנה"ס. התל מזוהה עם אפק בשרון, שנמנית עם הערים שנכבשו בידי יהושע בן נון, ועם מקום חניית הפלשתים בקרב אבן העזר. בתקופה ההלניסטית נקרא המקום פגי. בשנת 9 לפנה"ס שיפץ והרחיב הורדוס את העיר וקרא לה ע"ש אביו – אנטיפטריס. העיר נקראה בשם זה גם בתקופות הרומית והביזנטית. בשנת 363 לספירה חרבה העיר אנטיפטריס ברעש אדמה. המקום נותר מיושב, אולם חשיבותו דעכה. בשנת 1571 הוקמה בתל מצודת פינאר באשי העות'מאנית, ששרידיה ניצבים בפסגת התל עד ימינו. בעת מסע נפוליאון בונפרטה (1799) כבר הייתה המצודה נטושה. בתל נערכו מספר עונות חפירה, שהראשונות בהן עוד בתקופת המנדט הבריטי.

תמונה 7: מצודת בינאר באשי, תל אפק.

מערת קסם (שפירא 2003, 2007; Ynet, 2016)

אתר פרהיסטורי שהתגלה בשנת 2000, בעת עבודות להרחבת כביש מס' 5 – "חוצה שומרון". מאז שנת 2001 מתנהלות באתר חפירות ע"י הפרהיסטוריונים רן ברקאי ואבי גופר מאוני' ת"א. בחפירות אלו זוהו באתר כשמונה מטרים של שכבות יישוב, שמשתייכות לתקופה הפליאוליתית התחתונה, ולתרבות האשלו-יברודית, שאופיינה בשינויים טכנולוגיים מהירים יחסית. תרבות זו מזוהה עם מין אנושי קדום – הומו ארקטוס. עם היעלמה, הופיעה תרבות חדשה, התרבות המוסטרית (שאינה מיוצגת במערת קסם), שמזוהה עם מינים מתקדמים יותר: האדם הניאנדרטלי והאדם המודרני. בין ממצאי המערה התגלו עד לשנת 2008 עשר שיניים אנושיות, השונות משיני שלושת המינים (הומו ארקטוס, ניאנדרטל ואדם מודרני), שהמחקר עליהן נמשך ועשוי לשפוך אור על שלבים לא ידועים בתולדות האדם.

היישוב במערה התקיים לפני כ-380-200 אלף שנה, במסגרת ביקורים חוזרים ונשנים של קבוצות ציידים-לקטים. הממצאים בחפירות כוללים מגוון כלי-צור, עצמות בעלי-חיים ושרידי אדם. בעלי החיים העיקריים שזוהו באתר הם יחמורים, שניצודו במרחב, הובאו למערה ובותרו בעזרת סכיני צור לפני שבשולו למאכל. כמו כן, נמצאו שרידי צבים שנאספו ובשולו אף הם למאכל.

לפי הממצאים הסטריטיגרפיים באתר, המקום היה בראשיתו מערה סגורה, שבתחתיתה הצטברו 3 מ' שכבות משקעים. מעל לשכבות אלו, יש שכבות נוספות בעומק 4.5 מ' שהורבדו בתנאי אור וחום, דבר שמעיד על כך שחלק מתקרת המערה קרס והיא הפכה למחסה סלע גדול. חלק זה של המערה עשיר במשקעי אפר, צור ועצמות, דבר שמעיד על שימוש חוזר ונשנה באש.

המערה היא האתר היחיד המוכר כיום בעולם שבו יש עדויות לשימוש שיטתי ומתמיד באש בתקופה הרלוונטית. אין מדובר בשימוש הקדום ביותר באש המוכר למדע, אולם באתר זה התקיים שימוש רחב היקף באש למשך עשרות אלפי שנים.

במערה יוצרו להבי צור בטכניקה ייחודית, שאיפשרה לדרי המערה לייצר אלפי להבים לשימוש חד פעמי – "להבים עמודיים", תוך ניצול חומר הגלם הזמין בסביבת האתר. גם ייצור הלהבים מצביע על מיומנות טכנולוגית גבוהה, ומאפשר להקדים את המועד שבו החל ייצור סדרתי של להבי צור, מהתקופה של לפני כ-50 אלף שנה כפי שסברו בעבר, לתקופה של לפני כ-380 אלף שנה.

עייזבת צרטה (פינקלשטיין, 1986)

אתר צמוד למחלף ראש העין מזרח, שממוקם על גבעה הצופה למישור החוף, במרחק כ-3 ק"מ מתל אפק. שם המקום מעיד על השתייכותו בעבר לאדמות הכפר צרטה, שנמצא במרחק של כ-12 ק"מ ממזרח. האתר התגלה בשנת 1973 על-ידי חוליית סקר ארכיאולוגי של אוניברסיטת ת"א (כוכבי ובית-אריה, 1994). כוכבי הציע לזהות את המקום עם אבן העזר המקראית, שבה נערכו הכוחות הישראליים לקראת המלחמה בפלשתים (שמואל א', ד', א') – אולם לא ברור מהטקסט המקראי האם אבן העזר היא יישוב או מקום לא מיושב. האתר נחפר בשנים 1976-1978, ונתגלו בו שלוש שכבות, בין ראשית המאה ה-12 לפנה"ס עד לראשית המאה ה-10 לפנה"ס. באזור זה התגלו עוד מספר אתרים מתקופה זו, ולכן החוקרים מסיקים שמדובר בגל התיישבות ישראלית. לאתר יש חשיבות מיוחדת למחקר תקופת ההתנחלות, משלוש סיבות:

1. האתר לא יושב לאחר תקופה זו, ולכן קל יחסית לחקור את האתר.
2. האתר סמוך לאפק, שנחפרה באינטנסיביות – דבר שמאפשר לעמוד על היחס בין מרכז כנעני ואחר כך פלשתי חשוב, לבין אתר התנחלות ישראלי קטן בקרבת מקום.
3. האתר נמצא בגבול הגיאוגרפי של הדום ההר ומישור החוף, ובגבול האתני בין בני ישראל לבין הכנענים/פלשתים, ולכן המאורעות שהתרחשו הן בסביבה הקרובה והן בסביבה הרחוקה הורגשו בו מייד.

בשכבה העתיקה (שכבה 3), היה באתר יישוב שהתפרס על פני שטח של 2.2 דונם, בצורה סגלגלה. היישוב ננטש בצורה מסודרת לאחר כמאה שנים, ולכן נמצאו בו כלים שלמים מעטים בלבד, ובהם שלושה קנקנים גדולים. היישוב השני שקם באתר (שכבה 2), בסוף המאה ה-11 לפנה"ס, היה שונה במתאר, וניכר בו תכנון מסוים. שטח יישוב זה היה 4 דונם, והוקם בו בית ארבעה מרחבים גדול, שסביבו הוקמו ממגורות רבות (43 במספר) שדופנו באבנים. בשולי היישוב הייתה סדרת בתים קטנים, שחלקם השתייכו גם הם לטיפוס ארבעת המרחבים. יישוב זה התקיים זמן קצר בלבד ונעזב גם הוא בצורה מסודרת. באחת הממגורות נמצא אוסטרקון בכתב פרוטו-כנעני, ובו חמש שורות, שמייצגות ככל הנראה תרגיל כתיבה.

פינקלשטיין (1986) משער שבכל שטח האתר, כולל החלקים שלא נחפרו, היו כ-110 ממגורות, שנפחן הכללי 150 מ"ק. לפי חישובים שונים שמוצגים בספרו, באתר ישבו כ-100 בני-אדם, שייצרו עודף דגנים. עודף זה נוצל כנראה למסחר עם הכפרים שממזרח, באזור שאינו נוח לגידול דגנים. בראשית המאה העשירית לפנה"ס חודשה הפעילות באתר למשך עשור או שניים (שכבה 1), בהיקף מצומצם יותר. שוקם בית ארבעת המרחבים ונכרו עשר ממגורות במקום אלו שיצאו מכלל שימוש.

פינקלשטיין משער כי היישוב בשכבה 3 הוקם בפרק הזמן הסמוך לחורבן אפק הכנענית-מצרית הסמוכה, ולפני התבססות הפלשתים באפק. נטישתו קשורה להתגברות המתחות בין ישראל לפלשתים באזור, שהגיעה לשיאה בקרב אבן העזר. בעקבות תבוסת ישראל, לא ניתן היה לחדש את הפעילות היישובית במקום עד ימי שאול בסוף המאה ה-11 (שכבה II). לאחר התעצמות הפלשתים, נהדפה שוב האוכלוסייה הישראלית ממזרח. את היישוב האחרון ניתן לייחס לימי דוד, אולם עם פתיחת העמק בפני התיישבות ישראלית, ננטשה עזבת צרטא ולא נושבה עוד. באותו זמן ממש, מוצאים עדויות ראשונות להתיישבות ישראלית באפק הסמוכה.

תמונה 8: ממגורות ובית ארבעת המרחבים באתר עיזבת צרטא.

חורבת מגדל אפק (מגדל צדק)

אתר עתיקות חשוב בראש גבעה החולשת על מעבר אפק – 'צוואר הבקבוק' של 'דרך הים' הקדומה. באתר בולטים כיום שרידי מצודה מהמאה ה-19, שנבנתה על שרידים קדומים יותר וביניהם מצודה צלבנית. לפי כתובת יוונית חרותה באבן, המשמשת כמשקוף במבנה ערבי, הוקמה באתר בתקופה הביזנטית כנסייה המוקדשת לקיריאקוס הקדוש.

במאה ה-12 הוקם באתר המבצר הצלבני מיראבל. המקום נכבש בידי צבאות צלאח א-דין בשנת 1187. עם מסע הצלב השלישי, בשנת 1191, נהרס המבצר ע"י צבאו של צלאח א-דין. בתחילת המאה ה-18 התיישב כאן השייח' צאדק ג'מעני, מהכפר ג'מעין הסמוך לאריאל, והכפר נקרא על שמו – מג'דל צאדק. השייח' שלט על כפרי האזור וגבה מיסי מעבר מהעוברים בדרך הסמוכה, עד שהוגלה ע"י העות'מאנים. לאחר הגליית השייח', שונה שמו של הכפר לשם מג'דל יאבא – 'המגדל השולט'.

החוקר הצרפתי ויקטור גרן ביקר באתר בשנת 1870 וציין כ-700 תושבים בכפר. הוא זיהה בכפר שרידי כנסייה נוצרית המשמשת כדיר עדרים. בית מגוריו של השייח', לדברי גרן, שופץ כ-20 שנה קודם לכן (תקופת מרד הפלאחים): "על פסגת הגבעה רואים שרידי כנסייה נוצרית עתיקה, שהקשתות המחוודות של חלונותיה מעידות כמדומה על בנייה בתקופת מסעי הצלב. היא הרוסה ברובה, והחלק שנותר משמש עכשיו כדיר, ובעבר כולאים בו את העדרים הגדולים של השייח'. בית מגוריו שלו הוא כמין מצדית, שחלקה העליון שופץ לפני עשרים שנה בקירוב, ואשר נבנתה על חורבות מצודה קודמת, גדולה ממנה בהרבה. בבואי לבקר את השייח' הזה עברתי את הפרוזדור של בית האחוזה שלו, הפיאודאלי למראה, וראיתי כי שערו של זה האחרון בנוי מאבנים עתיקות נהדרות, ועל אחת מהן, המשמשת כמשקוף, קראתי כתובת יוונית. הכתובת הזאת, שאותיותיה חרותות יפות מאד, נתונה בתוך מין מסגרת מלבנית שבכל צד נוגע בה משולש, והיא עצמה מוקפת עוד מסגרת מלבנית, גדולה יותר. אורך האבן הזאת שני מטרים ועשרים סנטימטר. כפי שמציינת הכתובת, היא כיסתה על קברו של הקדוש המעונה קיריאקוס, שגופתו הונחה אולי תחת מזבח הכנסייה הסמוכה. כנסייה שנבנתה ככל הנראה על גבי אחרת, קדומה הרבה יותר."

בתקופת המנדט פותח אזור מחצבות במגדל אפק. המחצבה הראשונה הוקמה ע"י חברת "סולל בונה" בשנת 1924, ועבדו בה 11 פועלים שגרו בתנאים קשים. התוצרת הובלה בקרונות על גבי מסילה שהונחה מהמחצבה עד למסילת הברזל בתחנת ראש-העין, ושימשה בין היתר להקמת חלק ניכר מבתי תל אביב. החוצבים רצו להקים יישוב כפרי של חוצבים וחקלאים, אולם לנוכח בעיות תקציביות נעזב המקום. במקומם הגיעה לאתר "קבוצת הכ"ג" של עולי רומניה ובסרביה שמנו כ-50 איש, כולל משפחות עם ילדים. קבוצה זו התיישבה בשני הצריפים של הקבוצה הקודמת, ובנתה צריפים נוספים. כתוצאה ממשבר כלכלי ב-1927, עזבה גם קבוצה זו את המחצבות. יחסיהם של עובדי המחצבות עם השכנים הערבים היו בד"כ טובים, והתקיימו קשרי מסחר ביניהם.

מאורעות תרפ"ט ותרצ"ו-תרצ"ט הביאו גם הם להפסקת הכרייה במחצבות. לאחר המאורעות חודשה העבודה, ובשנת 1941 סופחה המחצבה למפעלי האבן והסיד של "סולל בונה". ב-1945, כתוצאה מתום מלחמת העולם השנייה, ירד הביקוש הצבאי למוצרי אבן. בתקופה זו התפתחה התארגנות ערבית לאומנית, שאילצה את הכורים היהודים ב-1947 לעזוב את המחצבות. האזור נכבש במבצע "בתק" בקיץ 1948, ומבני הכפר נהרסו למעט המצודה, קבר השייח' ובית הקברות.

במחצית השנייה של שנת 1949 חודשה החציבה באזור. בתוך זמן קצר הוקמו והופעלו באזור 21 מחצבות, 22 מגרסות וכבשני סיד. מספר הפועלים הגיע לשיא של 700 איש, כולל 70 פועלים מכפר קאסם. השנים 1949-1951 היו שנות שיא בהפקת אבן באתר. משנת 1952, עם ההצטמצמות בהיקף הבנייה, הלכה וירדה הפעילות במקום.

בינואר 1991, במהלך מלחמת המפרץ הראשונה, ישבה במגדל צדק עמדת תצפית של חיל המודיעין לזיהוי והתראה על נפילת טילים מעיראק על יישובי גוש דן. עד לשנות ה-70, עוטרה הכניסה למצודה במשקופי אבן מרשימים, שנבזזו בינתיים. בשנת 1994 הוכרזה המצודה כגן לאומי, שהורחב בשנת 2005 לשטח של כ-1,700 דונם. שמו העברי הרשמי של האתר – מגדל אפק – מוזכר בכתבי יוסף בן-מתתיהו כאתר שנחרב במרד הגדול: "וצסטיוס חיבר את כל צבאותיו ועלה להצות על אנטיפטריס ובשמעו כי במגדל אחד, הנקרא אפק, התלקטו היהודים בחיל גדול, שלח צבא שמה להילחם. פחד הצבא הזה נפל על היהודים, והם נפוצו עוד טרם התראו איתו פנים. הרומאים מצאו את המחנה שומם מאדם ושילחו באש את הכפרים הקרובים". במרחב נמצאו בורות מים, קברים חצובים ועוד. ממצא החרסים באתר תוארך לתקופות הברזל ב', הפרסית, הביזנטית והערבית הקדומה. בגבעה מצפון למגדל אפק נמצא קבר שייח' בוראז א-דין, שהוא קברו של השייח' צאדק ג'מעני.

מאוזוליאום מזור (אלעד)

מבנה רומי שנשתמר כמעט בשלמותו בפאתי אלעד. מידות המבנה 9.4x10.2 מ', וגובהו בחזיתו 4.8 מ'. המבנה תועד היטב ע"י משלחת הקרן הבריטית לחקירת ארץ ישראל (PEF) בשנים 1872-1873, המתארים אותו "אחד המונומנטים המסקרנים ביותר בארץ".

המקום הוא מאוזוליאום מפואר, כנראה של בעל אחוזה. קירות המבנה הוצבו על פני הסלע, ללא יסודות או מסד. על סמך הממצאים באתר, תוארך המבנה לימי הקיסר דיוקלטיאנוס (שנת 300 לספירה הנוצרית, בקירוב), אך ייתכן גם שמדובר על תקופת יוליאנוס הכופר (שנים 361-363 לספירה הנוצרית).

במבנה יש שני חדרים: חדר קבורה ריבועי ובו שני סרקופגים, וחדר מלבני צר, שהוא חדר קולומבריום. רוב הכוכים ניזוקו במרוצת השנים, אולם ככל הנראה היו כ-60 כוכים באתר. שני החדרים לא היו מחוברים אחד לשני, למעט אשנב בקיר המשותף, והפרצה המקשרת ביניהם כיום נפרצה בידי הערבים בראשית המאה ה-19, זמן מה לאחר שהתקדש המקום לערבים וזכה לכינוי "מקאם א-נבי יחיא" (יוחנן המטביל). המבנה משלב אלמנטים אדריכליים ייחודיים – סטיו בעל שלושה פתחים שנוצרו ע"י שני עמודי אבן עגולים, מבנה פתח ייחודי, וארובה בתקרת חדר הקולומבריום. חדר הקולומבריום נועד כנראה לאכלוס יונים, שמילאו תפקיד בפולחן הקבורה במאוזוליאום. לצד המבנה יש 3 בורות מים, 2 קברי פיר מלבניים ובור מחצבה. האתר הוכרז כגן לאומי בשנת 2002.

חורבת נבלט

אתר עתיקות צפונית למושב בית נחמיה. באתר שכן עד למלחמת העצמאות הכפר הערבי בית נבאללה. החוקר הצרפתי ויקטור גרן עבר באתר במאי 1870, והציע לראשונה את זיהוי המקום עם נבלט המוזכרת בספר נחמיה יחד עם הערים חדיד, צבועים ולוד. לדבריו, בכפר ישבו בעת ביקורו כ-900 נפש, והוא מכיל "בורות מים חצובים בסלע ואבני גזית רבות, עתיקות למראה, המשוקעות בבניינים מוסלמיים – בעיקר בכניסות לבתים, שהן מהוות את מזוזותיהן או משקופיהן – מעידים שהכפר בית-נבאלא נבנה משרידי עיר קדומה, ותופס את אתרה". האתר טרם נחפר.

קווי המים לירושלים

עוד בתקופות קדומות נוצר הצורך להוביל מים לירושלים ממקורות חיצוניים. עד לעידן המודרני, הובלת המים התאפשרה רק בגרביטציה והתבססה על מי מעיינות בהר חברון הגבוה מירושלים. בתקופת המנדט הוחל בשאיבת מים לירושלים, תחילה ממעינות נחל פרת. החל משנת 1936 הוזרמו מי הירקון לירושלים בקו בקוטר 18 אינץ' ובאורך 60 ק"מ, ובו פעלו ארבע תחנות שאיבה: ראש העין, לטרון, שער הגיא ושואבה. הקו סיפק 12-14 אלף מ"ק ביממה.

במהלך מלחמת העצמאות השתלטו הצבא העיראקי על תחנת ראש העין והירדני על מרחב לטרון (תחנת לטרון פוצצה), ובמשך שלושה חודשים שתו תושבי ירושלים בעיקר מי בורות מים (בעיר העברית היו בתקופה זו 1,053 בורות). בשל המחסור החריף במים הוחלט להניח קו מים חדש לירושלים הצמאה – מבצע "השילוח" ע"ש נקבת השילוח. מקור המים היה קידוחי "מקורות" באזור נען וחולדה, וממנו הונח "קו השילוח" – קו צינורות לצד "דרך בורמה" עד לאזור שער הגיא, משם התחבר קו זה לצינור המנדטורי לירושלים.

לאחר 26 יום מקביעת התואי, הגיעו המים הראשונים מבריכת חולדה לשער הגיא, כ-2,000 מ"ק מים ביממה. לאחר מלחמת העצמאות קיבלה העיר את מימיה מקידוחי השפלה, וב-1953 הניחה "מקורות" קו מקביל גדול יותר. עם הנחת קו זה, הושבת ופורק קו השילוח. ב-1973, כאשר ירושלים נותקה בגלל השלג הכבד, הופעלו מחדש מנועי הדיזל הישנים בתחנת שער הגיא, שהותקנו בשנת 1934 והיו מושבתים מאז 1948. המנועים עבדו ברעש אדיר ואיפשרו הספקת מים סדירה לעיר הנצורה בשלג (מעריב, 1987). בשנת 1994 נחנך קו המים הרביעי לירושלים, בקוטר 42-50 אינץ'. קו זה עובר בערוץ נחל אילן, וכולל תחנת שאיבה.

חורבת הגרדי (ראם, 2011; ראם ושחר, 2024)

חורבת הגרדי משתרעת ברכס ממערב לנחל מודיעין, ובה שני אתרים צמודים: קבר השייח' ע'רבאווי ומצפון לו שרידי מבנה מפואר המכונה בערבית אל-קלעה (המצודה). השם "חורבת הגרדי" הוא שם מודרני המנציח את יוחנן הגרדי, אחד מחמשת האחים החשמונאים (הפועל גרד – מציין אריגה, אך יש הגורסים שזה כינוי לעוסק במלאכת הפרוות). השם שייח' ע'רבאווי – "השייח' מן המערב" או "בעל העגלה", אולם הארכיאולוג הצרפתי קלרמון-גאנו הציע לקרוא למקום "סית' ע'רבאווי" – בסיכול אותיות, סית' ע'רבאווי או "ששת הקברים".

במפת מידבא (המאה השישית לסה"נ) מופיע באתר כפר עם שני מגדלים ושער ביניהם, המלווה בכתובת "מודיעים היא עתה מודיתא, ממנה היו המקבים". בספר מקבים א' י"ג, מסופר כי לאחר רצח יונתן החשמונאי הקים שמעון, אחרון חמשת האחים החשמונאים, מונומנט מפואר על אחוזת הקבר המשפחתית: "ויבן שמעון על קבר אביו ואחיו יגביהו למראה באבן גזית מפנים ומאחור: ויעמד שבע פירמות אשה לעומת אחותה לאב ולאם ולארבעת האחים: ולהן עשה מלאכת מחשבת ויעמד מסביב עמודים גדולים ויעש על העמודים חליצות לשם עולם ועל יד החליצות פיתוחי אניות להראות לכל יורד הים: זה הקבר אשר עשה במודיעים עד היום הזה" (מהדורת א' כהנא). מצבת הקבר מתוארת גם אצל יוסף בן מתתיהו וגם אצל אבות הכנסייה הנוצרית, אוסביוס והירונימוס.

בשנת 1866 הציע הנזיר הפרנציסקני עמנואל פורנר לזהות את מודיעין העתיקה עם הכפר אל-מידיה, לפי דמיון שמות ולפי הקירבה ללוד. בשנת 1869 זיהה שארל סנדריצקי את "קברי המקבים" באתר "קובור אל-יהוד", הנמצא כקילומטר דרומה (ובו ריכוז קברי מקברים מרשים, אך כיום מוסכם על כל הארכיאולוגים שאין מדובר בקברי החשמונאים). הדבר הביא לביקורו של הכומר הצרפתי ויקטור גרן באתר בשנת 1870, והגיע למסקנה שיש לחפש את מודיעין העתיקה ברכס מול הכפר אל-מידיה. הוא החל לחפור את שרידי אל-קלעה.

עוד ב-1870-1871 נערכו באתר חפירות ארכיאולוגיות, שחשפו מבנה גזית מלבני גדול המשלב חדר קבורה מפואר, ובו שקתות קבורה שאחת מהן מרוצפת בפסיפס הנושא עיטור צלב. הייתה זו אחת החפירות המסודרות הראשונות בארץ ישראל, אך גם סלע מחלוקת ראשון לפירוש ממצאים מהחפירה. גרן הגיע למסקנה כי הוא חשף את קבר החשמונאים. הארכיאולוג הצרפתי קלרמון-גאנו החליט לבדוק את העניין בעצמו וביצע חפירה משלו בשנת 1871. חפירה זו חשפה את המבנה, שהשתמר בימיו לגובה 3.5 מ', ונבנה באיכות גבוהה.

קלרמון-גאנו פסק כי מסקנותיו של גרן היו נמהרות, ונראה כי עיקר הבנייה באתר היא מהתקופה הביזנטית ולמבנה אופי נוצרי, אולם ייתכן שנועד לזהות את קברי המקבים עוד בתקופה הביזנטית. החוקר הבריטי קונדר ביקר באתר ב-1873 והתרשם מהמבנה, לדבריו יחיד מסוגו בארץ ישראל, וחזר לאתר בשנת 1874 עם המלומד הבריטי דרייק שפסק כי אלו הם קברי המקבים. האתר נשכח ונפגע במהלך השנים, ורוב אבני הבנייה נשדדו במהלך 150 השנים האחרונות. המתחם נחשף מחדש במספר חפירות מאז שנות ה-80. חדר הקבורה נחשף בשנית בשנת 2015. באתר התגלו שש שכבות ארכיאולוגיות: שתיים מהן כנראה קדומות לתקופה הביזנטית, אחת מהתקופה הביזנטית ושתיים מהתקופה המוסלמית הקדומה וימי הביניים.

השכבה האחרונה היא מהמחצית הראשונה של המאה ה-20, שרידים ממלחמת העולם הראשונה וממלחמת העצמאות, כאשר המקום היווה חלק ממשלט 219. הרכס נתפס בידי צה"ל ביולי 1948, ואילו בספטמבר 1948 פשטו כוחות ירדנים על המשלט. בקרבות הקשים נהרגו 21 לוחמים, אך לאחר הגעת תגבורת נכבש המקום מחדש.

בחפירה ב-2015 נחשף (מחדש) מבנה יוצא דופן וחריג. הממצאים אינם חד-משמעיים, אך הארכיאולוגים סבורים כי לכל הפחות זהו המקום בו הנצרות הקדומה זיהתה את קברות המקבים. האתר נהרס כנראה בתקופה המוסלמית הקדומה ויושב מחדש בתקופות הממלוכית והעות'מאנית, דבר שהוביל לאובדן ממצאים קדומים. חוגים חרדיים מסויימים מזהים כיום בקבר שייח' ערבאווי את קברו של מתתיהו אבי החשמונאים, והמקום הפך לאתר תפילה פעיל. בשנת 2024 הוחל בציון "קברו" של אלעזר החשמונאי בסלע גדול סמוך לקבר השייח'.

תמונה 9: קבר שייח' ערבאווי במתחם חורבת הגרדי.

'נאות קדומים'

פארק 'נאות קדומים' הוא פרי חזונו של בני הזוג אפרים וחנה הראובני, שהגו עוד בשנת 1925 יוזמה לגן המנציח את צמחי הארץ המוזכרים במקורות, אולם רק בשנת 1964 הצליח בנם, נגה הראובני, לקבל 1,500 דונם לפארק באזור מודיעין, על קו הגבול דאז. עבודות הפיתוח החלו בשנת 1968, והפארק משתרע כיום על פני כ-2,500 דונם (רובם ככולם מדרום לנחל נטוף). באזור זה יש מערכת מסועפת של שבילי טיול, מתקנים חקלאיים ונטיעות של צמחי המקרא. הפארק משלב בין ממצאים ארכיאולוגיים באתרם וממצאים משוחזרים, ובתחומיו גם אתר העתיקות חורבת חרמשית, וכן צנר מרשים באפיק נחל נטוף, בו נמצא מעיין קטן (עין א-נטוף). בחורבת חרמשית נמצאו שרידי מנזר ביזנטי, ובו קפלה קטנה המשקיפה לעבר הרי יהודה. האתר סגור בשבתות ובחגים.

נתונים לגבי אתרי מורשת האדם התקבלו מאתר הסקר הארכיאולוגי של ישראל, סקרי טבע ונוף קודמים (סקר אגן הירקון של בר-נר ובוכר ב-1994 וסקרים שונים של מכון דש"א), ידע מקומי של תושבי האזור, ואתרים שתועדו בעת סיורים בשטח. ברוב המקרים, אתרים ארכיאולוגיים שנרשמו בשטח ידועים גם לרשות העתיקות. האתרים מצויינים כנקודות, למרות שבפועל הם בעלי שטח. נוכחות של אתר ארכיאולוגי גדול במיוחד עשויה להתבטא גם במפת הצומח/תכנית מכיוון שהצומח בו שונה לרוב מזה שבסביבתו. בעבודה זו שמנו דגש על אתרים הניתנים לזיהוי כיום בשטח, אם כי לצורך התמונה המלאה התייחסנו גם למספר מצומצם של אתרים שתועדו בעבר אולם נהרסו במהלך השנים.

מבין האחרים, 63 אחרים דורגו כבעלי חשיבות ברמה הארצית (חשיבות גבוהה, 3), 105 אחרים דורגו כבעלי חשיבות ברמה האזורית (חשיבות בינונית, 2), 380-1 אחרים דורגו כבעלי חשיבות ברמה המקומית (חשיבות נמוכה, 1).

הוגדרו מספר מכלולי נוף ומורשת עבורם דירוג החשיבות של האחרים הינו "דירוג קבוצתי". זאת מתוך הבנה שאחרים בתחומי המכלול אינם עומדים בפני עצמם וחשיבותם היא כחלק מהאחר הכולל. המכלולים כוללים את מרחב שפך הירקון ויריד המזרח ההיסטורי.

מקורות בולטים בסביל:

הרצל'ה – גופנא, ר. ואילון, א. 1998. סקר ארכיאולוגי של ישראל – מפת הרצל'ה – 69. רשות העתיקות.
פתח תקווה – גופנא, ר., איילון, א. ובן-מלך, נ. 2015. סקר ארכיאולוגי של ישראל – מפת פתח תקווה – 71. רשות העתיקות.

ראש העין – כוכב, מ. ובית-אריה, י. 2013. סקר ארכיאולוגי של ישראל – מפת ראש העין – 78. רשות העתיקות.
תל אביב – גופנא, ר., איילון, א. ובן-מלך, נ. 2015. סקר ארכיאולוגי של ישראל – מפת תל אביב-יפו – 70. רשות העתיקות.

ירקון – בר-נר, ר. ובן, א. 1994. אגן הירקון, אחרים ומסלולי טיול. הוצאת טבע הדיבר.

לוד – גופנא, ר. ובית-אריה, י. 2012. סקר ארכיאולוגי של ישראל – מפת לוד – 80. רשות העתיקות.
חלק משמעותי מהאחרים מוזכרים גם באחר "עמוד ענף", שהינו אחר מידע שיתופי בסמנון ויקיפדיה. ציינו אותו כמקור מידע במידה ולא ביקרנו בפועל בשטח, או שהנתונים על המקום "עמוד ענף" מוסיפים מידע משמעותי שלא מופיע במקורות כתובים אחרים.

■ טבלה 3: טבלת אחרים בסקר אגן הירקון

זהו הדו"ח המסכם של הסקר, ובו תועדו 1359 אחרים לאורך הירקון ויובליו, כמו גם קטע באגן נחל גלילות שהוכלל בתחום עבודה זו.

מרבית האחרים תועדו בשטח במהלך הסקר תוכני, ומיעוטם תועדו בביקורים קודמים בשנים האחרונות, או שהמידע עליהם נאסף ממקורות מידע כתובים זמינים.

בסדר"כ מופיעים בסביל התחום 1359 אחרים, מהם 281 ארכיאולוגיים, 255 היסטוריים (עמדת שמירה, מודל מים וכי), 287 הידרולוגיים (מעיי, מכן שאביה, מאגר וכי), 96 בטניים (נץ בולט, ריכוז פריחה), 215 אחרי הצנחה (אנדרטאות, פינת הנצחה) 85 אחרים גאולוגיים/גאומורפולוגיים (מצוק, מחשוף גאולוגי), 17 אחרי נוף (נקודות תצפית שלא הוסדרו לביקור וכי), 101 אחרי "ביקור" (חניוני מטיילים, מוזיאונים וכדומה) ו-12 אחרים בסיווג "אחר", הכוללים למשל מתקני תשתית במרחב הפתוח ועוד.

מבין האחרים, 170 אחרים דורגו כבעלי חשיבות ברמה הארצית (חשיבות גבוהה, 3), 317 אחרים דורגו כבעלי חשיבות ברמה האזורית (חשיבות בינונית, 2), 872-1 אחרים דורגו כבעלי חשיבות ברמה המקומית (חשיבות נמוכה, 1).

הוגדרו מספר מכלולי נוף ומורשת, עבורם דירוג החשיבות של האחרים הינו "דירוג קבוצתי". זאת מתוך הבנה שאחרים בתחומי המכלול אינם עומדים בפני עצמם וחשיבותם היא כחלק מהאחר הכולל. המכלולים כוללים את מרחב פארק אפק, מקורות הירקון, שפך הירקון ויריד המזרח ההיסטורי.

תואי הכביש הישן לירושלים באזור לטרון (בסמוך לנחל נחשון) לא הוגדר כאחר במפה בשל אורכו (כ-3.5 ק"צ). לאורך מקטע זה ניתן לעקוב אחר החומי ובמקומות מסוימים גם תשתיות האבנים והאספלט.

בדו"ח תוכני (שלב ב') תועדו 548 אחרים לאורך הירקון ויובליו, כמו גם קטע באגן נחל גלילות שהוכלל בתחום עבודה זו.

מרבית האחרים תועדו בשטח במהלך הסקר תוכני, ומיעוטם תועדו בביקורים קודמים בשנים האחרונות, או שהמידע עליהם נאסף ממקורות מידע כתובים זמינים.

בסדר"כ מופיעים בסביל התחום 548 אחרים, מהם 80 ארכיאולוגיים, 119 היסטוריים (עמדת שמירה, מודל מים וכי), 71 הידרולוגיים (מעיי, בריכה, מאגר וכי), 44 בטניים (נץ בולט, ריכוז פריחה), 115 אחרי הצנחה (אנדרטאות, פינת הנצחה) 15 אחרים גאולוגיים/גאומורפולוגיים (מצוק, מחשוף גאולוגי), 25 אחרי נוף (תצפית, פסל סביבתי, בוסון וכי), ו-40 אחרים בסיווג "אחר", הכוללים למשל חניוני מטיילים, פינות ישיבה ועוד.

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
1	שמורת רמת הכובש	בוטני גיאומורפולוגי	שמורת טבע קטנה של קרקע חמרה סיידית (המזרחית ביותר בשרון) מרבד פריחת כלניות אדומות בחורף. באתר תועדו לאורך השנים מספר מיני צמחים אדומים (פולק ושמידע, 1984).	2 סקר נכחי, פולק ושמידע (1984).	2
2	גבעת האקליפטוס	היסטורי בוטני	חורשת אקליפטוסים - משלט עיראקי במלחמת העצמאות. בתחומי החורשה תעלות הפורות בעומק כחצי מטר ששרדו מהמשלט (נכון לסקר 2008). החורשה מתועדת לראשונה במפת א-שירה 1:20,000 מיוני 1930.	2 סקר נכחי, מנדלסון ועמיתיו (2009).	2
3	מאגר ניר אליהו	הידרולוגי	מאגר קולחים בשטח 78 דונם. המאגר אינו מתועד במפה טופוגרפית גליון כפר סבא (מהדורות 1981, 1994) אך מופיע בתצ"א משנת 2005.	1 סקר נכחי, מפת כפר סבא (1981, 1994), אתר קמחוספ.	1
4	ח'רבת אבריקה	ארכיאולוגי	אתר ארכיאולוגי בשטח כ- 40 דונם עם ממצאים מהתקופה הפרסית עד העות'מאנית. מכוסה כיום בצמחייה. עצי שקמה.	1 סקר נכחי, כפר סבא.	1
5	שבר קיר אבן	היסטורי	פסולת בניין. יסודות עמודי חשמל ושבר קיר אבן. ספק אם מדובר בממצא קדום.	1 סקר נכחי.	1
6	שקמה עתיקה	בוטני	שקמה עתיקה, גובה 10 מ'.	2 סקר נכחי.	2
7	נבי שמעון	ארכיאולוגי היסטורי	מבנה קבר שיחי'. בקירות הפנימיים יש 8 גומחות. כניסה מצפון. המבנה מקודש גם לזרמים יהודיים ומיוחס לשמעון בן יעקב. בתוך המבנה הוקמה מצבה (קיימת לפחות משנת 2004), ויש גומחת תפילה (מחוראב) לכיוון דרום.	2 סקר נכחי, מנדלסון (2005).	2
8	אקליפטוס גדול	בוטני	אקליפטוס גדול מרובה גזעים.	1 סקר נכחי.	1
9	קידוח מים	הידרולוגי בוטני	קידוח מים במבנה בטון. לידו כמה עצי בוסתן צעירים. בשנת 2002 תואר המקום: "מבנה מלבני בציר צפון-דרום. חלקו בנוי לבנים וחלקו אבנים. חלונות המבנה מסורגים. המבנה משולש - קידוח מים - 144-178/44 (מנדלסון, 2005). המבנה אינו מסומן במפה מנדטורית.	1 סקר נכחי, מנדלסון (2005).	1
10	משוכת צבר	בוטני	משוכת צבר משני צידי הדרך.	1 סקר נכחי.	1
11	משוכת צבר	בוטני	משוכת צבר.	1 סקר נכחי.	1
12	מאגר מים	הידרולוגי	מאגר מים בצמוד ומצפון למט"ש ניר אליהו. כנראה מהווה חלק מהמכלול.	1 תצלום אוויר.	1
13	מבנה לבנים	הידרולוגי	מבנה לבנים משויות. בחדר אמצעי בסיס משאבה, חדר דרומי בנוי בטון ונעול ובו קידוח מים. משולש ע"י נציבות מים, ומספרו 178/22-144. במרץ 2022 הובחנו חורי קיליעים בצידו המערבי של המבנה, אולי ממלחמת העצמאות. המבנה אינו מסומן במפה מנדטורית.	1 סקר נכחי, מנדלסון (2005).	1
14	בית באר	הידרולוגי	מבנה אבן מלבני. פתחים רבים נעולים משאבה חיצונית. בית באר, מס' ארצי 178/42-144. המבנה אינו מסומן במפה מנדטורית.	2 סקר נכחי, מנדלסון (2005).	2
15	מט"ש ניר אליהו	הידרולוגי	מכון סיהור המטפל בשפכי דרום השרון, קלקיליה, קרני שומרון והסביבה. המכון הוקם בשנת 1999.	1 תצלום אוויר, אתר רשות המים.	1
16	משוכת צבר	בוטני	משוכת צבר. אקליפטוסים בודדים.	1 סקר נכחי.	1
17	באר ח' מושב צופית	הידרולוגי	באר ח' של מושב צופית. מבנה מודרני ממודר ונעול.	1 סקר נכחי.	1
18	מזובלת כפר סבא	נוף	גבעה גבוהה בצמוד וממערב לכביש 6, ששימשה עד שנות ה-90 מזובלה עירונית. עם סלילת הכביש, פונה החלק המזרחי של המזובלה, המערבי כוסה בעפר ועבר שיקום טפי.	2 תצלום אוויר.	2

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
19	בריכת חורף	הידרולוגי	בריכת חורף ממזרח לשיכון קפלין, מודל לפי תצ"א 1.6 דונם. הבריכה מופיעה במפת ה- PEF (1880) בשם Birket el-bat, ובמפה מנדטורית בשם Birket el-bat בשם Birket el-bat.	1 סקר נוכחי, מפת PEF.	1
20	אלון התבור	בוטני	אלון תבור עתיק בגובה 12 מ' (האלון המרשימים ביותר בתחומי כפר סבא).	2 סקר נוכחי	2
21	קולנוע חן	היסטורי	בית קולנוע נטוש, הוקם בשנת 1971 ופעל עד שנת 1994 (שרונה לימן בע"פ).	1 סקר נוכחי	1
22	תל כפר סבא	ארכאולוגי	תל כפר סבא. גן ארכאולוגי ממזרח ובתחומי מספר מתקנים חקלאיים עתיקים. שטחו הכולל של היישוב הקדום כ-80 דונם.	3 סקר נוכחי, כפר סבא	3
23	אנדרטת מבצע מדינה	הנצחה	אנדרטה ל-28 נפלים מחטיבת אלכסנדרוני בקרבות כפר סבא במבצע מדינה במלחמת העצמאות (13 במאי 1948). האנדרטה ניצבת בראש גבעה במרכז גן ציבורי, מוקפת שבילים ומזשאות. ניצבת בראש רחבת סלעים גדולה המורכבת משלושה מפלסים, ולצידה דגלי ישראל והיחידה. האנדרטה בנויה מבסיס אבן, שעל לוח השיש שבחזיתו סיפור הקרב הפרטי ההנצחה, ומעליו שני לוחות מתכת החתוכים באלכסון ואבנים בכסף ואדום. ממבט חזיתי יוצרים שני הלוחות לוח אחד שבמרכזו נפער חור הנראה כפיצוץ. על הלוח הקדמי, הכסוף, שמות הנופלים, ובראש הלוח האחורי סמל החטיבה. לצד האנדרטה סלע גדוע, כמעט עץ שנגדעה צמיחתו. המקום נבנה בידי האדריכלי יהודה יהב בשנת 2005 (אתר יזכור).	3 סקר נוכחי, אתר יזכור	3
24	מבנה אבן	היסטורי הידרולוגי	מבנה אבן, 2 קמרות אטומים (בתוכו באר עמוקה). מצפון בריכת אגירה שאורכה ורוחבה 9 מ'. המבנה מופיע במפה מנדטורית משנות ה-1940.	2 סקר נוכחי	2
25	בית האבן	היסטורי	מבנה אבן, השריד האחרון מכפר סבא הערבית. כיום מעודדו כושר. המבנה מופיע בתצלומי אוויר החל מ-1944, ושימש במקור כבית הספר של כפר סבא הערבית בתקופת המנדט. נראה כי הוא הוקם בסוף שנות ה-30 או בתחילת שנות ה-40.	2 סקר נוכחי, מסיקה 2022.	2
26	מבנה האבן	היסטורי	מבנה אבן באורך 10 מ' וברוחב 7 מ', פרופיל אג משולש. המבנה מופיע במפה מנדטורית משנות ה-1940.	2 סקר נוכחי	2
27	בית חווה	הידרולוגי	בית חווה המקיף בחומת אבנים קטנות ותוחם חצר פנימית. שטח המתחם (ללא בריכת האגירה הצמודה) 230 מ"ר. בדרום בית החווה 3 קמרות אבן, מתחת לקמרון המרכזי יש באר יבשה. מעל לקמרון המזרחי יש קומה שנייה. בתצד יש קשת אבן. המבנה מופיע במפה מנדטורית משנות ה-1940. המקום נקרא " באיכת עבד אל רחים אל סבע " (באככה – בית אריזה) והשתייך למשפחת סבע (ראש עיריית קליליה. לצד המבנה קבוצת אקליפטוסים.	2 סקר נוכחי, עמוד ענן, קבוצת מבנים נטושים בפייסבוק.	2
28	בריכת אגירה	הידרולוגי	בריכת אגירה רבועה (אורכה ורוחבה כ-10 מ') בצמוד למבנה הקודם. מהבריכה ניתן לעלות לקומה השנייה של המבנה הצמוד.	2 סקר נוכחי	2
29	בית קברות מוסלמי	היסטורי בוטני	בית קברות מוסלמי של כפר סבא הערבית. מעט אירוסים ארסי-נהיריים ופריחת חצבים בסתיו. שרידי מצבות בלבד. באחר נמצאו חרסים מהתקופות הערבית הקדומה והעות'מאנית.	2 סקר נוכחי, כפר סבא	2
30	נבי סוואריכה	ארכאולוגי	קבר שיחי' בצמוד ומצפון לכביש 55, נעל וברשות הוואקיף. במפת ה- PEF מכונה נבי סראכה. במפה מנדטורית מצוין ללא שם.	2 סקר נוכחי	2
31	נבי ימין	ארכאולוגי	מתחם קבר מהתקופה הממלוכית, הכולל מבנה קבר בעל כיפה, רחש שאינו פעיל כיום ומבנה בעל שלוש קשתות המקום מיוחס לבנימין בן יעקב. בקיר החיצוני של הרהט קבועה כתובת ערבית המחזקת לשנת 1312 ובה מזכר שמו של המושל הכללי של הארץ בתקופה הממלוכית, תנכ"ז אלחוסאמי. המבנה "אזי" כנראה בשנות ה-1990 ומכונה כיום קבר בנימין. ממערב למבנה הקבר נחשפה בשנות ה-80' בריכה ובדפנותיה קבועים כדים, ששימשה כנראה כבריכת דגים. בריכה דומה התמלחה גם בחירבת סאבייה שבמערב כפר סבא. הבריכה מכוסה כיום.	3 סקר נוכחי, כפר סבא	3

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
32	הבאסה בהרצליה	הידרולוגי בוטני	בריכת חורף גדולה ומרשימה. מספר גופי מים עונתיים ששטחם הכולל כיום כ- 165 דונם. בעבר ביצה קיבועה (בחרת קטוריה) עבור ניקוזו נחפרה מערת (מנהרת) הרצליה.	3 סקר טבע הרצליה	
33	שלט הנצחה	הנצחה	הגנה של עפרה לזכרה של עפרה כהן שנהרגה בטויל בנפאל בשנת 1999.	1 סקר נוכחי	
34	אנדרטת השואה	הנצחה	אנדרטה דמוית קוביית אבן שחורה מאסיבית, שעוצבה ופוסלה ע"י אסתר אייזן. בכל אחת מצלעות הקוביה חקוקה אות אחת מהמילה "שואה" ותבליטים פיגורטיביים. הקוביה ניצבת על מסד בטון עם דלת נעולה.	2 סקר נוכחי, שילוט באתר.	
35	אנדרטת נטפי פעולות האיבה	הנצחה	אנדרטת ההנצחה לנרצחי פעולות האיבה בכפר סבא, בדו"פ המערבית של בית קברות עירוני. סלע בזלת הניצב על עמוד איר מלבני.	1 סקר נוכחי	
36	פארק הרצליה	בקור הידרולוגי	הפארק העירוני בהרצליה. מדשאות, מתקנים ובריכת נוי. הפארק נפתח רשמית באוקטובר 2008. שטח הפארק ללא שטחי הבאסה כ- 230 דונם בקירוב.	2 סקר טבע הרצליה	
37	מערת הרצליה	ארכיאולוגי הידרולוגי	ניקבה חצובה ברכס הכורכר באורך כ-190 מ', מהתקופה הרומית-ביזנטית. הפתח המזרחי חסום כיום. רחב וגובה המערה כ-2 מ', חלקה המערבי מקורה בלוחות אבן ומדופן בקירות. מושבה גדולה של עטלפי פירות. המערה נקחה מחדש בתקופת המנדט הבריטי ושימשה כאתר לאימוני מחמרת ה"הגנה".	3 סקר טבע הרצליה	
38	מבנה אבן ומגדל מים	הידרולוגי בוטני	מבנה אבן מטווח בעל גג בטון. לפי חושב גלגיליה, של אנטון איוב מיפו. בצד מזרח מגדל מים רבוע מבטון הניצב על עמודים. למבנה יש שני חדרים, מערבי ומזרחי. במזרחי יש באר עם יציאת בטון (לא מלאה) מעליה ובסיס מנוע. סביב המבנה מעט עצי בוסתן.	2 סקר נוכחי	
39	אלון התבור	בוטני	אלון התבור בגובה 5 מ'.	1 סקר נוכחי	
40	אנדרטה לערן יוליס	הנצחה	לוח זיכרון צנוע לחייל שנהרג במקום זה בתאונת אופנוע בספטמבר 1999.	1 בקור קודם	
41	קידוח מים	הידרולוגי	קידוח מים מבטון עם גמון מתכת. שקוע בקרקע, מגודר.	1 סקר נוכחי	
42	מבני בטון ועץ תות	היסטורי בוטני	שני מבני בטון מודרניים ועץ תות. משמשים כמחסנים.	1 סקר נוכחי	
43	מגדל מים	הידרולוגי	מגדל המים הישן של קיבוץ גליל ים. מבנה בטון גלילי שבנה בשנת 1953, תוך 24 שעות. כיום בתחזית המבנה שתי קומות משרדים. במהלך מלחמת העולם השנייה היה במקום מחנה צבאי בריטי ובו אסונות מל"ם ליהודי מטוסי אויב.	1 סקר נוכחי, שילוט באתר.	
44	ממורי קצינים בריטיים	היסטורי	מבנה בעל תקרת פח גלילית ששימש כממורי קצינים בריטיים במחנה חיל האוויר הבריטי. לאחר פינוי המחנה, שימש המבנה כבית אריגה של קיבוץ גליל ים ובהמשך כמגרייה. כיום המבנה משמש למשרדים.	1 סקר נוכחי, שילוט באתר.	
45	פארק נחל גלילות	הידרולוגי	מערכת אגני השחייה/בריכות חורף בפארק נחל גלילות. פיתוח המרחב החל בשנת 2018.	2 סקר נוכחי	
46	בית קברות	הנצחה	בית קברות משב אלשמע.	1 סקר נוכחי	
47	ביר עדס	היסטורי	מקומו של בית הקברות של הכפר ביר עדס עד למלחמת העצמאות. כיום מגרש חנייה ללא זכר לשרידי הכפר. בסקר הארכיאולוגי מתואר אתר בשטח כ- 40 דונם ובו ממצאים מרוב התקופות מאז הברונזה התיכונה ב' עד העות'מאנית (לא כולל תקופת הבהדל וההלניסטיקה).	1 סקר נוכחי, כפר סבא	
48	שליט הנצחה	הנצחה	שלט עץ - פינה לזכרו של יעקב בו-נון, 1952-2009, שנשע את העצים מתוך אהבה למקום, ושר של נתן דר.	1 סקר נוכחי	
49	גן ארכיאולוגי	ארכיאולוגי	גן ארכיאולוגי בשכונת גיל עמל, עם מתקנים חקלאיים מרחבי הארץ.	1 סקר נוכחי	

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
50	שדרת פיקוסים	בוטני	שדרה מרשימה של עצי פיקוס השדרות בכביש הגישה לבית הנערה.	סקר נוכחי	1
51	אנדרטת יד לאברהם	הנצחה	אנדרטה - י"ד לאברהם". האנדרטה משלבת שלושה עמודי ברזל ושש חביות מתכת כעין זחל, בכניסה לבית הנערה. "האיש אשר ידע בכל חשכה למצוא האור. האיש שדאג לזיח ולרבים". האנדרטה מנציחה את אברהם שורץ שניהל את פנימיית בית הנערה.	סקר נוכחי	1
52	בית הנערה	היסטורי	מספר מבנים נטושים. גרפיטי.	סקר נוכחי	1
53	בית שיפר ומגדל מים	היסטורי	מגדל מים קטן ומבנה רעפים, בחזיתו הדרומית חלונות קשוחים יפים. מגודרים. המתחם נרכש ע"י נורמן שיפר בשנת 1927 וב-1928 הוקם מספר כחלק מרשישוב כפר הדר. שיפר פשט את הרגל בשנת 1932 והחווה נקנתה ע"י משפחת אליס בשנת 1933. ב-1945 נרכש השטח בידי עיריית ת"א כדי להקים מוסד שיקומי לילדים עזובים. ב-1960 הוקם בית הנערה בצמוד למתחם שיפר. בית הנערה נסגר בשנת 2003 ומאז מתנהל מ"מ על עתיד המקום.	סקר נוכחי, מטיילים בהוד	1
54	מבנה אבן		מבנה אבן מלבני. חלונות אטומים.	סקר נוכחי	2
55	בריכות מים	הידרולוגי	בריכה גבוהה עם חריכי ירי בגג. לידה בריכה רגילה. מטוידות.	סקר נוכחי	1
56	עץ תמר	בוטני	שני תמרים מרשימים ובצידם האפוני-מערבי מבנה כורכר הרוס המסומן במפה משנות ה-50'.	סקר טבע חוף השרון	1
57	ח'אן גילג'וליה	ארכיאולוגי	ח'אן גדול מן התקופה הממלוכית, שבו השתמרו חדרים מקומרים באגפיו הצפוני, המערבי (בחלקו) והדרומי והאומנה הצפונית של השער באגף המזרחי. הח'אן נבנה בשנים 1320-1330 בפקודתו של מושל סוריה תנכ"י, ושמש כחתנה במערכת הדואר והמינהל הממלוכית. בהמשך שימש הח'אן כחתנה לגביית מס דרכים בין רמלה ולג'ון. הנוסע האנגלי ג'ון הייד התאכסן במקום בשנת 1820, אולם בשנת 1868 כבר היה המקום עוזב וחלק מאבניו פורקו לצורך בניית בתים בגילג'וליה (שטרן, 1997).	סקר נוכחי, כפר סבא	3
58	הגן של שמתון	הנצחה	שלט הנצחה בגבול רמת השרון והרצליה - הגן של שמתון 1957-2020	סקר טבע רמת השרון	1
59	מסגד עתיק גילג'וליה	ארכיאולוגי	מסגד מן התקופה הממלוכית, המכונה "מקאם אבו אל-עון", ממנו השתמרו החלק המזרחי הכולל אולם עם מחרטב מעטר בדרום, פתח בצפון וחדרים קטנים במזרח. מדרום למסגד היו באר אנטייליה קדומה ובריכת אגירה שנהרסו. גג מחומן. באר עם אבן חוליה מצפון למבנה. גרם 7 מדרגות ממערב. המבנה מגודר ובתוכו פיגומים רבים. חלקו המערבי של המסגד נהרס בהפצצה בריטית במלחמת העולם הראשונה (איילון, 1982).	סקר נוכחי, כפר סבא, איילון (1982).	3
60	עמדת שמירה	היסטורי	עמדת שמירה על קומת עמודים, בשטח פרטי.	סקר נוכחי	2
61	גשר רכבת בנחל קנה	היסטורי	גשר רכבת היסטורי בנחל קנה. פורק בשנת 2022 אבל הוקם מחדש, כחלק מעבודות המסילה המזרחית.	סקר נוכחי	2
62	עץ שקמה	בוטני	עץ שקמה ממזרח לנתיבי איילון.	סקר נוכחי	1
63	עץ שקמה	בוטני	עץ שקמה, כיום צמוד לבית קברות חדש הרצליה.	סקר נוכחי	1
64	קידוח מים	הידרולוגי	קידוח מים פעיל ונעול. מבנה לבנים עם פתח בגג.	סקר נוכחי	1
65	גשר כביש נחל קנה	היסטורי	גשר אבן מנדטורי. 5 קשתות. היה ניסיון לפוצץ את הגשר במלחמת העצמאות, שכשל בשל פיזור חומר הפצץ בין הקשתות. כיום הכביש עובר ממערב לגשר.	סקר נוכחי, אגון וילקין	2

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
66	מקדאם שאמס א-דין	היסטורי	מבנה מודרני מחופה שיש ובתוכו מצבה מסביב שרידי המבנה הקדום. מדרום עץ שיזף בגובה 8 מ'. סביב המבנה בית קברות של חמולה אחת (ב-1992 עדוין פרחו איראטי ארס-נהריים במתחם). בסקר הארכיאולוגי מוזכרים באתר שברי עמדי שיש. לפי ההיסטוריון מוג'יר א-דין מהמאה ה-16, שאמס א-דין אבו אל-עון היה תושב ג'לג'וליה שפיקח על אתר סידנא עלי בחוף הרצליה בשנים 1481-1485. הוא מת בשנת 1504 ונקבר ברמלה (איילון, 1982).	סקר נוכחי, סקר סבא, איליון (1982).	2
67	מבנה אבן	היסטורי	מבנה אבן מלבני. 4 כניסות ממזרח, 3 ממערב.	סקר נוכחי	1
68	בית קברות אל-בלוטה	היסטורי	בית קברות בדווי צמוד לגדר התעשייה הצבאית. אתר פריחת אירוס ארס-נהריים. המקום מוזכר במפת PEF מסביבות 1875 בשם "שייח אל-בלוטה". במפה מנדטורית משנות ה-1940 הוא מצוין כבית קברות בשם חזר אל-בלוטה.	ביקור קודם	1
69	בית קברות	הנצחה	בית קברות גניעם וירקונה.	סקר נוכחי	1
70	מכון טיהור שפכים	הידרולוגי	מטי"ש כפר סבא - חוד השרון. ממכון טיהור השפכים מוזרמים קולחים במורד נחל הדס.	סקר נוכחי	2
71	כרם זיתים	ביקור	כרם זיתים. פינת צל חשובה לצועדים בשביל השרון.	סקר נוכחי	1
72	עמדת הגנה	היסטורי	עמדת הגנה ברחוב המעפיל בהוד השרון. בשטח פרטי.	סקר נוכחי	2
73	אוסף אקלקטי	ביקור	אוסף אקלקטי של חפצים שונים המוצג בחיזוי בניין מאמרים בהוד השרון, "מזדאון ארץ אהבת".	סקר נוכחי	1
74	חורשת אקליפטוסים	בוטני	חורשת אקליפטוסים. שריד מער קלביק היער ניטע ע"ש החורם קלבין מברזיליה, ונכרת בשנים 1933-1932 לטובת הקמת המושבים ירקונה וגני עמ.	סקר נוכחי, אביצור (1980)	1
75	בריכת חורף	הידרולוגי	בריכת חורף בשדה חקלאי שעבודו הופסק בשנת 2021. עד לשנות ה-90 הייתה במרחק זה בריכת חורף מהמגדלות באזור.	סקר טבע רמת השרון	1
76	בית קברות ישן	היסטורי	בית קברות ישן חמור. קבר בודד ועוד מצבה (ספק קבר) בחלקה עטורת במונומנטליות בפאתי ג'לג'וליה. המושב העתיק את רוב הקברים לבית קברות חדש בתחום היישוב, כנראה סביב שנת 2005.	סקר נוכחי	1
77	מבנה לבנים	הידרולוגי	מבנה לבנים נעל עם 2 חדרים. קידוח מים בחדר המערבי.	סקר נוכחי	1
78	מעבר נחל הדס	ביקור	גשר אבנים מעל נחל הדס בתחומי שבייל השרון. הוקם בשנת 2022.	סקר נוכחי	1
79	באר ירקונה	הידרולוגי	מבנה אבן מוקף שיטה כחלחלה.	סקר נוכחי	1
80	בית גימיל ג'אסר	היסטורי	בית גימיל ג'אסר, מעשירי הכפר ג'ליל אל-קבליה. כיום בתחומי מחנה גליליות. מיקום משוער בלבד. לא נסקר בשטח אבל המבנה קיים לפי מספר דיווחים שונים בע"פ.	דיווחים קודמים	2
81	פינת הנצחה	הנצחה	פינת הנצחה לאביב כהן, בפאתי פארק ארבע העונות.	סקר נוכחי	1
82	גב רדוד	הידרולוגי	גב רדוד אורך 1.5 מ', רוחב 1.2 מ', עומק 0.4 מ'.	סקר נוכחי	1
83	גב וחציבה	הידרולוגי	גב סגלגל בעומק 0.7 מ'. סביבו חציבה מלבנית 1.5 מ' על 0.7 מ'.	סקר נוכחי	1
84	שדרת אקליפטוסים	בוטני	שדרת אקליפטוסים מרשימה בכביש הגישה הישן למחנה גליליות. אורכה כ-320 מ' וראשיתה כנראה בשנות ה-50.	סקר טבע רמת השרון, תצלום אוויר.	2
85	בור פעמון	הידרולוגי	בור פעמון מסוג. קוטר הפתח 1 מ'.	סקר נוכחי	1
86	פארק ארבע העונות	ביקור	פארק ארבע העונות. פארק רובעי עם מדשאות, עצים ומתקנים.	סקר נוכחי	2

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
87	מאגר גילגיליה	הידרולוגי	מאגר מים בשטח כ-45 דונם. המאגר היה גדול יותר עד לשנת 2021, כאשר יובש חלקו המזרחי.	אתר psmhscg	1
88	ספסל הנצחה	הנצחה	ספסל הנצחה לאברהם לוי-הרשר, שנפל בטוברוק ב 1941.	סקר נכחי	2
89	חירבת ברכיניה	ארכיאולוגי	חורבה בשטח כ- 30 דונם שנהרסה כליל בפיתוח במרחב. באתר החמלה יישוב מהתקופות הביזנטית והערבית הקדומה, וכן תועדה בריכה במערב האתר.	כפר סבא	1
90	אנדרטת קהיליית המודיעין	הנצחה	אנדרטת קהיליית המודיעין. האנדרטה בנויה כמבנה של לוחות אבן מחופים באבן לבנה, ועליהם שמות הנפלים. לצד האנדרטה אמפיטיאטרון ומרכז הנצחה. האנדרטה הוקמה בשנת 1984.	סקר טבע רמת השרון, קיסרי (1984).	3
91	מכבש בית בד	ארכיאולוגי	מכבש בית בד בגובה 1.2 מ'. לא מתועד בסקר הארכיאולוגי של ישראל.	סקר נכחי	2
92	בירכת נוריות המים	הידרולוגי בוטני	מחצבה עתיקה - בירכת נוריות המים. קיר מזרחי תצוב לגובה 2 מ', מערבי משופע. אורך הבירכה כ- 14 מ' ורוחבה מטרים ספורים. פריחה שופעת של נורית המים בחורף.	סקר נכחי	2
93	מערה קבורה	ארכיאולוגי	מערת קבורה תצובה בסלע. לא נסקר בשטח, מיקום משוער.	כפר סבא	1
94	מבנה דו קומתי	היסטורי	מבנה דו קומתי מאבן. קומת קרקע היסטורית. ממודר. אחד משרידי חירבת חורייש.	סקר נכחי	2
95	בור מים	הידרולוגי	מערה שהוסבה לבור מים. קיר אבן סביב הפתח.	סקר נכחי	1
96	בור פעמון	הידרולוגי	בור פעמון בעומק 5 מ' מסורג. צואר ארוך. אבנים סביב הפתח.	סקר נכחי	1
97	מבנה אבן	היסטורי	מבנה אבן ממודר. כנראה מסמך. אחד משרידי חירבת חורייש.	סקר נכחי	2
98	בית קברות מוסלמי	היסטורי	בית הקברות של חירבת חורייש מאבן.	סקר נכחי	1
99	מערת מגורים	ארכיאולוגי	מערת מגורים באורך וברוחב 7 מ', גובה 2 מ'. פתח תצוני מקושט. מבואה תצובה.	סקר נכחי	1
100	טנק מגח	הנצחה	הטנק הראשון שתצה את תעלת סואץ. בתחום מחנה דיין.	סקר טבע רמת השרון	3
101	בור פעמון	הידרולוגי	בור פעמון מסורג. קוטר פתח 1.2 מ', עומק 3 מ'. סכנת נפילה מהצד. לצידו שתי מדרגות תצובות גבוהות שלא קשורות אליו.	סקר נכחי	1
102	חניון קק"ל	ביקור	חניון לרכיבי סוסים. שולחנות פיקניק.	סקר נכחי	1
103	שרידי מבנה	היסטורי	קיר אבן ושרידי גג בטון. גדר אבנים.	סקר נכחי	1
104	שרידי ציורים	היסטורי	תעלות תצובות בסלע. דיפון פת. כנראה ביצורים לקראת מבצע קדש (1956).	סקר נכחי	2
105	כניסה לבונקר	היסטורי	כניסה לבונקר.	סקר נכחי	2
106	חניון מל האבוקדו	ביקור	חניון "מל האבוקדו" בתל קנה. שולחנות פיקניק.	סקר נכחי	1
107	צוללת ננס	הנצחה	צוללת "חזיר" המשמשת כאנדרטה. בתחום מחנה דיין.	סקר טבע רמת השרון	2
108	קידוח מגד 2	היסטורי	קידוח נפט מגד 2. מסד בטון רבוע באורך 1.2 מ', אטום. הקידוח בוצע ע"י חברת "גבעות עולים" בשנת 1994, נמצאה בו כמות זניחה של נפט. עומק הקידוח עד שכבת הנפט 4.4 ק"מ, אולם עובי שכבת הנפט 8-9 מטרים בלבד (כתן, 2001).	סקר נכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשוני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
109	מגדל שדה	ארכיאולוגי	מגדל רבוע שמידותיו 5.4x5.4 מ', בתחתית המדרון על גדת נחל קנה. קירותיו בנויים מאבני גויל גדולות ורום השתמרו לגובה של שלושה נדבכים (גובה 1.5 מ').	סקר נוכחי, כפר סבא	1
110	הנצחת הפנתייה הצבאית	הנצחה	שילוט הנצחה לפנתייה הצבאית שפעלה במקום. בתחום מתנה דיון. הפנתייה פעלה בשנים 1984-1965.	סקר טבע רמת השרון	1
111	סילו	היסטורי	סילו מושב עדנים	סקר נוכחי	1
112	התחתית הקדוש	הנצחה	תחתית מרהיב ששימש להטבעת הספינה אלסלנה. בתחום מתנה דיון.	סקר טבע רמת השרון	3
113	גת רדודה	ארכיאולוגי	גת רבועה 2.5 מ' רדודה. בור איסוף סגלגל רדוד.	סקר נוכחי, כפר סבא	1
114	מגדל שמירה	היסטורי	מגדל שמירה בפניה הצפונית-מזרחית של מתחם פי גלילות. האתר נסגר בשנת 2004.	סקר טבע רמת השרון	2
115	עץ חרוב	בוטני	חרוב בגובה 5 מ' וקוטר צמרת 15 מ'.	סקר נוכחי	1
116	חוות ארץ אחרת	היסטורי	מתחם מרואץ' בר-נר ובור (1995) כותבים כי בתחילת שנות ה-1970 הוקמה במקום "ער הסרטים" דמוית עיירה במערב הפרוע. המקום נשרף בשנת 1981 והועתקו לאילת – "שקסט ראניץ". בשנת 1993 הוקם במקום אתר נופש למטיילים. האתר מוזכר אצל חמאי (2009) כחוות סוסים (חוות איצטרובל), אך לא אצל אורן ועמיתיו (2015).	סקר נוכחי, אגון ירקון	1
117	מגדל מים	הידרולוגי	מגדל מים בתחומי מתנה דיון, ככל הנראה משנות ה-1950.	סקר טבע רמת השרון	1
118	כיכר המייסדים עדנים	הנצחה	שלט הנצחה כיכר המייסדים	סקר נוכחי	1
119	בית פרדס מואל	הידרולוגי	מבנה לבנים מלבני חסר גג. מבנה ניצב הרוס עם באר בעומק 2.5 ובסיס משאבה. ויטריאל מתאר את הקמת המבנה לסוף שנות ה-1920 – תחילת ה-1930. המבנה מופיע במפה משנת 1932 כולל סמלון הבאר. בעבר היה בתחום הפרדס מבנה נוסף שאינו קיים (כנראה בית אריזה).	סקר נוכחי, ויטריאל 2010	1
120	תל א-דהב	ארכיאולוגי	פזורת אבני בטיה וחרסים בשטח כ-10 מ', מתקופת הברונזה הקדומה עד לתקופה ההלניסטית.	כפר סבא	1
121	משר בנימל הדס	ביקור	משר אתמרי להולכי רגל	סקר נוכחי	1
122	בית אריזה צפוני - פרדס כפר שמעון רוקח	היסטורי	מבנה בטון מלבני חסר גג. באורך 20 מ' וברוחב 10 מ'. 2 פתחים במערב וחלונות גדולים. עצי תות. הוקם באמצע שנות ה-1930 – תחילת שנות ה-1940. ויטריאל מצוין ליד המבנה בריכת השרייה.	סקר נוכחי, ויטריאל 2010	1
123	פינת זולה	ביקור	פינת זולה. ספות ואשפה.	סקר נוכחי	1
124	גן מקלט לצמחי השרון	בוטני	שטח בו יש גן מקלט מיוחד לאצמיות חמרה וכורכר בשרון.	סקר טבע רמת השרון	3
125	בריכת הכפר הירוק מזרח	הידרולוגי	בריכת חורף חדשה יחסית בשדות הכפר הירוק, בשטח 1.65 דונם. הוכשרה במהלך 2018/9 ומופיעה בתצלומי אוויר החל מ-2019.	סקר טבע רמת השרון, אתר govshg	3
126	מצבת זיכרון	הנצחה	מצבת זיכרון לחייל סגילביץ', בכביש הגישה לנווה ירק. לוח מתכת ועליו רצועות המילים "לזכר חברנו סגילביץ' חיים ז"ל". ...כ"י שורשים נטעתי בזאת האדמה." האיש נפטר בשנת 2013.	סקר נוכחי	1
127	בריכת השרייה	היסטורי	תא בטון מלבני, 2 פתחי ניקוז. כנראה מתקן בריכת השרייה במקום זה.	סקר נוכחי, ויטריאל 2010	2
128	בית אריזה דרומי - פרדס כפר שמעון רוקח	היסטורי	בית אריזה. חדר מערבי מאורך עם חלונות מסורגים משמש כמחסן. קמרון גג סיליקט. במזרח סככה פתוחה. גג אסבסט מתפורר (תחלף את הגג המקורי). הוקם במחצית הראשונה של שנות ה-1930. על הדלתות הדורמיות יש כיום ציור קיר מודרני של אריזה פירות ההדר.	סקר נוכחי, ויטריאל 2010	2

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
129	בית מנוע דרומי - פרדס כפר שמעון ורקון	היסטורי	מבנה לבנים דו קומתי, מדרגות חיצוניות, רצוף חדש בקומה 2. גרפיטי. הוקם במחצית השנייה של שנות ה-1920, כמו גם באר ליד ממזרח (שלא זוהתה בסקר הנוכחי). המבנה נועד להגן על מנוע המשאבה ששכן בו, והקומה השנייה נועדה לשמש כמשרד. 275 מ' צפונית-מערבית נמצאים שרידי בית המנוע האצוני במתחם הפרדס (מחוץ לגבולות הסקר).	2 סקר נוכחי, ויטריאל 2010	2
130	בית אריזה ומגורים - פרדס כפר שמעון ורקון	היסטורי	מבנה לבנים חסר גג. הוקם במחצית השנייה של שנות ה-1920, ויטריאל מצוין משני צידי המבנה שתי בריכות השטריה שלא זוהו בשטח. המבנה כלל חדר אריזה ושני חדרים. חלקו האצוני של המבנה (חדר האריזה) קרס.	2 סקר נוכחי, ויטריאל 2010	2
131	בריכת הכפר הירוק	הידרולוגי	בריכת חורף שנחפרה בפרויקט לימודי של לאב שלם ואביטל מזיז, בשטח כ-2 דונם. הבריכה נחפרה בסתיו 2010 והתמלאה לראשונה בחורף 2011, וסביבה הוקם פארק טבע בשטח כ-14 דונם (הכולל את הבריכה) בו נשתלה צמחייה אופיינית למישור החוף.	3 סקר טבע רמת השרון, שלם (2013).	3
132	בית קברות	הנצחה	בית קברות נווה ירק.	1 סקר נוכחי	1
133	קיר הנצחה	הנצחה	קיר הנצחה מייסדי נווה ירק.	1 סקר נוכחי	1
134	עמק גלילת	בוטני	שדה גדול (250 דונם) ובו ריכוז מרשים של פריחת נרקיסים בחורף הנחשב לאוכלוסיית הנרקיסים הגדולה ביותר במישור החוף ואחת הגדולות בארץ.	3 סקר טבע רמת השרון	3
135	בריכת מים	הידרולוגי	בריכת בטון ממודרת.	1 סקר נוכחי	1
136	אנדרטה	הנצחה	לוח מתכת מוזהב ועליו רקוע הכיתוב "לזכר יעקב מרינברג. איש תורה עבודה וגמילות חסדים". תושב נווה ירק שנפטר בשנת 2021 (בנו מכהן כראש עיריית פתח תקווה).	1 סקר נוכחי	1
137	מגדל שמירה	היסטורי	מגדל שמירה בפניה הדרומית-מזרחית של אתר פי גלילות. האתר נסגר בשנת 2004.	2 סקר טבע רמת השרון	2
138	אגם פארק הוד השרון	הידרולוגי	אגם מלאכותי שהוקם סביב שנת 2015. באגם שולבו מסתורי צפרות ושביל החוצה אותו מצד לצד.	3 סקר נוכחי	3
139	בי"ס אבו נישר	היסטורי	בי"ס אבו נישר. הוקם בתקופת המנדט עבור ילדי חשבט הבדואי ששכן ממערב למבנה יש קומת אבן ומעלה חדר לבנים. בקומת האבן יש טבעת קשירה לסוסים.	2 סקר נוכחי, מטיילים בהוד	2
140	מבעת בחריה (מזבלת הוד השרון)	היסטורי	מבעה גבוהה ששימשה עד לשנות ה-90 כמזבלת העירונית של הוד השרון. בצידה הדרומי של הפסגה אופניים הניצבות על עמוד.	3 סקר נוכחי	3
141	מגדל מים	הידרולוגי	מגדל מים, מבה 10 מ' ועליו בריכה בגובה 2.5 מ'. ממודר.	1 סקר נוכחי	1
142	אנדרטה	הנצחה	אנדרטת הבנים נווה ירק. מסביב חורשת הנופלים. האנדרטה המקורית הוקמה בשנת 1974. בשנים האחרונות (כנראה לפני 2020), החלפה האנדרטה באנדרטה חדשה, המשלבת חמישה מוטי סלע גדולים, על כל אחד מהם לוח שקוף ובו פרטי אחד הנופלים, לצידם עוד שני סלעים ועליהם תפילת יזכור והושר "ארץ" של שייקה פייקוב.	1 סקר נוכחי, אתר יזכור	1
143	מזבלת רמת השרון הישנה	נוף	מבעה ששימשה עד לתחילת שנות ה-1990 כמזבלת עירונית. מכוסה בצמחייה.	1 סקר טבע - רמת השרון	1
144	פריחת סייפן התבואה	בוטני	שדה קטן ובו ריכוז פריחת סייפן התבואה וקצת נרקיסים. במתחם בוצעו בעבר חפירות בדיקה ארכיאולוגיות.	2 סקר טבע רמת השרון	2
145	בית שלושת הדקלים	הידרולוגי	מבנה אבן נטוש והרוס בחלקו, בתוכו יש בסיס משאבה. למעבה יש גג בטון ומעליו מעקה לבנים. כנראה בריכת מים מבטון בגג החלק האצוני של המבנה. מעט רימונים.	2 סקר נוכחי	2

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
146	בריכת אגירה	הידרולוגי	בריכת אגירה מבטון ממערב לבית הקברות קריית שאול.	1 סקר טבע רמת השרון	1
147	בריכת נווה גן חדשה	הידרולוגי	בריכת חורף חדשה שנחפרה בשנת 2021.	2 סקר טבע רמת השרון	2
148	שיזפים	בוטני	מקבץ עצי שיזף. חלקם גדולים.	1 סקר נוכחי	1
149	כרם בניה	הנצחה	אנדרטה בכניסה לכרם, המנציחה את החייל בניה רובל שנהרג במבצע צוק איתן, והיקמה ביוזמת המחנכת שלו עפרה נתן. במקום לוח זיכרון וסמל חשיבת הצנחנים.	1 סקר נוכחי, אתר יזכור.	1
150	חירבת אל-עזורה	ארכאולוגי	מתחם בו נערכו חפירות ארכאולוגיות בשנת 2021 ונמצא אזור תעשייה של יישוב שומרוני מחתקופה הביזנטית והערבית הקדומה.	2 סקר טבע רמת השרון, אתר YNET	2
151	בית פרדס בחריה	היסטורי	בית פרדס. שרדה רק קומת הקרקע. הפרדס הוקם בתחילת המאה ה-20 ונעקר בשנת 1997. בשנת 2014 עדיין הייתה קיימת קומה שניה. ממערב למבנה סככה.	2 סקר נוכחי, מנדלטון (2005).	2
152	תל קנה	ארכאולוגי הידרולוגי	תל בשטח כ-25 דונם הכולל אקורופוליס ועיר תחתית. בתל ובקרבתו נמצאו ממצאים מתקופות הברונזה התיכונה עד הביזנטית. למרגלות התל נבע מעין המוזכר אצל אביצור (1980). על התל יש פרדס נטוש ובריכת בטון פתוחה המוסתרת בצמחייה.	2 סקר נוכחי, הרצל'ה	2
153	בריכת נווה גן	הידרולוגי	בריכת חורף שנחפרה בפרייקט מחקר של נקודת חי' בנובמבר 2005. שטח הבריכה כ-150 מ"ר.	3 סקר טבע רמת השרון, גזית וחוברין 2006.	3
154	מערות אפקה	ארכאולוגי	מכלול שמונה מערכות קברים תאובות בסלע הכורכר, ברמות שימור שונות. שזפים וצמחייה נדירה. בחפירות נמצאו נרות שומרוניים וקמיע ברונזה עם כתובת שומרנית. האתר התמלה בראשית שנות ה-50' עם הקמת מסילת הרכבת הסמוכה.	3 סקר טבע רמת השרון, הרצל'ה	3
155	אגון ירוק מזרחי	הידרולוגי	המזרחי בין שני "אגנים ירוקים" בפאתי הוד השרון, מהם מוזרמים מי קולחין לאחר טיהור למורד נחל הוד וממנו אל הירקון.	2 סקר נוכחי	2
156	שיטת המשוכות	בוטני	משוכה קצרה של שיטת המשוכות.	1 סקר נוכחי	1
157	אגן ירוק מערבי	הידרולוגי	המערבי בין שני "אגנים ירוקים" בפאתי הוד השרון, מהם מוזרמים מי קולחין לאחר טיהור למורד נחל הוד וממנו אל הירקון.	2 סקר נוכחי	2
158	משוכת צבר ושיטת המשוכות	בוטני	משוכה מרשימה בגבול המערבי של אדמות פרדס בחריה.	1 סקר נוכחי	1
159	בריכת חורף דרזנר	הידרולוגי	בריכת חורף שנחנכה בדצמבר 2021. באתר יש מספר בריכות ושטח שיקום צמחיית חמרה.	3 סקר טבע רמת השרון	3
160	ושינגטוניה	בוטני	עץ מרשים במובה 15 מ'. לידו 2 מבני אספסט חסרי גג, ברושים ואגבה.	1 סקר נוכחי	1
161	בית לאה	הידרולוגי	מבנה דו קומתי, קומה תחתונה אבן ירושללית. מגודר. ממזרח מבנה בטון קטן. המבנה קיבל את שמו ע"י בור-נר (1995) בשל כתובת גרפית "לאה המקומטית". אביצור (1980) מייחס את המבנה למשפחת גזיטי. מטולכרם. ששון וריש מציגים במקום קומפלקס המשלב בית פרדס, מכון שאיבה, חדר פרדסן וחדר משק. המבנה הוקם כנראה בשלהי המאה ה-19 ועבר מספר שלבי בניה. המתחם היה במקורו מוקף בחומה. מבנה הבטון שממזרח הוא מכון שאיבה חדש יחסית. בקרבתו הוקם סכר קטן המאפשר את תצירת הירקון, והמקום הפך לנקודת טבילה פופולארית למטיילים באזור.	3 סקר נוכחי, אגן הירקון, ששון וריש (2006)	3

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
162	מכון שאיבה	הידרולוגי	מבנה בטון דו קומתי. פעיל. סמוך לשפך נחל פרדס לירקון.	סקר נוכחי	1
163	מבנה ישן	הידרולוגי	מבנה פרוץ עם 2 חדרים. ביסס משאבה, מחורא. מבנה אסבסט מצפון.	סקר נוכחי	1
164	חורשת המוגלגלות	בוטני היסטורי	חורשת אקליפטוסים. לצד החורשה היה בעבר בית הקברות של שבט סוואלמה וקבר שיחי' סעד. בדופן המערבית של החורשה נחרו עצי שיזף מעשים, אך רוב המתחם הפך לאתר עבודות עפר ופסולת בניין.	סקר נוכחי, מפה מנדטורית	1
165	עץ תות מדול	בוטני	עץ תות במובה 10 מ'.	סקר נוכחי	1
166	מבנה בטון	היסטורי	מבנה בטון הרוס חסר גג.	סקר נוכחי	1
167	המפל הנסתר	הידרולוגי ביקור	מגלש במבה כמטר בירקון מעל שפך נחל קנה. הפך בשנות ה-2010 לאתר רחצה פופולארי, שגן הדיו לירקון לו "האשד המפורסם".	סקר נוכחי	3
168	מבנה בטון	היסטורי	מבנה בטון עם סככה מוסתר בסבך.	סקר נוכחי	1
169	בוסתן	ביקור	בוסתן "בין העצים". נטיעות, פרמולה.	סקר נוכחי	1
170	מכון שאיבה	הידרולוגי	מכון שאיבה פרדס בחוריה. מתחם פתוח מזוהר עם שני חדרים בנויים קטנים. ככל הנראה היה בעבר במתחם מבנה שאיבה שנהרס במהלך השנים (באתר עיריית חוד השרון נטען שהמבנה קיים ומוסתר בצמחייה, לא הצלחנו לאמת טענה זו בשטח).	סקר נוכחי	1
171	מכון שאיבה	הידרולוגי	שני מבני לבנים קטנים בגדה הדרומית של הירקון.	סקר נוכחי	1
172	ריכוז מבנים	היסטורי	ארבעה מבני אבן ובטון, חלקם בסכנת התמוטטות. באזור זה היה עד למלחמת העצמאות בית אבו חגי'לה, מקום ששימש תבלינים ערביים שניסו לפוצץ את משר הירקון בכביש 40. הבית פוצץ כליל ע"י לוחמי חטיבת אלכסנדרוני.	סקר נוכחי, אגן הירקון	2
173	משר נחל הדר	היסטורי	משר ישן שנמצא בשפכו ההיסטורי של נחל קנה לירקון והוקם כדי לקשר בין חלקי פרדס בחוריה בשנת 1931 (על המשר עברו קרוניות להובלת תפוזים בפסידקוביל). עם חטיית נחל קנה בשנות ה-1950, המשר משמש כיום את נחל הדר. תמונה היסטורית של המשר מופיעה אצל אביצור (1980). בצד המערבי של המשר היה ניתן לראות בעבר עץ אגוז המלך ששרד מפרדס בחוריה. בסקר הנוכחי לא אותר עץ זה.	סקר נוכחי, אביצור (1980)	2
174	מבנה ישן	היסטורי	מבנה ישן	סקר נוכחי	1
175	לוח זיכרון	הנצחה	לוח זיכרון ממחכת ובו רקועות מילים - "ראן נספה בתאונה יעקב לוי 1986-1934".	סקר נוכחי	1
176	צינור	הידרולוגי	צינור שאיבה ועץ פקאן. ללא מבנה, בגדה הדרומית של הירקון.	סקר נוכחי	1
177	בית משאבות	הידרולוגי	מבנה לבנים בעל 2 חדרים מוסתר בצמחייה ("חורבת סתבים"). גג המבנה מחוזה בקורות מתכת. גס בסיור קודם (2002) לא נמצאו במבנה אלמנטים המעידים בוודאות על שימוש בו כמכון שאיבה.	סקר נוכחי	1
178	שפך נחל הדר	הידרולוגי	שפך נחל הדר לירקון. תערוץ שמש את נחל קנה עד להטיית הנחל בשנות ה-50. משנת 2014 מוזרמים באפיק הנחל קולחים מטהרים מהאגנים הירוקים בהוד השרון. ככל הנראה ממערב לשפך נמצא מכון השאיבה ההיסטורי של פרדס בחוריה המכוסה כליל בצמחייה.	סקר נוכחי, שקולניק (2014), אביצור (1980).	2
179	טחנת אבן-רבאח הישנה	הידרולוגי	מתחם בו פעלו שתי טחנות בשלבים שונים. הטחנה הקדומה נבנתה בגדת הירקון וקבורה ברובה בקרקע (ניתן לראות את פתחי יחידות הטחנה מתוך מי הירקון). בטחנה זו פעלו לפחות שבע יחידות טחנה.	סקר נוכחי, אגן הירקון	3

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	ערכיות	מקור המידע
180	טחנת אבו רבאח	הידרולוגי	מתחם בו פעלו שתי טחנות בשלבים שונים. בשלהי המאה ה-19 הוקמה הטחנה החדשה בידי השייח' איברהים אבו רבאח. השייח' דאג להבליה/הריסה של הטחנות האחרות באזור כדי לקבל בלעדיות. מ-1938 נותרה הטחנה האחרונה לפעול בירקון, והיא חדלה לפעול בשנת 1948. כיום יש באתר מבנה אבן מלבני משופץ וסגור עם גגון מתכת בעל רעפים. בתוך המבנה ניתן לראות את חלקי הטורבינה שהותקנה במקום ערב פרוץ מלחמת העולם הראשונה.	3	סקר נוכחי, אגן ירקון
181	גשר פרוחיה	ביקור היסטורי	גשר מטיילים מודרני המוזכר אצל שקולניק (2014). באזור זה במדבר הצפונית יש קיר אבן מוצק ברוחב ובגובה כ-4 מ' – שרידי הגשר הטורקי שמצה את הירקון ופוצץ במלחמת העולם הראשונה. שרידים אלו מצולמים לאחרונה אצל שקולניק, עם זאת לא הצלחנו לאתרם בשטח ויתכן שהם נמצאים ממש מתחת לגשר החדש או מוסתרים בצמחייה. (בוך ובר-נר).	2	סקר נוכחי, אגן ירקון
182	בית הטוחן	היסטורי	שרידי ביתו של השייח' איברהים אבו רבאח. כיום מוסתרים לחלוטין בצמחייה אבל ניתן לראות עצי תמר וצפצפה.	3	סקר נוכחי, אגן ירקון
183	פזורת אבנים	היסטורי	אבנים מעטות בדרך העפר. ייתכן שריד מטחנת פרוחיה שנהרסה כליל.	1	סקר נוכחי
184	גבעות התעיש	בוטני	אתר בוטני חשוב עם ריכוז גדול של מיני צמחים נדירים. באתר יש מפגש של קרקעות חמרה סיינית וחמרה חולית.	1	סקר נוכחי
185	מבנים נטושים	היסטורי	שני מבנים מודרניים עם גג אסבסט. המזרחי דו קומתי. ככל הנראה שרידי גן אירועים.	1	סקר נוכחי
186	אתר כפר ברא 4	ארכיאולוגי	מכלול מתקנים חקלאיים כולל באר עמוקה, מערכת של תשע מדרגות, אולם מקומר, מבנים ובור מים. האתר ככל הנראה נהרס לחלוטין. לא נסקר בשטח.	1	ראש העין
187	מבנה לבנים	היסטורי	מבנה לבנים קטן חסר גג.	1	סקר נוכחי
188	מבנה בטון	הידרולוגי	מכון שאיבה מנדטורי עם 2 חדרים ולידו מבנה אסבסט. ששון (2006) מציין בצמוד למבנה זה מכון שאיבה מכורכר. מבנה הכורכר נהרס כליל וניתן לזהות שרידי קירות בלבד (ב-2006 המבנה היה בסכנת התמוטטות מיידיית).	1	סקר נוכחי, ששון (2006)
189	גן אירועים הרוס	היסטורי	גן אירועים הרוס. משטחי בטון וסודות מבנים. המקום מופיע כהרוס כבר בתצלום אוויר משנת 2005.	1	סקר נוכחי, אתר pashcov
190	בית חווה	היסטורי	מתחם מוקף בחומה הכולל מבנה כורכר מלבני עם גג רעפים חדש וחצר מבוסנת. לפי ששון (2006) המתחם כולל באר (מכוסה בצמחייה) בפינת החצר, בית מגורים, אורות (עם שקיחות בטון) ומבני משקי. המתחם עבר שיפוץ אגרסיבי, כיום נטוש. המבנה שימש כנראה גם כאכסנייה, ובצמוד לו היה גשר טורקי על אפיק הירקון.	2	סקר נוכחי, ששון (2006)
191	מבנה בטון	היסטורי	מבנה בטון שקוע חסר גג מכוסה בצמחייה.	1	סקר נוכחי
192	בית משאבות	הידרולוגי	מבנה אבן מלבני. במרכזו בסיס משאבה. גג אסבסט מתפרק. דלת עיקרית נאטמה בלבינים. חלונות מסורגים.	1	סקר נוכחי
193	צינור שאיבה ופחון	הידרולוגי	צינור שאיבה ופחון. כנראה בעבר היה במקום בית משאבות שנהרס. במדבר הדרומית של הירקון.	1	סקר נוכחי
194	בית "ירקון חברה להשקאה"	הידרולוגי	שני מבנים. מזרחי בניו לבנים (מטוייה) ובדופן הדרומית שלו כתובת "חברה להשקאה". בעבר היה למבנה זה קמרון משולש והכתובת המלאה הייתה "חברת ירקון חברה להשקאה בע"מ". חלקו העליון של הקמרון קרס ללא זכר במועד לא ידוע לפני שנת 2014. המבנה כיום חסר גג. המבנה המערבי הוא מבנה בטון ובו מספר בסיסי משאבות. בעבר היה במקום סלע גדול, שריד אחרי מההתיישבות, ועליו לוותית הנצחה, אולם הוא נעלם ואינו (הסלע מוזכר כבר ע"י מיכלסון, 1978, מוסמן, 1984 ולאחרונה אצל בר-נר ונר (1995)).	2	סקר נוכחי, אגן ירקון

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
195	חורבת כפר חוטה	ארכאולוגי	קבר שיחי' מתחת לסככת בטון. האתר הארכאולוגי נהרס לחלוטין בפיתוח תעשייתי.	סקר נוכחי, ראש העין	1
196	גז יזכרון למיכה גוטליב	הנצחה	גז יזכרון ובוספול הנצחה לחייל מיכה גוטליב שנפל באסון המסוקים בשנת 1997. מזרקה מפוסלת הבנויה משני סלעים חבוקים, שחור ולבן.	סקר נוכחי, ראש העין	2
197	נפתול גדול בירקון	גאומורפולוגי	צוואר נפתול גדול ומרשים בירקון.	סקר נוכחי	3
198	חורשת פקאנים	בוטני	חורשת פקאנים.	סקר נוכחי	1
199	מבנה עזוב	היסטורי	מבנה עזוב	סקר נוכחי	1
200	גשר טורקי	היסטורי	גשר טורקי על נחל שיליה. קשת אחת שבסיסה אבן והיקפה כורכר, מחוזקת בקורות ברזל. על חוואי דרך עתיקה מיפיו לירקון קלקיליה.	סקר נוכחי	3
201	חורשת פקאנים	בוטני	חורשה קטנה ללא תשתיות.	סקר נוכחי	1
202	מבנה בטון	היסטורי	מבנה לבינים נמוך חסר גג.	סקר נוכחי	1
203	בית עלמין מורשה	הנצחה	בית הקברות החדש של רמת השרון. קיים לפחות מאז שנות ה-60.	סקר נוכחי	1
204	מבנה בטון	היסטורי	מבנה מלבני צר עם גג אסבסט. סבך פטל. במדה הדרומית של הירקון.	סקר נוכחי	1
205	מבנה אסבסט	היסטורי	מבנה אסבסט מצפון למחלף התקווה.	סקר נוכחי	1
206	בית השיזפים	הידרולוגי	מבנה לבינים מטווח וממודר. שיף בודד (בעבר היו נוספים). כנראה תחנת שאיבה ישנה לביוב. ממערב לביני נמצא פארק טבע קטן בערוץ נחל פרדסים.	סקר נוכחי	1
207	בית הבטון	היסטורי	מבנה בטון דו-קומתי שהוקם ע"י בצלאל יפה בשנת 1912 ונחשב למבנה הבטון הראשון בארץ ישראל. למבנה חזית מסוגנת עם דמויי עמודים, חלונות מקושטים וגם משונו. המקום שימש כמכון מים עד סוף שנות ה-1970, תחילה ע"י חברת "פלשתניה" ואח"כ ע"י חברת "ירקון" שבבלעה בחברת החשמל.	סקר נוכחי, אגון ירקון	3
208	בית אריזה ומבנה אסבסט	היסטורי	בית אריזה נטוש ולידו מבנה אסבסט. המבנה מתועד בעבודת הדקטורט של ד"ר יוסי ויטריאל ומסומן במפה מנדטורית מ-1935.	סקר נוכחי, ויטריאל (2010), מפת פתח תקווה 1935.	1
209	קידוח מים	הידרולוגי	מבנה במבנה 3.5 מ' עם גג שטוח, ועליו לחות של מפקד המים של משרד החקלאות (באר 844-135).	סקר נוכחי	1
210	בית משאבות וחומת	הידרולוגי	מבנה לבנים 2 חדרים עם בסיסי מנע. חומת ענק שאזעזעו מבוקע. המבנה מסומן במפה מנדטורית מ-1935.	סקר נוכחי, מפת פתח תקווה 1935.	2
211	גשר הולכי רגל	ביקור	גשר הולכי רגל שהוקם בסוף שנות ה-2010 ממזרח לבית הבטון.	סקר נוכחי	1
212	מכון שיהור שפכים רמת השרון	הידרולוגי	המאגר הגדול במכון שיהור שפכים רמת השרון. פעילות עופות מים. צמחי לוטוס (נלמבו) במדות האגם.	סקר טבע רמת השרון	1
213	אנדרטה משה באבן	הנצחה	אנדרטה פרטית לזכר משה באבן, שנהרג בתאונת אופנוע במאי 2004, כנראה אחיו של בעל המתחם הסמוך.	סקר נוכחי	1
214	מכון שאיבה	הידרולוגי	מבנה בטון במדת הירקון. כנראה מכון שאיבה.	סקר נוכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
215	מבנה לבנים	היסטורי	מבנה לבנים. בסיס משאבה. חלונות מסורגים. מסגרת בטון ללא (שאינו קיים).	1 סקר נוכחי	1
216	בית באר	הידרולוגי	בית באר ועץ תמר במובה 7 מ'. מדרום מבנה בעל גג משולש. המבנה אינו מתועד במפות לפני מלחמת העצמאות.	1 סקר נוכחי	1
217	סככת פח	היסטורי	סככת פח ארוכה עם קירות לבנים.	1 סקר נוכחי	1
218	מבני בטון	היסטורי	שני מבני בטון מסורגים, מרובי חלונות וחסרי גג.	1 סקר נוכחי	1
219	בית באר	היסטורי	מבנה אבן דו קומתי. תקורות בטון. באר בעומק 6 מ' בחדר מזרחי, אבוס במערבי. 3 חדרים. גרם מדרגות חיצוני בדרום. המבנה נכלל באדמות המכונות "אל מוילח" במפה מנדטורית. עם זאת לא היה במקום כפר של ממש.	2 סקר נוכחי, מפה מנדטורית	2
220	מכון שאיבה רמת השרון	הידרולוגי	שני מבני בטון על עמודים. לצפוני יש קורות גג. המכון נחנך באוגוסט 1959 ונועד להשקות כ-850 דונם פרדסים באזור, של חברות "כין חקל" ו"ביכורי ירק". יכולת השאיבה של המכון הייתה 800,000 ממ"ע בשנה. זהו אחרון מכוני השאיבה שהוקמו בירקון, שכן זמן קצר לפני תחילת פעולתו, הוקם קו ירקון-נגב שהביא לצמצום דרסטי בזרימת המים לירקון.	2 סקר נוכחי, דבר 1959	2
221	תצפית נוף	נוף	תצפית היקפית בפסגת אתר פסולת ישן. מיושר. השטח אינו נגיש למבקרים.	1 סקר נוכחי	1
222	בית עלמין ירקון	הנצחה	בית קברות מטרופוליני החל משנת 1991. נכון ל-2022 שטח האתר כ-632 דונם עם עשרות אלפי קברים, חלקם במגדלי קבורה.	1 סקר נוכחי	1
223	שדרת ברושים	בוטני	שדרת ברושים ותיקה באורך מאות מטרים, בתוואי הכביש הישן לכפר הבפטסטים.	1 סקר נוכחי	1
224	אלה יפנית	בוטני	עץ אלה יפנית. העץ מופיע לראשונה בתצלום אוויר משנת 2007.	1 סקר נוכחי	1
225	מבנה לבנים ובריכת אמירה	היסטורי	מבנה לבנים דו קומתי. גרם מדרגות פנימי. בריכת אמירה ממזרח. המבנה נכלל באדמות המכונות "אל מוילח" במפה מנדטורית. עם זאת לא היה במקום כפר של ממש.	2 סקר נוכחי, מפה מנדטורית	2
226	מבנה אבן ומכון שאיבה	הידרולוגי	מבנה אבן וגרם מדרגות חיצוני. מכון שאיבה בנויה אבן וקומה עליונה בנויה לבנים.	3 סקר נוכחי	3
227	מבנה אבן	היסטורי	מבנה דו קומתי, קומת קרקע בנויה אבן וקומה עליונה בנויה לבנים.	3 סקר נוכחי	3
228	בית פרדס	היסטורי	למבנה יש גג מודרני ירקן. נסקר בתצפית בלבד. המבנה מתועד בעבודות הדיוקטורט של ד"ר יוסי ויטריאל.	1 סקר נוכחי, ויטריאל (2010).	1
229	כפר הבפטסטים	היסטורי	מרכז חקלאי ודתי עבור הקהילה הנוצרית בפטיסטית בארץ. במקום פעיל מרכז ספורט.	2 אגן הירקון	2
230	חניון לילה מקורות הירקון	ביקור	מתחם ממודר המשמש כחניון לילה.	3 סקר נוכחי	3
231	מער	ביקור	מער להולכי רגל ולרכבי אופניים.	1 סקר נוכחי	1
232	מגדל בטון	הידרולוגי	מגדל רבוע במובה 6 מ', צינור בצד צפון. המבנה אינו מתועד במפות לפני מלחמת העצמאות.	1 סקר נוכחי	1
233	בסיס מנוע	הידרולוגי	ספק בסיס מנוע.	1 סקר נוכחי	1
234	טקסודיון דו-טורי	בוטני	שני עצי טקסודיון דו-טורי ("ברוש הביצות") במובה כ-8 מ'.	3 סקר נוכחי	3
235	טחנות מיר	הידרולוגי	מכלול טחנות מיר. מבנה מלביני מאורך (אורכו 30 מ' ורוחבו 8 מ') ובו מספר חדרי טחינה. לצד הטחנה מדרום התפתח במאה ה-19 הכפר אל-מיר. בין הטחנה לירקון השתרע סכר-גשר (הרוס כיום). הטחנה חדלה מלפעל בשנות ה-1890.	3 סקר נוכחי, אגן הירקון	3

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
236	בריכת הנאווית הכחולה	הידרולוגי	בריכה שנתפרה לאכלוס דגי נאווית כחולה, הנמצאת בסכנת הכחדה.	סקר נוכחי	3
237	מבנה לבנים	היסטורי	מבנה לבנים חסר גג. רק הקיר הדרומי נשמר במלאו ומזרחי חסר כליל. נראה מודרני.	סקר נוכחי	1
238	פינת הנצחה עמית שני	הנצחה	סלע עם דגם מטוס ולוח זיכרון לזכר עמית שני, חניך ומדריך בקלוב התעופה, שנהרג בהאונת דרכים בשנת 2013. נמצא במנחת טיסנים מקומי.	סקר נוכחי	1
239	קירות אבן	היסטורי	מספר שרידי קירות מחומת חוות קסאר.	סקר נוכחי, אגון הירקון	3
240	חתנה הידרומטרית	הידרולוגי	שני מתקנים הידרומטריים. חתנה הידרומטרית ירקון מיר. במקום הוקם סכר מדידה ע"י חברת מקורות בשנות ה-50 (יוגלר, 1984).	סקר נוכחי	3
241	אקליפטוסים	בוטני	שני אקליפטוסים מפארים בגובה כ-15 מ' במתחת חוות קסאר.	סקר נוכחי	3
242	באר אנטיילה	הידרולוגי	באר אנטיילה הרוסה לחלוטין וסתומה, הנראית כיום כשקע בקרקע שרידי דיפון אבן. המבנה שהיה מעליה לא השתמר. צוק (1983) מציין שקוטר הבאר כ-3 מ' ועומקה 5 מ'.	סקר נוכחי, ראש העין, אגון הירקון	3
243	שער חוות קסאר	היסטורי	שני עמודי אבן מחודדים בראשם ומצופים בטיח לבן בשער חוות קסאר. בין העמודים יש משקוף עץ אדן (צוק, 1983).	סקר נוכחי, אגון הירקון, צוק (1983)	3
244	בריכת אגירה חוות קסאר	הידרולוגי	בריכת אגירה רבועה מדורגת בשתי מדרגות. אורכה ורוחבה 15 מ' ועומקה 1.5 מ'. נפח הבריכה 250 מ"ק. הבריכה והבאר הם שריד מחווה חקלאית שהקים הפרדסן סלים קסאר בשלהי המאה ה-19. החווה לא הצליחה ואדמותיה נמכרו לברון רטשילד בשנת 1895 (צוק, 1983).	סקר נוכחי, אגון הירקון, צוק (1983)	3
245	תצפית המזבלה המערבית	נוף	תצפית מפסגת המזבלה המערבית הנטושה בסמלה.	סקר נוכחי	2
246	בית באר	היסטורי	מבנה אבן מלבני. גג בטון. באר סתומה כליל בצד מזרח ללא בסיס משאבה. המבנה נכלל באדמות המכונות "אל מווילה" במפה מנדטורית. עם זאת לא היה במקום כפר של ממש.	סקר נוכחי, מפה מנדטורית	2
247	מבנה נטוש	הידרולוגי	מבנה כורכר דו קומתי (הקומה השנייה מצומצמת יותר מהראשונה), בסכנת התמוטטות. המבנה מסומן במפה מנדטורית משנת 1936. במפה מודרנית מסומנת במקום באר, אך נראה שזהו סימון מוטעה של באר שהתקיימה בעבר ממזרח למבנה זה.	סקר נוכחי, מפה מנדטורית	1
248	מתקן הידרומטרי	הידרולוגי	מתקן הידרומטרי גלילי צר בגובה 3 מ'.	סקר נוכחי	3
249	משר רכבת	היסטורי	משר רכבת בריטי משופץ.	סקר נוכחי	3
250	פילבלוקס	היסטורי	פילבלוקס בריטי שהוקם בתקופת המנדט הערבי כדי לאבטח את גשר הרכבת. בעבר ניתן היה להבחין על המבנה בסמל הכתר הבריטי ובכתובת PQRD (כלומר Palestine police railway department).	סקר נוכחי	3
251	נפתול גדול בירקון	גיאומורפולוגי	צוואר נפתול גדול ומרשים בירקון. אורך הנפתול כ-610 מ' ורוחב צוואר הבקבוק כ-35 מ'.	סקר נוכחי	3
252	בוסתן הנפתול	בוטני	בוסתן עצי פרי ממערב לנפתול המדול של הירקון.	סקר נוכחי	1
253	בריכת חורף ראש העין	הידרולוגי	בריכת חורף ראש העין – בריכת חורף חדשה יחסית שנתפרה בשנים האחרונות.	סקר נוכחי	2
254	מכון שאיבה	הידרולוגי	מכון שאיבה מוסתר בצמחייה ולא נגיש, שימש את קיבוץ גבעת השלשה. תמונת המכון מופיעה אצל אביצור (1980) ולפיה מדובר על מבנה דו-קומתי בניו בטון, ממנו הורדו שני צינורות למי הנהר.	סקר נוכחי, אביצור (1980)	2

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
255	עץ תמר	בוטני	עץ תמר בולט במדת נחל שילה.	סקר נוכחי	1
256	בריכת הנופרים	הידרולוגי בוטני	בריכה בשטח כ-3.5 דונם המכוסה בצפיפות בעלי נפר צהוב. בדרום-מזרח הבריכה נקודת שחרור מים לירקון.	סקר נוכחי	3
257	סלע כורכר	היסטורי	סלע כורכר גדול. אולי שריד ממכון שאיבה? אין תיעוד למכון שאיבה בנקודה זו במפות היסטוריות.	סקר נוכחי	1
258	אנדרטת כ"ג יורדי הסירה	הנצחה	פסל ברונזה על סלע גדול. הפסל ברוחב כשני מטר וגובהו כמטר המעוצב כסירה שקועת בון גלי הים, וסביבה פני הלוחמים השטובעים. לצד הפסל לוח שיש ועליו פרטי ההנצחה ושמות הנופלים (23 חברי ה"הגנה" וקצין בריטי), שכפי הנראה ירדו למצולות ים במאי 1941 בדרכם לבתי היזקלק בטרופולי שבליבנון. ההנצחה בוצעה ע"י הפסלת נחמה אופק (חברת ה"הגנה") בשנת 1985, ונמצאת בגן ציבורי בשכונת ל'. בריכת חורף משקומת בשטח 170 מ"ר, נטיעות וסוכת צל. הבריכה נחפרה בשנת 2022.	סקר נוכחי, אתר יזכור	2
259	בריכת אם המושבות	הידרולוגי		סקר נוכחי	2
260	מבנה אבן	היסטורי	מבנה אבן במתחם עבודות של הרכבת.	סקר נוכחי	1
261	מכון שאיבה	הידרולוגי	מבנה בטון במרכזו גליל בטון. לא זהו פתחים. המבנה מסומן במפה מנדטורית מ-1935.	סקר נוכחי, מפת פתח הקוואו 1935.	1
262	עץ תמר	בוטני	עץ תמר בולט בגדה הדרומית של הירקון.	סקר נוכחי	1
263	עץ תמר	בוטני	גובה 7 מ' בין קנים, בגדה הדרומית של הירקון.	סקר נוכחי	1
264	אנדרטת השואה	הנצחה	אנדרטת השואה בראש העי, 6 עמודים בצורת טלאי צהוב.	סקר נוכחי	2
265	מבנה בטון בנחל שילה	היסטורי	מבנה בטון חסר גג. חלונות רבים. לא מופיע במפה מנדטורית משנת 1941.	סקר נוכחי	1
266	מגדל שמירה	היסטורי	מגדל שמירה, גובה 7.5 מ'. אחד השרידים למחנות הבריטיים בראש העין.	סקר נוכחי	2
267	עמדת שמירה במעגן רדינג	היסטורי	עמדה גלילית, גובה 2 מ'. 5 חריכי ירי, דלת נאטמה בבטון והפכה לחרך שיש.	סקר נוכחי	3
268	פסלים סביבתיים	ביקור	כעשרה פסלי אבן לאורך הטיילת באזור תעשייה סמוכה.	סקר נוכחי	1
269	אמם אפק	הידרולוגי	מאגר מים קבוע בשטח כ-15 דונם. האגם היה יבש במשך שנים ארוכות והוצף מחדש במים כנראה בחחילת שנות ה-2010. כיום זהו אחד ממקורות שחרור המים לירקון.	סקר נוכחי	3
270	פסל ראל ולנברג	הנצחה	פסל הדיפילומט השוודי ראל ולנברג ברחוב הקרוי על שמו.	סקר נוכחי	1
271	משר בטון	ביקור	משר בטון סגור כיום.	סקר נוכחי	1
272	מאגר מים תת-קרקעי	הידרולוגי	מאגר מים תת קרקעי. נמצא בשיפוצים 2022. חלק ממפעל המים לירושלים.	סקר נוכחי	3
273	משר חקלאי	ביקור	משר לרכב חקלאי.	סקר נוכחי	1
274	בית משאבות בריטי	הידרולוגי	מבנה המשאבות הבריטי ששימש את מפעל המים לירושלים.	סקר נוכחי	3
275	בריכת שכשור	הידרולוגי	בריכת שכשור שהוקמה בשנת 2013, ממנה יוצא פלג זורם עם בריכות שכשור נוספות.	סקר נוכחי	3

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	ערכיות	מקור המידע
276	עשר טחנות	ארכאולוגי	מערכת מרישמה של טחנות קמח, בה שולב גשר על הירקון שפוצץ במלחמת העולם הראשונה. האתר נחפר שוקם במהלך 2022-2023. האתר נחשב לטחנת הקמח השמורה ביותר בירקון ואחת מהדולות בשרא"ל. לרוחב הנהר הוקם סכר וגזדת הבריכה שנוצרה באפיק קיר מגן באורך כ-80 מ', בקצהו הצפוני הוקמה טחנה גדולה ובה 12 מערכות טחינה (שש מנהרות שכל אחת מהן התפעלה לשני ממלשים). הוקמה התחנתונה השתמרה בשלמותה. בינית הטחנה תקועה כיום (2023) פגז בודד ממלחמת העולם הראשונה. במדה הדרומית היה בעבר מבנה טחינה נוסף ובו עוד 3 מנהרות (6 זוגות אבני ריחים). השם "עשר טחנות" מתייחס כנראה לתקופה בה רק 10 מערכות טחינה היו פעילות.	3	סקר נוכחי, אגן הירקון
277	תחנת משטרה בריטית	היסטורי	עמדת שמירה בינית מפעל המים. 3 קומות ועמדה פינתית. המבנים באזור שימשו את המשטרה הבריטית לאבטחת מפעל המים, ולאחר מלחמת העצמאות שימשו את משמר הגבול. משנות ה-1990 חלק מהמבנים משמשים את משרדי מחוז מרכז ברשות הטבע והגנים.	3	סקר נוכחי, אגן הירקון
278	בריכת חורף אפק	הידרולוגי	בריכת חורף אפק. הבריכה נחפרה בתחילת שנות ה-2000.	3	סקר נוכחי
279	משרים בגבול בני ברק	ביקור	צמד משרים. חסומים לדרום.	1	סקר נוכחי
280	שיץ	בוטני	שיץ מצוי גדול. פינת ישיבה	1	סקר נוכחי
281	בריכות שיקוע והכלרה	הידרולוגי	בריכות שיקוע והכלרה	3	סקר נוכחי
282	הארמון הכנעני	ארכאולוגי	שרידי ארמון מתקופת הברונזה התיכונה (המאה ה-17 לפנה"ס) ובו אולם מרכזי וחדרים קטנים יותר. האולם משוחזר בחלקו.	3	סקר נוכחי, שילוט באתר
283	מקורות הירקון	הידרולוגי	מתחם הפעילי של חברת מקורות החולש על מקורות הירקון. בתקופת המנדט הבריטי פעלה בקרבת הכביש משמלה ממלחית, ומי המעינות נוקו לזעילות מים מדופנות. המעינות אוחדו לקיראת הפעלת קו ירקון-נגב בשנת 1955, בשטח כולל של כ-200 דונם בו היו כ-700 מעיינות ומבועים קטנים וכ-1200 נביעות זעירות. בשלב מאוחר יותר נחפרה תעלת ענת כדי למנוע זרימת מי שטפונות למתחם המעינות. המים נקלטים במנהרות בטון בעומק 12 מ', ומהם למדלי יניקה מיוחדים (כיסונים) שכל אחד מהם בגובה 6 מ', השואבים את מי המעינות לתחנת השאיבה הראשית (אתר 306).	3	אביאור (1980, 1958)
284	בית המושל המצרי	ארכאולוגי	מתחם דו-קומתי ששימש את הממשל המצרי בארץ ישראל בשלהי תקופת הברונזה המאוחרת (המאה ה-13 לפנה"ס). אורך ורוחב המבנה כ-20 מ'. קומתו התחתונה נבנתה בלבני אבן והקומה העליונה נבנתה בלבני בץ. המבנה נהרס ונשרף במהלך קרב. בארמון התמלז בין היתר שרידי פרסקו ו-11 תעודות ומכתבים בממון שפות המעידות על קשרי סחר עם עמי האזור.	3	סקר נוכחי, שילוט באתר
285	תצפית נתן יונתן	הנצחה	נקודת תצפית למקורות הירקון. שלט עם שירו של נתן יונתן "האיש החא"י בו יש התייחסויות שונות לערוב הירקון.	3	סקר נוכחי
286	מחצבה מנדטורית	היסטורי	מחצבה מנדטורית במורד המערבי של גבעת עזבת צרטה.	1	סקר נוכחי
287	עובת צרטה	ארכאולוגי	אתר ארכאולוגי מתקופת הברדל שנחפר בסוף שנות ה-70. בית ארבעת המרחבים וסביבו 4.3 מממורות בנויות. באחת המממורות נמצא אוסטקון (חרס ועליו אותיות בכתב הפרוטו-כנעני), הנחשב לכתובת הפרוטו-כנענית הקדומה והשלמה ביותר שנמצאה עד היום. ראו הרחבה בפרק מורשת האדם.	3	סקר נוכחי, אגן הירקון
288	עמדת שמירה בשפר הירקון	היסטורי	עמדה ממודרת	3	סקר נוכחי
289	מדל שמירה	היסטורי	מדל שמירה מנדטורי בשטח מפעל ממודר.	2	סקר נוכחי
290	אבן זיכרון	הנצחה	אבן משלבת בחומת המצודה, המנציחה את צבי בן-צבי, עובד רשות הגנים הלאומיים שביצע את שחזור המקום בשנת 1977.	3	סקר נוכחי

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
291	מגדל מתומן	ארכאולוגי	מגדל שמירה מתומן, אחד מארבעת המגדלים הפינתיים במצודת בינאר באשי (שאר המגדלים הינם רבועים) והיחיד שניתן כיום לעלות עליו.	סקר נוכחי	3
292	הקדדו	ארכאולוגי	רחוב מרוצף אבן ששימש כרחוב הראשי של העיר אנטיפטריס הרומית-ביזנטית.	סקר נוכחי	3
293	שביל סילבן אדמס	הנצחה	רשת שביל יוממות לכבוד סילבן אדמס.	סקר נוכחי	1
294	מבנה אבן	היסטורי	מבנה אבן, חלק ממתחם הרכבת הישן.	סקר נוכחי	2
295	מגדלור	היסטורי	מגדלור על מבנה המשמש כבית קפה.	סקר נוכחי	3
296	אנדרטאות	הנצחה	קיר זיכרון על במה רבועה. הקיר בנוי כמבוצר וכולטים ממנו שלושה זיזים, בימנו סמל ההגנה, בשמאלו המילים "לזכר חברי ההגנה מפתח תקווה והסביבה שנפלו במערכות ישראל", ובראש הקיר מתקן לאבוקת זיכרון. ליד הקיר ספסלים לשיבה. משמאל לקיר שני סלעים טבעיים ועליהם לוחות זיכרון הנושאים את שמות הנפלים מחטיבת אלכסנדרוני. על לוח הסלע הימני שמות הנפלים בכיבוש מגדל צדק ועל הלוח השמאלי שמות הנפלים בכיבוש ראש העין. בראש כל לוח סמל צה"ל. המתחם נחנך בשנת 1993. משלב גס מרגמה 81 מ"מ.	סקר נוכחי, תל אביב	3
297	מצד הירקון	ארכאולוגי	מצד הירקון. סידודות מבני כורכר, אנדרטה על מסד משושה לציון צליחת הירקון. גובה המבנה בעבר היה כמבנה המגדלור (8 מ') ורובה נהרס במהלך הקמת תחנת הכוח רדינג.	סקר נוכחי	3
298	מוצא ניקוז רדינג	היסטורי	שני פתחים גדולים ששימשו בעבר לפליטת מים חמים מתחנת הכוח רדינג.	סקר נוכחי	3
299	מרכז יצחק רבין	הנצחה	מרכז יצחק רבין. מוזיאון המנציח את חייו ופועלו של ראש הממשלה שנרצח. המרכז נפתח בשנת 1997 ובשנת 2010 הוקם באתר "המוזיאון הישראלי".	אתר ויקיפדיה	3
300	רחט חיים לבנון	הנצחה	רחט לכבודו של ראש עיריית ת"א-יפ, חיים לבנון.	סקר נוכחי	1
301	האודיאון	ארכאולוגי	מבנה ציבורי מפואר שהוקם במאה השלישית לספירה. מסדרונות המבנה היו מקורים באמצעות קשתות, ומולו היה יציע אבן. ככל הנראה מדובר בתיאטרון קטן.	סקר נוכחי	3
302	תחנת כוח ישנה	היסטורי	מתחם תחנת כוח שהוקם בשנת 1956 (רדינג 2) ופעל עד לשנות ה-80.	אתר ויקיפדיה	2
303	גת עתיקה	ארכאולוגי	גת עתיקה בשטח מוזיאון ארץ ישראל, נמצאת באחזה. בקרבת מקום נמצא גם בית כנסת שומרוני מהתקופה הביזנטית עם רצפת פסיפס וכתובות שומרניות, אחד המעטשים הידועים בארץ.	סקר נוכחי, פתח תקווה	3
304	אתר ואדי רבה	ארכאולוגי	שרידי יישוב מהתקופה הכללוקליתית שנחפר בשנת 1952 ועל שמו נקראת אחת התרבויות בתקופה זו – תרבות ואדי רבה. השטח בנוי כיום.	ראש העין	3
305	לוח הנצחה	הנצחה	לוח הנצחה לדייג אורי שרון שטבע בים בשנת 2021.	סקר נוכחי	1
306	צומת המים	הידרולוגי	תחנת שאיבה ראשית של מקורות – מפגש המוביל הארצי עם קווי ירקון-גלב. מכאן נשאבים המים לבריכה תפעולית ממערב לבעת כ"ת, ומשם במרוויטציה לתחנת שאיבה באחיסמן וחלצה דרומה.	ביקור קודם	3
307	מתחף כורכר	גאומורפולוגי	מתחף כורכר בתחום מוזיאון ארץ ישראל.	ביקור קודם	2

מס' אתר	שם אתר	מיקור המידע	ערכיות
308	אנדרטה	הנצחה	אנדרטה לנופלים בקרבות ראש העין. באנדרטה מונצחים 21 חללי האצ"ל וההגנה שפעלו בקרבות במרחב. שלוש קירות רחבים ומוצבים בקו אחד, על הימני סמל האצ"ל ושמות הנופלים חברי הארגון ועל השמאלי שמות הנופלים חברי גדוד עמל של ההגנה. בתחתית הקיר המליים: "הי זכרם ברוך עם שאר הנופלים במקום הזה". בין הקירות, מעט מאחוריהם, קיר גבוה וצר מהם ובראשו סמל צה"ל.
309	גשר המכביה ה-15	ביקור	גשר להולכי רגל ולרכובי אופניים המתחלף את הגשר שהוקם לקראת המכביה ה-15.
310	אנדרטה ישנה	הנצחה	אנדרטה ישנה ולא רשמית לחללי אסון גשר המכביה ה-15.
311	גשר ווקופ	היסטורי	גשר להולכי רגל ורכיבי אופניים בשפך הירקון. מחלף גשר עץ היסטורי שהיה באזור. הגשר המקורי הוקם בשנת 1937, כגשר פרטי של חברת החשמל. עבר מספר שיפוטים עד שבשלב מצבו הרעוע נסגר בשנת 1995. בשנת 2001 נפתח הגשר הקיים כיום. הגשר נקרא בטעות גשר ווקופ עיש הנציב העליון דאז, כאשר הכוונה הייתה לקרא על שמו גשר אחר הקרוי כיום גשר אריה בן אליעזר (אתר 374 להלן).
312	מערת קסם	ארכיאולוגי	אתר פרהיסטורי בו נמצאו ממצאים חשובים. ראו הרחבה בפרק מורשת האדם.
313	יטודות גשר המכביה	היסטורי	יטודות הגשר שקרס בשנת 1997. במהלך טקס הפתיחה של המכביה ה-15, באסון נחרמו 4 ספורטאים מהמשלחת האוסטרלית, ונוספים נפצעו וסבלו מזיהומים הקשורים לחשיפה לחומרים רעילים בירקון. האירוע היה בין הטריגרים להאצת שיקום הירקון.
314	מערת כפר קאסם	גיאומורפולוגי	סדק אנכי בו מספר מפלסים עם משקעי מערות, נטיפים וזקיפים בחללים הפנימיים. על פתח הסדק הוקמה "שוחת ביו"ל" כדי לשמור עליו (מטרים ספורים מצפון לכביש 5).
315	רחש השישה	הנצחה	רחש הנצחה לזכר שישה חיילים מגדוד מילואים 969 שנפלו במלחמת לבנון (חמישה מהם נספו באסון צור הראשון בנובמבר 1982 ואחד נוסף כשנה לאחר מכן). השטח נמצא בפינתו ואינו נגיש במהלך הסקר. הרחש הוקם בשנת 1983 ביוזמתו של מנהל מוזיאון ארץ ישראל דאז, רחבעם זאבי.
316	גן פסלים	ביקור	גן פסלים של מנשה קדישע - "עצים בתשליל"
317	פסל סביבתי	ביקור	פסל סביבתי בפארק הירקון. פסל "עקלתון" של יצחק דנציגר (4-1975) מבטון צבוע בלבן.
318	אנדרטת גשר המכביה	הנצחה	אנדרטה לחללי אסון גשר המכביה בשנת 1997.
319	תל קסילה	ארכיאולוגי	תל ארכיאולוגי בשטח כ-15 דונם ובו שרידי "שוב במרחב היהטופות והיטטוריות, החל ממקופת הברונזה התיכונה ועד ימינו לתעט הקופת הברונזה המאוחרת. עיקר חשיבותו של התל בתקופת הברזל א, אז שכן במקום "שוב פלשתי, כולל מתחמים מקודשים. בתקופה הביזנטית היה במקום בית מרחץ, ובתקופה האיסלאמית הקדומה מבנה ציבורי שזוהה כחאן. בתקופה הצלבנית נמצאו שרידי פסולת של תעשיית סוכר. שמו הקדום של התל אינו ידוע. בדופן התל מחשוף כורכר.
320	גשר מנדטורי בנחל רבה	היסטורי	גשר מנדטורי הבנוי משלושה קמרותות מחופים אבן.
321	פסל "כרתום"	ביקור	פסל סביבתי מפלדה של יגאל חמורקין (1993), מחווה ליצחק דנציגר. בפסל כעשרה אובייקטים מפלדה, ועליהם סימנים שונים, הנוצצים במשטח בטון עם סימני בולדוזרים (כנראה רמיזה לפסוק "ויכרתו חרבותם לאיתם", ישעיהו ב' ד').
322	אגם מלאכותי	ביקור	אגם פארק ראש העין.
323	חניון בצל האקליפטוס	ביקור	חניון קק"ל ליד ערוץ נחל רבה.
324	אבן השתייה	גיאומורפולוגי	סלע במשקל 80 טון ממעלה בית חורון. ניצב בכניסה לגן הסלעים.

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
325	דודר עתיקה	ארכיאולוגי בוטני	תוואי כביש מנדטורי ודרך עתיקה מהתקופה הביזנטית בעבר חלק מייאתר דרכים ומסילותי' במודיאן ארץ ישראל. כיום בפתחו חדש. במתחם גם שיזפים עתיקים.	1 ביקור קודם, פתח תקווה	1
326	חניון מונגש	ביקור	חניון מונגש ליד ערוץ נחל רבה. ממקני משחקי.	1 סקר נוכחי	1
327	פסל "ללא שם"	ביקור	פסל סביבתי של שתי דמויות פלדה מופשטות בפארק הירקון. יצירת הפסל מוטי מלר (1969) ומכונה "ללא שם".	1 סקר נוכחי, שילוט באתר.	1
328	גשר בסארק הירקון	ביקור	גשר קשתי מעל תעלה.	1 סקר נוכחי	1
329	פסל קונכייה	ביקור	פסל אבן דמוי קונכייה בסמוך לדרך נמיר. יצירת הפסל משה ציפר (1982).	1 סקר נוכחי, שילוט באתר.	1
330	מפגש הירקון והאיילון	הידרולוגי	שפך האיילון לירקון. בצמוד לשפך עוברים נתיבי איילון וגשר להולכי רגל ורוכבי אופניים.	2 סקר נוכחי	2
331	גן הקקטוסים	בוטני	גן הקקטוסים בתחום גן הסלעים	1 סקר נוכחי	1
332	גשר רגלי ואופניים	ביקור	גשר להולכי רגל ורוכבי אופניים מעל לירקון.	1 סקר נוכחי	1
333	מבנים נטושים	היסטורי	מבנה אבן עם גג משולש ותוספות ברייה. מבני לבנים ובטון מצפון ומדרום. ממערב לגבעת השלושה.	1 סקר נוכחי	1
334	גשר בפארק הירקון	ביקור	גשר על תעלה.	1 סקר נוכחי	1
335	גן הסלעים	ביקור	גן ובו מקבצי סלעים שנאספו במקומות שונים בארץ. המתחם המוכלל משתרע על פני 79 דונם ובתחומיו גי משנה נושאים (גן הקקטוסים, הגן הגזום). חלק ממדר של פארק הירקון.	3 סקר נוכחי	3
336	חורשה	בוטני	קבוצת עצים סקטוריון דו-טורי בפארק הירקון.	1 סקר נוכחי	1
337	סלעי טופה	גאומורפולוגי	מקבץ סלעים שהובאו משבע טחנות, ומיצגים השקעות מינרלים בזרימה איטית.	1 סקר נוכחי	1
338	מצפור אילן	הנצחה	מצפור אילן, ארבע סככות תצפית לזכרו של הקצין אילן מאיר רייז מאלקנה, שנפל בעת שירותו בשנת 2008.	2 סקר נוכחי, אתר יזכור	2
339	אגם מלאכותי	הידרולוגי	אגם מלאכותי בשטח כחמישה דונם שנחפר בשנות ה-1990 במערב פארק הירקון.	2 סקר נוכחי	2
340	הפינה של שמואליק	הנצחה	שלט הנצחה ושיי ספסלים. בתחומי גן הסלעים.	1 סקר נוכחי	1
341	גן ארכיאולוגי	ארכיאולוגי	העתק פסיפס בית אלפא ותוצאות עתיקות קטנה בתחומי גן הסלעים.	1 סקר נוכחי	1
342	ארמון תוצרת הארץ	היסטורי	אבן יסוד רייד המזרח בחזית "ארמון תוצרת הארץ". המבנה המרכזי של יריד המזרח, שתוכנן בידי רייכרד קאופמן בשנת 1934.	3 סקר נוכחי, אתר ויקיפדיה	3
343	חורבת דייר	ארכיאולוגי	שרידי יישוב באורך 100 מ' וברוחב 80 מ' בפסגת גבעה החולשת על נחל רבה. באתר שרידי מספר מבנים שהשתמרו למובה נדבכים מעטים. כמה עשרות מטרים מדרום-מערב הייתה העבר מחצבה עתיקה באורך 32 מ' וברוחב 18 מ'. היא אינה מוזכרת בסקר 1995, וכנראה נהרסה עם הקמת השכונה הסמוכה.	2 סקר נוכחי, ראש העין	2
344	הביתן הלבנוני	היסטורי	תבליט מקדשי בעלבלק בביתן הלבנוני, נוצר בידי הפסל אהרן פריבר.	3 סקר נוכחי, אתר ויקיפדיה	3
345	בור חצוב	הידרולוגי	שקע חצוב באורך ורוחב 1.5 מ', עומק 1 מ'. הבור מטווה ומתרחב כלפי הקרקעית. בצידו הדרומי נמצבו מומחה ויז בולט ובצידו המערבי הותקן מרז	2 סקר נוכחי, ראש העין	2

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
346	שולחנות פיקניק	ביקור	שני שולחנות פיקניק.	1 סקר נוכחי	1
347	בור פעמון	הידרולוגי	בור פעמון מסורג	1 סקר נוכחי	1
348	פארק בריכות חורף	הידרולוגי	מתחם בריכות חורף בשטח ראש ציפור. הוקם בשנת 2019.	2 סקר נוכחי	2
349	גן הואי	היסטורי בוטני	8 פיקוס השדרות 2 וושינגטוניות. במקום פעל מועדון לילי בתקופת המנדט, בבעלות משותפת של איבריהם אל-בייד משייח' מוניס וקבוצת חיילים משוחררים יהודים, בו-10 באוגוסט 1947 נרצחו במקום ארבעה יהודים, וכן איבריהם אל-ביידאס. בתקופת כנופיה של כעשרה שודדים כאשר שהו במקום כחמישים אורחים, מרביהם יהודים. כנראה על רקע פלילי. בתגובה לאירוע תקפו אנשי ה"הגנה" פרדס ערבי ליד צומת גזה - "פרדס אבו לבן" ששמש כאחד אימונים לכנופייה שתקפה את גן הואי. הבניין פוצץ ובדיעבד הסתבר שהסתחרו בו שבעה בני משפחת הבעלים, שנקברו במקום. בהוראת הפיקוד העליון של ה"הגנה" שולמו פיצויים לקרובי המשפחה שנחרמה.	2 סקר נוכחי, אתר ויקיפדיה.	2
350	בסיסי בטון	היסטורי	בסיסי בטון. ספק של קו חשמל או מכון שאיבה. במפת פתח תקווה (1935) מסומן מכון שאיבה במקום זה.	1 סקר נוכחי, פתח תקווה	1
351	פרמולה	ביקור	פרמולה גדולה וספסלים	1 סקר נוכחי	1
352	שדרת פיקוסים	בוטני	כ-15 פיקוסי שדרות מרשימים ממערב לגבעת השלושה.	1 סקר נוכחי	1
353	פסל הפועל העברי	היסטורי	פסל "הפועל העברי 1934". אחד מסמלי "יריד המזרחי" הריסוטורי. דמות של פועל הנושא על גבו קורה. הפסל המקורי הוקם בידי האדריכל אריה אלחנני, השחזור הנוכחי הוא משנת 1989.	3 סקר נוכחי, אתר ויקיפדיה.	3
354	הנצחת חללי המדינה שבדרך בגן הבנים	הנצחה	גן הבנים מחולק למקבצי עמודי הנצחה וחורשות עצים המייצגות תקופות שונות בתולדות המדינה. חורשת "המדינה שבדרך" (עד למלחמת העצמאות) - עצי שקמה.	3 סקר נוכחי	3
355	הנצחת חללי מלחמת שלום הגליל בגן הבנים	הנצחה	גן הבנים מחולק למקבצי עמודי הנצחה וחורשות עצים המייצגות תקופות שונות בתולדות המדינה. חורשת מבצע שלום הגליל (עד 31/8/82) - אלונים התבור.	3 סקר נוכחי	3
356	האגם הגדול בפארק הירקון	הידרולוגי	האגם הגדול בפארק הירקון. האגם הוקם בשנת 1977.	2 סקר נוכחי, אתר ויקיפדיה	2
357	גן אירועים נטוש	היסטורי	מבנה נטוש ורחבת בטון דרומית-מערבית לאיטדין רמת גן. גן אירועים.	1 סקר נוכחי	1
358	גן הבנים	הנצחה	ריכוז סלעי תלכיד סביב בריכה יבשה.	2 סקר נוכחי	2
359	סקסודין דו-טורי	בוטני	מספר עצים וסככה עם פינות ישיבה.	1 סקר נוכחי	1
360	הנצחת חללי מלחמת יום הכיפורים בגן הבנים	הנצחה	גן הבנים מחולק למקבצי עמודי הנצחה וחורשות עצים המייצגות תקופות שונות בתולדות המדינה. חורשת מלחמת יום הכיפורים - עצי ברוש.	3 סקר נוכחי	3
361	הנצחה בגן הבנים	הנצחה	גן הבנים מחולק למקבצי עמודי הנצחה וחורשות עצים המייצגות תקופות שונות בתולדות המדינה. חורשת הנפילים בגן מלחמת העצמאות למבצע קדש - חרובים.	3 סקר נוכחי	3
362	גן חללי הטרור	הנצחה	אתר הנצחה לחללי הטרור בני העיר תל אביב - יפו.	2 סקר נוכחי	2
363	גן הבנים	הנצחה	גן הבנים מחולק למקבצי עמודי הנצחה וחורשות עצים המייצגות תקופות שונות בתולדות המדינה. חורשת הנפילים לאחר מלחמת שלום הגליל - חותים מ 1.9.82.	3 סקר נוכחי	3
364	מגר הירקון	היסטורי	מגר מעל לירקון ולו שתי קשתות מתכת בולטות. אחד מהסמלים העירוניים. המגר הוקם בשנת 1955, ובשנת 1974 נבנה בצמוד לו גשר נוסף ללא קשתות.	2 סקר נוכחי, אתר ויקיפדיה.	2

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
365	נקדן נחל אחויה	הידרולוגי	נקדן לירקון - כיום נקודת שפך נחל אחויה.	סקר נוכחי	1
366	קיר טיפוס	ביקור	קיר טיפוס גדול בפארק הירקון.	סקר נוכחי	2
367	הנצחת חללי מלחמת ששת הימים בגן הבנים	הנצחה	גן הבנים מחולק למקבצי עמודי הנצחה וחורשות עצים המייצגות תקופות שונות בתולדות המדינה. חורשת מלחמת ששת הימים - זיתים.	סקר נוכחי	3
368	פרמולה	ביקור	פרמולה גדולה.	סקר נוכחי	1
369	שקמה וחות	בוטני	שקמה בגובה 10 מ' ולידה שני תותים. כנראה שריד מבית משאבות. במפת פתח תקווה (1935) מסומן מכון שאיבה.	סקר נוכחי, פתח תקווה	2
370	גן הרפתקאות	ביקור	גן הרפתקאות לילדים ונוער במתחם ראש ציפור.	סקר נוכחי	1
371	הנצחת חללי מבצע קדש בגן הבנים	הנצחה	גן הבנים מחולק למקבצי עמודי הנצחה וחורשות עצים המייצגות תקופות שונות בתולדות המדינה. חורשת מבצע קדש - אורנים.	סקר נוכחי	3
372	705 סביבתי	ביקור	פסל "ללא שם" מפלדה צבועה של גדליה סוחובולסקי (1975). בגדה ההדרומית של האגם הגדול בפארק הירקון.	סקר נוכחי	1
373	הנצחת חללי מלחמת העצמאות בגן הבנים	הנצחה	גן הבנים מחולק למקבצי עמודי הנצחה וחורשות עצים המייצגות תקופות שונות בתולדות המדינה. חורשת מלחמת העצמאות - תמרים.	סקר נוכחי	3
374	אבן פינה משר ווקופ	הנצחה	שלוש מתכת שמציין - במקום זה הונחה אבן פינה למשר הקבוע הראשון על הירקון בתל אביב, 23.2.1938, בהשתתפות הנציב העליון סר ארתור ג' וקופ. המשר שהוקם במקום זה בסופו של דבר נקרא משר אריה בן אלעזר.	סקר נוכחי, אתר ויקיפדיה.	3
375	אנדרטת אריאל עמיעד	הנצחה	פינת ישיבה ולוח זיכרון לצד הירקון. מי"מ ראש עיריית ת"א-19 ויוזם גנים ציבוריים רבים ברחבי העיר, 1924-2005.	סקר נוכחי	1
376	בית הצנחן	היסטורי	מבנה היסטורי המשמש כאכסנייה לחיילים כולל חדר הנצחה. הוקם בשנת 1973, בתחומיו פסל של יגאל תומרקין וציור קיר גדול.	סקר נוכחי, אתר יזכור	1
377	הנצחה בגן הבנים	הנצחה	גן הבנים מחולק למקבצי עמודי הנצחה וחורשות עצים המייצגות תקופות שונות בתולדות המדינה. חורשת הטופלים בין ששת הימים לזו"כ (כולל מלחמת ההתשה) - עצי צפצפת הפרת. הגן תוכנן ע"י האדריכל גדעון שריג ונחנך בשנת 2002.	סקר נוכחי	3
378	הנצחה בגן הבנים	הנצחה	גן הבנים מחולק למקבצי עמודי הנצחה וחורשות עצים המייצגות תקופות שונות בתולדות המדינה. חורשת דלבים. בין ויה"כ למבצע שלום הגליל.	סקר נוכחי	3
379	אנדרטת הצליחה (מזרח)	הנצחה	המזרחית בין שלוש אנדרטאות שהוקמו לציון צליחת הירקון במלחמת העולם הראשונה. עמוד שיש שהובא מחורבות אפולוניה. האנדרטה ממוקמת ברמת גן.	סקר נוכחי	3
380	הנצחה לאייל יצחקי	הנצחה	פינת זיכרון - עמוד ועוגן מתכת. לוחית זיכרון: "לזכרם של בגודרי צופי-ים תל-אביב, לאורם נחנך. פינת זיכרון ע"ש אייל יצחקי ז"ל, מנצח מוסר שנספה בים המלח, י"ז אדר תש"ן."	סקר נוכחי	1
381	הנצחה בגן הבנים	הנצחה	גן הבנים מחולק למקבצי עמודי הנצחה וחורשות עצים המייצגות תקופות שונות בתולדות המדינה. חורשת התופלים בין מבצע קדש למלחמת ששת הימים - תאנים.	סקר נוכחי	3
382	מרכז דניאל עמוחי	הנצחה	קיר הנצחה, מעגנה ומבנה בצורת חרטום סירה. המעגנה הוקמה בשנת 2000.	סקר נוכחי	2
383	אנדרטת מעלה יאיר	הנצחה	סלע הנצחה - "מעלה יאיר". לא הצליחו להשיג פרטים על זהות המונצח במקום.	סקר נוכחי	1
384	אנדרטת המחחרות	הנצחה	אנדרטה של דמויות אנשים עם כלי נגינה, לזכר פעילות שלוש המחחרות ברמת גן.	סקר נוכחי	2

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
385	נקז	הידרולוגי	נקז גדול. ריכוז פלפילין דמוי-אלה.	סקר נוכחי	1
386	אגודרת תומר דיוסקי	הנצחה	סלע זיכרון בחצר שבת צופים החורש, לזכר מדריך ומורכז בשבט שנהרג בתאונת דרכים בנואר 2007.	סקר נוכחי	1
387	גשר	היסטורי	גשר ביילי בבני ברק שילה (יצאה צפונת ממחנה סירקין הנטוש).	סקר נוכחי	1
388	סכר שבע טחנות	נוף	סכר המאפשר את חציית הירקון מצד לצד. הסכר איפשר את הטיית מי הירקון אל שבע טחנות.	סקר נוכחי, וירקון	3
389	אקליפטוסים	בוטני	שני עצים גדולים ומרשימים בפארק הירקון.	סקר נוכחי	1
390	גבעת תצפית ראש ציפור	ביקור	גבעת תצפית בראשה פרמולה עם עץ תמר.	סקר נוכחי	2
391	גשר זמריריה חריפאי	היסטורי	גשר "ביילי" מודרני לתנועת רכבים. מחליף גשר ביילי היסטורי שהוקם ב-1965 לקראת מצעד צה"ל. הגשר החדש הוקם בשנת 1999 ועליו שרוול פלדה המזמה גשר ביילי. בשנת 2022 נקרא הגשר ע"ש השחקנית זמריריה חריפאי, שהצליחה בשנת 1959 להציל אישה מטביעה בירקון.	סקר נוכחי, אתר ויקיפדיה	2
392	מנוע שאיבה	היסטורי	מנוע שאיבה משולט, שריד מבית באר שנהרס בשנות ה-1980.	סקר נוכחי	2
393	הנצחת תניכי בני עקיבא	הנצחה	שלט הנצחה ומספר פיקוסים צעירים.	סקר נוכחי	1
394	מתקן מדידה	הידרולוגי	מתקן מדידה גלילי לצד סכר שבע טחנות.	סקר נוכחי	2
395	בית נתן רפפורט	היסטורי	ביתו של הפסל נתן רפפורט.	סקר נוכחי	1
396	שבע טחנות	הידרולוגי	מבנה טחנת קמח משוחזר ובריכה בצמוד ומדרום לאפיק הירקון. באתר זה היה מתחם הטחנות האחרון במורד הירקון. במקום היו שלושה מבני טחינה: דרומי ובו שתי מנהרות (היה פעיל עד 1936), מערבי ובו שבע מנהרות וצפוני ובו שתי מנהרות. מבנה הטחינה נהרס לאחר מלחמת השחרור. בספטמבר 2018 שוחזר מבנה הטחינה הדרומי והוצב בו חלקים של טחנת קמח (רוזנבלום, 2018).	סקר נוכחי, וירקון	3
397	שלט הנצחה כ"ד יורדי הסירה	הנצחה	שלט מתכת של עריית ת"א-פו המנציח את כ"ג יורדי הסירה ומפקדים הבריטי, במקום בו התאמנו השייטות וממנו יצאו למשימתם האחרונה בספינה "ארי הים" ב-18 במאי 1941.	סקר נוכחי	2
398	עץ פיקוס	בוטני	עץ פיקוס גדול ומרשים (נוציץ?)	סקר נוכחי	1
399	בוסתן תל אביבי	בוטני	חורשת עצי פרי צעירה.	סקר נוכחי	1
400	הפינה של יאיר	הנצחה	פיקוס השדרות מרשים ושלט הנצחה.	סקר נוכחי	1
401	אכסניית נוער	הנצחה	הנצחת י"א חללי מינוכן. מקום סמינר הקיבוצים ההיסטורי.	סקר נוכחי	1
402	פסל "חתיכה בזומות"	ביקור	פסל "חתיכה בזומות" במזוז - שני שייטים החותרים בסירה תצובה בסלע. היצירה נוצרה ע"י הפסל פרופסור קטנדה ביזמבבואה ונחנכה למועדון השייטים בדצמבר 2022.	סקר נוכחי, שילוט באתר.	1
403	כיתת לימוד פתוחה	הנצחה	מתחם כיתת לימוד באזור שבע טחנות.	סקר נוכחי	1
404	גשר בר יהודה	הנצחה	לוח הנצחה בצד הדרומי של הגשר. מנציח את ישראל בר-יהודה, שר הפנים ושר התחבורה (-1965).	סקר נוכחי	1
405	בית אהרן כהנא	היסטורי	בית הצייר אהרן כהנא. הבניין תוכנן בידי האדריכל יעקב רכטר ובנייתו הושלמה ב-1962. הקומה השנייה בבניין מתוכננת לקוביה הממוקמת בניצב לקומה הראשונה. כיום מוזיאון לציוריהם של אהרן ומורה כהנא.	סקר נוכחי, אתר עריית רמת גן	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
406	מועדון שישי ת"א	הנצחה	שתי הנצחות במועדון שישי ת"א. לוחית זיכרון מברונזה לזכר ד"ר מרשין הניג, מייסד מחלקת החתירה במועדון השישים שנפתרה באוקטובר 1940, ולוח זיכרון לזכר 6 חברי המועדון שנפלו במלחמת השחרור. המועדון הוקם בשנת 1935.	1 סקר נוכחי	1
407	קירות הנצחה - שיקום הירקון	הנצחה	קירות הנצחה לתורמים בפרויקט לשיקום הירקון.	1 סקר נוכחי	1
408	גבעת תצפית	ביקור	גבעת תצפית מלאכותית.	1 ביקור קודם	1
409	מרכז צפרות ותחנת טיבוע	ביקור	מרכז צפרות ראש ציפור. המרכז הוקם בשנת 2016 וכולל בריכה מלאכותית ומסתורי צפרות.	2 סקר נוכחי	2
410	עמדת שמירה במוזיאון רמת גן	היסטורי	עמדת שמירה מבטון הששענת לקיר מוזיאון רמת גן. המוזיאון עצמו נמצא במבנה באוהאוס.	2 סקר נוכחי	2
411	בריכה	הידרולוגי	בריכת בטון מלבנית עם עמודים רוחביים בגג. ייעוד לא בריב. ממערב לנחל עזר.	1 סקר נוכחי	1
412	הנצחת חביב בן-שאנן	הנצחה	פינת הנצחה לחביב בן-שאנן בשולי גן כיכר היל. מפל מלאכותי ואבן ועליה אחד משיריו.	1 סקר נוכחי	1
413	אנדרטת הצליחה בכיכר היל	הנצחה	אנדרטת צליחה על מסד רבוע. המנצחה את נקודת הצליחה האמצעית במלחמת העולם הראשונה. עמוד שיש שהובא מחורבות אפולוניה. האנדרטה בצד דרום מערבת קבורה נעולה, חלל יחיד. באחר נמצאו שרידי "ישב מתקופות הברונזה התיכונה ב', הברדל, הפרסות, ההלניסטיות והרומיות ושתי מערות קבורה בדינמיות (כיום ניתן לראות רק אחת), וכן שרידי "ישב מהתקופה הכלקוליתית.	3 סקר נוכחי, תל אביב	3
414	מסתור "קניית"	ביקור	מסתור צפרות בשולי מרכז הצפרות ראש ציפור.	1 סקר נוכחי	1
415	מבנים לשמור	היסטורי	שלושה מבנים מלבניים במחנה סירקין ופיקוס גדול ביניהם. מבני משרד הפיקוד של סירת מטכ"ל וחדר הנצחה, הוקמו ב-1958. ככל הנראה מיועדים להעמקה (שפירא, 2019).	1 סקר נוכחי	1
416	בית באר	הידרולוגי	מבנה עם חצר פנימית, בתחום החווה החקלאית תלמי אביב. באר אנטיליה במזרח.	2 סקר נוכחי	2
417	מאבט ורחי	הנצחה	לוח זיכרון לזכר זרחי לזין שהיה סגן מנהל החווה החקלאית תלמי אביב, ונהרג בתאונת דרכים בשנת 1978. על הלוח רשומות המילים "לזרחי שאהב ילדים ופרחים".	1 סקר נוכחי	1
418	דיר תת-קרקעי	היסטורי	דיר תת-קרקעי בעל גג קמרוני עשוי בטון שהוקם בשנות ה-40 ושימש את צה"ל. ככל הנראה מיועד להריסה עם סלילת כביש 40 החדש (שפירא, 2019).	2 סקר נוכחי	2
419	בית קברות גבעת השלושה	הנצחה	בית קברות המשלב בית קברות קיבוצי וחלקות לקבורה אזרחית.	1 ביקור קודם	1
420	מבנה ישן	היסטורי	מבנה לבנים מטווח מדרום לגבעת השלושה. 2 חדרים. במזרחי יש בסיס משאבת, אך הבאר חתומה לחלוטין. אין פתח בגג.	1 סקר נוכחי	1
421	שידף מצוי	בוטני	שידף עתיק מרובה גזעים. הגזע העיקרי התנוון מדרגות כורכר ממזרח בצלע החל.	1 סקר נוכחי	1
422	מחשף כורכר	גאומורפולוגי	מדרגות כורכר. המחשף המרכזי בתל גריסה.	1 סקר נוכחי	1
423	תל גריסה	ארכיאולוגי	תל ארכיאולוגי גדול (7 דונם), שגם הקדום אנו ידוע. באחר התקיים "ישב החל מתקופת הברונזה הקדומה עד לתקופת הברזל א", ואחר כך בתקופה האיסלאמית הקדומה. בתקופות הברונזה התיכונה והמאוחרת היה זה "ישב משמעותי ומבוצר, עם קשרי סחר לתרבויות שכנות. שם החל כיום לפי שם הכפר הערבי גריסה ששכן למרגלותיו בדורות האחרונים.	3 סקר נוכחי, פתח תקווה	3
424	כבש סיד	היסטורי	כבש סיד בקוטר 2.5 מ', עומק 1.5 מ', בנוי אבנים.	1 סקר נוכחי	1
425	ליבנה עתיק	בוטני	ליבנה עתיק גובה 5 מ'. 9 גזעים דקים.	1 סקר נוכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
426	מפעל מים מריסה	הידרולוגי	בור חצוב בכוכר בקוטר כ-7 מ' ובעומק 10 מ'. יש. הפיר נחשב ככל הנראה בתקופת הברונזה המאוחרת וזרופן באבנים בתחילת תקופת הברזל.	3 סקר נכחי, פתח תקווה	
427	חורבת ברד	ארכיאולוגי	חורבה מקופת מדרגות הקלאיות. במרכז החורבה הריסות מבנה ובתוכן בור רבוע חצוב באורך, רחב ועומק 2 מ'. בסביבת החורבה מוזכר בסקר הארכיאולוגי ים עמל חצוב בסלע שלא זוהה בסקר הנכחי. ממצא החרסים באתר בעיקר מהתקופה הביזנטית וכן מהתקופה הערבית הקדומה.	2 סקר נכחי, ראש העין	
428	חורשת דקלים	בוטני	חורשת דקלי תמר ושינגטוניה ממערב לחל מריסה. חלקם עתיקים.	1 סקר נכחי	
429	בריכה חצובה	הידרולוגי	בריכה מלבבית, חלק חצוב וחלק בנוי. בצד צפון בור מים. אורך הבריכה 11 מ' ורחבה 7 מ'. עומק הבריכה כ-4 מ'.	2 סקר נכחי, ראש העין	
430	יסודות מבנה	היסטורי	יסודות מבנה בטון, ממערב לחל מריסה.	1 סקר נכחי	
431	כבשן סיד	ארכיאולוגי	כבשן סיד ושפר עפר גדול. לא נסקר בשטח.	1 תצלום אוויר	
432	דיר תת-קרקעי	היסטורי	דיר תת-קרקעי בעל גג קמחוני עשוי בטון שהוקם בשנות ה-40 ושימש את צה"ל. ככל הנראה מיועד להריסה עם סלילת כביש 40 החדש (שפירא, 2019).	2 סקר נכחי	
433	פינת הנצחה נחמיה שניצקי	הנצחה	פינת הנצחה לנחמיה שניצקי, יקיר העיר פתח תקווה ויזיר ועד שכונת קריית אלון במשך 50 שנה, בתחום גן ציבורי בקריית אלון.	1 סקר נכחי	
434	מבנה נטוש	היסטורי	מבנה לבנים עם גג אסבסט, בשדות שבין גבעת השלושה לעינת. 2 חדרים שאחד קרס בחלקו. חסום בפסל. האתר מופיע במפה מנדטורית משנת 1936 כבאר מים (מסומן כך גם במפות של ימנית).	1 סקר נכחי	
435	תמרים	בוטני	שלושה תמרים יפים, דרומית-מזרחית לגבעת השלושה.	1 סקר נכחי	
436	דיר תת קרקעי	היסטורי	נצפה מרחוק. קמרון בטון מזוין רעוע והרוס בחלקו, מיועד לשימור במסגרת תוכנית הבנייה סירקין מזרח (ברנדיס ושפירא, 2021).	2 סקר נכחי	
437	אבן גבול	היסטורי	אבן גבול בתוואי הקו הירוק. חרוט בטון קטום בגובה 80 ס"מ.	2 סקר נכחי	
438	גן ביטא ישראל	הנצחה	מוזיאון פתוח ובו שורת עמודי הנצחה לכבוד הקהילה האתיופית בישראל ותרבותה.	2 סקר נכחי	
439	גשר בטון	היסטורי	גשר בטון נטוש מעל נחל שלה ששימש כיציאה אחורית ממחנה סירקין. פלישת אילנתה בלשויות.	1 סקר נכחי	
440	בריכת בטון	הידרולוגי	נמצאת ממערב למחנה סירקין. כמה ושינגטוניות מסביב.	1 סקר נכחי	
441	הריסות קבר שייח'	ארכיאולוגי	מצבה, פיזורת אבנים ומספר שיטת המשוכות. השריד האחרון לכפר פמיה. המקום מזוהה עם היישוב התלמודי פיגא (או פגי בשמה היווני של אפק הנמצאת כ-3 ק"מ מצפון-מערב, "מעיינות" ביוונית).	1 סקר נכחי, ראש העין	
442	דיר תת-קרקעי	היסטורי	מיקום מקורב לפי סקר שימור.	2 סקר שימור סירקין	
443	מוזיאון פתוח פתח תקווה (באר 12)	הנצחה	מוזיאון פתוח ובו שורת עמודי הנצחה לכבוד כלל שכונות העיר פתח תקווה. במתחם קידוח מים – באר 12.	2 סקר נכחי	
444	דיר תת-קרקעי	היסטורי	מיקום משוער לפי סקר שימור.	2 סקר שימור סירקין	
445	מבנה דו קומתי	היסטורי	מבנה מודרני שהיווה בעבר חלק ממחנה סירקין. מסילת רכבת בקומת קרקע (אורך המסילה 160 מ'). ככל הנראה נועד לאימונים צבאיים ולא שימש כחלק מרשת הרכבות הארציות. על גג המבנה יש מנוף קטן.	2 סקר נכחי	

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	ערכיות	מקור המידע
446	קידוח מים ממודר	הידרולוגי	קידוח ממודר בקרבת תוואי שביל ישראל.	1	סקר נוכחי
447	מתחם לא ברור בקצה מסילה	היסטורי	ככל הנראה סובבן ששימש לסיבוב כיוון קטר רכבת.	1	סקר נוכחי
448	אתר מורשת הכותנה	היסטורי	אתר ובו תצוגת כלים חקלאיים ששימשו את ענף הכותנה בקיבוץ עינת. האתר הוקם עם חיסול הענף בשנת 2018, לציון 53 שנות גידול כותנה באדמות היישוב.	2	סקר נוכחי, שילוט באתר.
449	אנדרטת השואה הארמנית	הנצחה	אנדרטה לזכר השואה הארמנית, האנדרטה יוצרה בארמניה לאחר הסכמת עיריית פתח תקווה להקמת האנדרטה (ביוזמת הקהילה הארמנית בעיר), והוצבה במקומה הנוכחי בשנת 2020. זו האנדרטה הראשונה בישראל (למעט הרובע הארמני בירושלים) לקבור בנות הארוע, וצורתה כצורת פרח המסמל את השואה הארמנית (אתר israarmedia.co.il).	2	סקר נוכחי
450	בוסתן קהילתי	בוטני	פיקוס השדרות וברדיה לצועדי שביל ישראל	1	סקר נוכחי
451	אנדרטה גיל שהרבני	הנצחה	אנדרטה לזכרו של גל שהרבני, שנהרג בתאונת דרכים בצומת סירקין בשנת 1989. פסל מתכת ובבסיסו כתובת הנצחה (אתר ipress.org.il).	1	סקר נוכחי
452	פילבוקס נחל שילה	היסטורי	סידות פילבוקס המתנשאים כמטר אחד מעל למסילת הרכבת (נמצפון לאשר נחל שילה).	2	סקר נוכחי
453	גשר ישן	היסטורי	גשר רכבת ישן מעל נחל שילה. במפה מנדטורית הגשר נקרא ג'סר אל-לבניה. הגשר נמצא כיום כ-27 מטרים ממערב לאשר המסילה הנוכחי.	3	סקר נוכחי
454	בית קברות עינת	הנצחה	בית קברות המשלב בית קברות קיבוצי (במקודה זו), וחלקה גדולה לקבורה אזרחית, כולל מספר אנשי ציבור.	1	סקר נוכחי
455	בית באר	הידרולוגי	בית באר בשולי כפר סירקין, מסומן במפה מנדטורית. נסקר בתצפית מרחוק בלבד.	1	סקר נוכחי
456	אנדרטת אסון המסוקים	הנצחה	אנדרטה לחללי אסון המסוקים בשכונת עמישב. באנדרטה שני קירות גבוהים מעומלים הבנויים מאבנים לא אחידות, הניצבים זה מול זה. בין הקירות יש שבייל לעמודי הזיכרון – שבעה עמודים הנטועים על רחבת חלקי נחל ובהם 70 שמות נופלים, ושלושה נוספים מנוצחים על עמודים הצמודים לקיר. על אחד הקירות ריבועי אבן ועליהם המילים "אני עומד על צלע הר עם אפוד ונשק". האנדרטה הוקמה בשנת 2002 ע"י האדריכלית ורד סלומון ממנן, ביוזמת תמי מגון, אימו של הנופל אביב מגון.	2	סקר נוכחי, אתר יזכור
457	בית קברות עינת	הנצחה	באזור זה, חלקה גדולה לקבורה אזרחית.	1	סקר נוכחי
458	בריכת חורף	הידרולוגי	בריכת חורף שנוצרה ע"י רט"ג במחצבה נטושה כחלק מפיתוח הגן הלאומי מגדל אפק (צדק). יש נוספות בקרבתה מחוץ לגבול הסקר. לא נסקרה בשטח.	3	מקור כתוב
459	כבשן סיד	היסטורי	כבשן סיד מנדטורי. לא נסקר בשטח.	3	מקור כתוב
460	כבשנים	היסטורי	שני כבשנים מנדטוריים גדולים. ששון (2008) מכנה את המקום "משרפת מוריפינקל". המתחם נבנה והופעל ע"י משפחת מוריפינקל בשנות ה-1930. המתחם מתישא לגובה 13 מ', ומשלב כבשנים ומתקן גריסה. ללמגזלות אחד הכבשנים נמצאה טרזינה (קרונית) ששקומה והועתקה להוצגה בקיבוץ עינת.	3	סקר נוכחי, ששון (2008)
461	כבשן סיד	היסטורי	כבשן סיד, לא נסקר בשטח.	3	מקור כתוב
462	תחת נחשונים	אתר	מתקן מקורות ממודר.	1	סקר נוכחי
463	בריכת אגרה	הידרולוגי	בריכת בשון רבועה קטנה.	1	סקר נוכחי
464	בור פעמון	הידרולוגי	מסורג, צוואר ארוך. על פי הבור יש אבן חוליה גדולה בלתי מעובדת.	1	סקר נוכחי, ראש העין

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
465	פינת עמית	הנצחה	פינת ישיבה לזכר עמית שפירא, מתכנן סביבתי ועבר ראש אגף שמירת טבע בחברה להגנת הטבע (נפטר בשנת 2014).	1 סקר נוכחי	1
466	בבשן סיד	היסטורי	בבשן סיד, לא נסקר בשטח.	3 מקור כתוב	3
467	גשר שילה ישן	היסטורי	גשר בכביש 444 הישן, הגשר הנוכחי הוקם אחר קיום המדינה וניצב על 5 עמודי בטון, ומחליף גשר מנדטורי. הגשר נועד לפיצוץ ע"י כוחות חטיבת "אלכסדרוני" במלחמת העצמאות (ששון, 2008).	1 סקר נוכחי	1
468	חתנה הידרומטרית	הידרולוגי	חתנה הידרומטרית שילה - נחשונים. אפיק מבטון לאורך כ-175 מ'. מגדל מים היסטורי בין רחוב בית שמאי ודור דרך בגין בתל אביב. המגדל, שגובהו 15 מ', תוכנן בידי המתנדס יעקב צוואגל בשנת 1935, והוקם לצד המקום בו שכן מסוגו בישראל (מגדל מים דומה בלוד נהרס). המגדל משולב מגדל מים, אלמנט אדריכלי יחיד מסוגו בישראל (מגדל מים דומה בלוד נהרס). בצמוד למגדל המים ממזרח, מבנה כורכר - בית באר, שרכש יחד עם הפרדס הצמוד אליו ע"י ר' יהודה מראמוח, רב קהילת יפן. בשנת 1841. במקום התקיימה החיישוב יהודית זעירה, הראשונה מחוץ לחומה יפן. ב-1855 נרכש הפרדס בידי משה מונטיפיורי, והוכרז לאחר מכן לחווה הנוצרית "הר המקווה" שקמה באזור. עץ ההדר האחרון ששרד מהפרדס (שנקרא לימים פרדס מונטיפיורי) הועתק בשנת 1984 לתחומי הגן הטרופי בפארק הירקון וצומח שם עד היום.	1 סקר נוכחי	1
470	בבשן סיד	היסטורי	בבשן סיד בגובה 5 מ', ומאחוריו מחצבת ספק מנדטוריות בגדה הדרומית/מערבית של נחל שילה.	2 סקר נוכחי	2
471	תצוגה ארכיאולוגית	ארכיאולוגי	אוסף דוד אילון, לזכרו ולזכר בנו גלי, בתחום אוניברסיטת בר אילן. האלמנט המרשים ביותר הוא משקוף מעטור מבית הכנסת בחורבת רקית בכרמל.	2 סקר נוכחי	2
472	כיכר סטנלי סלאפין	הנצחה	העתק רצפת פסיפס בית אליפא ואתר הנצחה לתורמים לאוניברסיטת בר אילן.	1 סקר נוכחי	1
473	כיכר שורשי העבר	הנצחה	חיקוי בית בד עם אבנים מודרניות וממל ספק עתיק. כיכר לזכר טרזי קסטנבאום נחנך דצמבר 2014. בתחום אוניברסיטת בר אילן.	1 סקר נוכחי	1
474	מגדל תצפית	היסטורי	מגדל תצפית באוניברסיטת בר אילן. נעל בשמרה.	2 סקר נוכחי	2
475	נבי תיארי	ארכיאולוגי	תל נמון המתנשא לגובה מטרים אחדים מעל סביבתו, ובו מבנה מקראם נבי תיארי (אשר בן יעקב). זהו חלק ממערך קברים ממליכיים לאורך תוואי דרך הים ההיסטורית. מבנה כיפתי שקרס בחלקו, חדר מערבי שגור. בעבר תועדו באתר שרידי כנסייה קטנה מרופפת בפסיפס (לא נראית כיום בשטח). באתר נמצאו חרסים מהתקופות הביזנטית, האסלאמית הקדומה, הצלבנית-ממלוכית והעות'מאנית, והוא הוגדר כשמורת נוף בתמ"א 8, אולם חולל ונהרס.	2 סקר נוכחי, טל ראש העין, טל (2023)	2
476	בור מים	הידרולוגי	בור בעומק 5 מ' ופיתחו סלע רבוע שבו חוליה חצובה, בניצב לבור.	1 סקר נוכחי	1
477	באר מים	הידרולוגי	3 חדרים. באר במזרחי	1 סקר נוכחי	1
478	מבנה אבן	היסטורי	מבנה אבן, קמרן גג משולש. ללא גג. מצפון מבנה מטווי, כנראה מבנה שירותים. ככל הנראה המבנה שימש למגורי משפחת שוורץ. מבנה שליש בקירבתם נהרס במהלך 19-2020. המבנים שכנו בתחום פרדס גמט. (סולר, 2015).	2 סקר נוכחי, סולר 2015	2
479	מבנה דו קומתי	היסטורי	מגדל מים המורכב ממבנה בטון מזוין דו-קומתי, ומעליו מיכל מיכל בטון על קונסטרוקציית מתכת שגובהה 12 מ'. (סולר, 2015). ככל הנראה בבסיס המגדל יש באר. זהו מגדל מים יחידאי מסוגו בארץ. נועד לצרכים הקלאיים בלבד. הוא תוכנן בידי המתנדס אריפ גוט שהפרדס השתייך למשפחתו. גוט חנך מגדל מים רבים בארץ. כמו גם גשר צבאי בריטי על נהר פרת בסוריה (כיום גשר א-רקח). המבנה מופיע לראשונה במפה משנת 1954, ושכן בפרדס גמט/אורכין (השטח היה בבעלות שתי המשפחות). להערכת סולר המבנה הוקם במהלך שנות ה-40.	2 סקר נוכחי, סולר 2015, ויקיפדיה.	2

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
480	מחצבה עתיקה	ארכיאולוגי	רדודה.	סקר נוכחי	1
481	גדרות אבן	ארכיאולוגי	גדרות אבן קצרות בערץ. כנראה סכרים.	סקר נוכחי	1
482	מחצבה עתיקה	ארכיאולוגי	אבן לקראת הפרדה מהסלע (מחצבה עתיקה).	סקר נוכחי	1
483	גת משושה	ארכיאולוגי	רדודה מאד.	סקר נוכחי	1
484	כבשן סיד	ארכיאולוגי	כבשן רדוד בקוטר 5 מ' ובעומק כיום 1.5 מ'. למעשה נותרו בעיקר סיד ואפר ומעט מאד אבנים.	סקר נוכחי	1
485	שלט תמר פינגשטיין	הנצחה	שלט הנצחה לתמר פינגשטיין, שהורגה בשנת 2019 בתאונה ברכבת הקלה בירושלים.	סקר נוכחי	1
486	מקבץ גלי אבנים	ארכיאולוגי	מקבץ גלי אבנים ממזרח לנחל שילה.	סקר נוכחי	1
487	מאגר מזור	הידרולוגי	מאגר בשטח 2.5 דונם מצפון לאפיק נחל מזור ובו שלט עץ וספסלים. המאגר נחפר בשנים 71-1972, אבל כבר בשלב מוקדם התברר שהוא מחלחל תוך 60 יום מהגשמים, ולכן לא מאפשר אמירת מים לחודשי הקיץ. בעקבות סלילת כביש 6 והטיית נחל מזור לנחל שילה, התייבש המאגר והפך לבריכת חורף בלבד (בשנים האחרונות, יש עיבוד חקלאי בתחומי המאגר). (כו-צב, 2001). קיימת מקפצה לבריכה. מכונה גם "מאגר תמר". אתר זה נסקר בסקר בתי גידול לחים ונמצא כאחד מבתי הגידול הערכיים במרחב הסקר.	סקר נוכחי	1
488	מבנה	ארכיאולוגי	יסודות מבנה ריבועי, צלע 3 מ', עד 3 נדבכים.	סקר נוכחי	1
489	מאוולואים	ארכיאולוגי	מאוולואים בנוי מאבנים גדולות, שחלק מקיריהיו השתמרו לגובה 2 מ', ובו ארבעה קברים תאובים בסלע. המיתחם נוקה מסוף לאחרונה בחפירות חדשות (כנראה לאור הרחבת העיר אלעד).	סקר נוכחי, ראש העין	2
490	בית קברות נחשונים	הנצחה	בית הקברות של קיבוץ נחשונים.	סקר נוכחי	1
491	בריכת חורף	הידרולוגי	בריכת חורף צרה וארוכה המגיעה לשטח מקסימלי של כ-780 מ"ר מצפון-מערב לבית הקברות של מושב מזור.	סקר נוכחי	1
492	בית קברות מזור	הנצחה	בית קברות מושב מזור	סקר נוכחי	1
493	כבשן סיד	ארכיאולוגי	קוטר 3.5 מ', עומק 2 מ'. יש דיפון אבן.	סקר נוכחי	1
494	בונקר	היסטורי	בונקר בטון מחופה אבנים ותעלת קשר, ממזרח לקיבוץ נחשונים. בונקרים נוספים קיימים מצפון-מזרח לקיבוץ, וכנראה הוקמו סביב תקופת מבצע קדש (1956).	סקר נוכחי	1
495	חורבת תעמור	ארכיאולוגי	חורבה הסמוכה לגדר ההפרדה ובה הריסות מבנים רבים. שטח היישוב כ-10 דונם וניכר בו תכנון מראש של רחובות. הקירות השתמרו במבנים רבים לגובה שישה נדבכים. בחורבה זוהה מבנה חניות המעיד על פעילות שוק אזרחי קטן. בדרום-מזרח החורבה מוזכרת גת עתיקה, וכן נמצאו במתחם בתי בד ממזרח וממערב לחורבה ומערכת מסתור (לא זוהו בשטח). כלל הממצא באתר מתוארך לתקופה הביזנטית (ספראי) אצל בר-גר ובור, 1994).	סקר נוכחי, ראש העין, אגן הירקון	1
496	חורשת שני שמואל	הנצחה	מצבת זיכרון שנה של קק"ל: חורשה לזכר שמואל שטיינברג ושמואל דרייפוס-שמידט, שניהם הלכו לעולמם ב-1964. ההנצחה בעבריות ובצרפתיות.	סקר נוכחי	1
497	מחצבה נטושה	גאומורפולוגי	מצוק במובה 3 מ', החלק הדרומי של מחצבת "נחשונים א'" המוזכרת בסקר מחצבות נטושות ומובהה עד 9 מ'. אורך מצוקו החציבה כ-275 מ'.	סקר נוכחי	1
498	בור מים	הידרולוגי	בור פעמון צמוד לדרך. אבן חוליה יפה ממנה נותר פחות מחצי.	סקר נוכחי	1
499	בור מים	הידרולוגי	אשחר בפנים.	סקר נוכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
500	אגדרטה בתיכון ראשית	הנצחה	אגדרת נפלים מהתיכון המשולבת ב"מתחם לאום והנצחה" שנבנה בידי האומן דן רפפורט. במתחם משולבים אלמנטים שונים: הכתובת "ראשית צמיחת גאולתנו", סמלי השבטים, פינת הנצחה, עץ זית, סולם (סולם יעקב) ובראשו יונת השלום, וחץ המייצג את העוצמה הצבאית והרוחנית של עם ישראל.	1 בקיור קודם, שלט באתר	
501	שקע אי רמולרי	ארכיאולוגי	נראה כמערת מגורים שקרסה.	1 סקר נוכחי	
502	מבנה אבן	היסטורי	מבנה אבן ובו 3 תאים מטווחים. בסיס בטון ליצידי. ככל הנראה קשור למחצבות הנטושות באזור.	1 סקר נוכחי	
503	מחצבה נטושה	גאומורפולוגי	מחצבה נטושה רדודה בעומק 2 מ', יסודות מבנה מודרני.	1 סקר נוכחי	
504	כבשן סיד	ארכיאולוגי	מבנה דו-קומתי מפואר. גובהו 9 מ' ומסביב לקיריו נבנה קיר תמר. במרכז הכבשן שולבה "חמורת תמיכה" מבטון, דבר שאינו מוכר בכבשנים אחרים (ששון אצל בר-נר ובורן, 1994).	2 סקר נוכחי, אגן וילקין	
505	מחצבה הרוסה	הנצחה	מחצבת זיכרון הרוסה.	1 סקר נוכחי	
506	כבשן סיד	ארכיאולוגי	שרידי כבשן בקוטר 5 מ'. למעשה ערימת אפר וסיד.	1 סקר נוכחי	
507	מוזיאון הספורט היהודי	ביקור	מוזיאון חדש יחסית. לא נסקר בשטח.	2 סקר נוכחי	
508	בלת	גאומורפולוגי	ריכוז קטן של סלעי בזלת.	1 סקר נוכחי	
509	מאוזקים קטנים	גאומורפולוגי	שורת מאוזקים קטנים בגדה הדרומית של נחל שילה.	1 סקר נוכחי	
510	בור פעמון	הידרולוגי	אבן חוליה מרשימה ושרידי מכסה פת. עומק עד למים 4 מ'. 3 מ' צפונה פתח נוסף ספק מחובר. שקת מחובת שבורה.	1 סקר נוכחי	
511	החווה החקלאית תלמי אברהם	היסטורי	חווה חקלאית עירונית רמת גן, בשטח כ-40 דונם. החווה הוקמה בשנת 1955, ומאז 1957 יושבת במקומה הנוכחי. שמה מנציח את ראש העירייה המיתולוגי אברהם קיריניצי (אתר משרד החינוך).	2 סקר רמת גן, אתר משרד החינוך	
512	בריכת אגירה	הידרולוגי	בריכת אגירה פתוחה בניה אבן ומטויחת, באורך כ-5.3 מ' וברוחב 4 מ'.	1 סקר נוכחי	
513	מבנה אבן ובאר	היסטורי	מבנה אבן מאובלס ועץ תמר. באר צמודה מצפון. הבאר מסומנת במפה מנדטורית מ-1936. הבאר כיום מסורגת, חלקה העליון מדופן אבנים וחלקה התחתון חצוב בסלע לעומק ניכר. שלבי מתכת לרוחב הבאר, כעין סולם מאולתר (המישה אליו אינה אפשרית).	1 סקר נוכחי	
514	בריכת חורף	הידרולוגי	בריכת חורף קטנה במתחם החווה החקלאית "תלמי אברהם". הבריכה נחפרה במסגרת מחקר נקודות חי"ן (מזית ופילוסוף, 2007), והתמלאה לראשונה בחורף 2007/6.	1 סקר רמת גן	
515	פסל יהודה המתעורר	היסטורי	פסל שיצר האמן מלניקוב (שיצר גם את פסל "הארי השואג" בכפר גלעדי) בשנת 1925 ומוצב כיום בפארק הלאומי ברמת גן. הפסל הוא אנטיטתה למטבע "יהודה השבויה" המפורסם (נפרת, 2022).	2 סקר נוכחי	
516	בריכת בטון	הידרולוגי	מערך 3 בריכות בטון עם צינורות בקרקעית. אורך המתחם 17.5 מ' ורוחבו 8.5 מ', והוא מסומן במפה מנדטורית מ-1936. המתחם נמצא במרחק מאות מטרים מהכפר מוזיריעה דאז, ויעודו לא ברור, ככל הנראה עבור השקיייה חקלאית.	2 סקר נוכחי	
517	צויר רדוד	גאומורפולוגי	גובה 3 מ'. במצוקי נחל שילה.	1 סקר נוכחי	
518	אגם הפארק הלאומי	הידרולוגי	אגם הפארק הלאומי ברמת גן. שטח האגם כ-50 דונם ובתחתיו שני איים מלאכותיים, בשטח 3 דונם ו-1 דונם, האגם בנוי בתוואי ההיסטורי של נחל כופר. האגם הוקם בשנת 1958.	3 סקר נוכחי	

מס' אתר	שם אתר	מיקור המידע	ערכיות
519	גן פסלים קדישמן	ביקור	1 סקר נוכחי
520	גל אבנים	היסטורי	1 סקר נוכחי
521	גת	ארכיאולוגי	1 סקר נוכחי
522	שרידי נביעה יבשה	הידרולוגי	1 סקר נוכחי
523	מערה	גאומורפולוגי	1 סקר נוכחי, ראש העין
524	מסעדה	היסטורי	2 סקר נוכחי
525	מפל מלאכותי 3 מ	הידרולוגי	1 סקר נוכחי
526	מבנה הרוס	ארכיאולוגי	1 סקר נוכחי, ראש העין
527	קבר קריניצי	הנצחה	2 סקר נוכחי
528	אבן גבול	היסטורי	2 סקר נוכחי
529	אתר הנצחה לחללי קרבות מש דן	הנצחה	2 אתר יזכור
530	משרון בנחל כופר	ביקור	1 סקר נוכחי, נאה (2003א, ב)
531	אנדרטה	הנצחה	1 סקר נוכחי
532	מוצא נקז אונט	הידרולוגי	1 סקר נוכחי
533	פארק רימון	היסטורי	1 סקר נוכחי, עמוד ענן
534	חורשת השירים	ביקור	1 סקר נוכחי
535	פינת ישיבה	ביקור	1 סקר נוכחי
536	בור התאנה	הידרולוגי	1 סקר נוכחי
537	בור מים	הידרולוגי	1 סקר נוכחי

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
538	בור מים	הידרולוגי	פתח מלבני. עומק 3 מ', השרך גפית קונת צומח בפתח הבור.	סקר נוכחי	1
539	בית קברות מוסלמי	הנצחה	בית קברות מוסלמי של הכפר אל-מוזווייעה, ממערב לכביש 6. מרוסו. 2 מצבות ללא כתובות, ושרידי קברים נוספים.	סקר נוכחי	1
540	בור מים	הידרולוגי	עומק 5 מ', ממודר עם מים וקיטון יונים. לצד מאוזוליאום מזור.	סקר נוכחי	2
541	הנצחת בני משפחת רמון	הנצחה	פינת הנצחה לשלושת בני משפחת רמון, לצד גן הוורדים לשעבר בפארק הלאומי.	סקר נוכחי	1
542	מוצא נקז רמון	הידרולוגי	מוצא נקז רמון לנחל אונג.	סקר נוכחי	1
543	בור מים	הידרולוגי	עומק 5 מ', ממודר. אשפה רבה. קיטון יונים. לצד מאוזוליאום מזור.	סקר נוכחי	2
544	מאוזוליאום מזור	ארכיאולוגי	מבנה קבורה מפואר, בגובה 4.8 מ', עם חזית עמודים מרשימה, אחד הבוידים בישראל שעומדים על תילס מאז התקופה הרומית. למבנה יש שני חדרים, כאשר בקירות החדר השני כ-60 כוכים שנועדו כנראה להידול יונים או לשימור אפר מתים. לפי התמצא הארכיאולוגי והארכיטקטורה, המבנה מתוארך לשלהי התקופה הרומית (המאה הרביעית לספירה). בתקופה המוסלמית נוספה תפילה בקיר הדרומי של החדר הראשון והמתחם כונה "מקאם א-נבי חיזא". כיום גן לאומי מוכרז.	סקר נוכחי, אגן וירקון	3
545	חניון אבישי	ביקור	חניון מטיילים ביער אלעד. נמצא מזדנח בעת הביקור.	סקר נוכחי	1
546	מוזיאון האדם והחי	ביקור	מוזיאון קטן בשולי הפארק הלאומי.	ביקור קודם	2
547	גב סלע	הידרולוגי	עומק כמטר. שטח 5 מ"ר. פרעשית.	סקר נוכחי	1
548	מצוק	גאומורפולוגי	גובה 7-8 מ'. ספק חצוב.	סקר נוכחי	1
549	מחצבה עתיקה	ארכיאולוגי	מחצבה רדודה בשני מפלסים.	סקר נוכחי	1
550	מחצבה עתיקה	ארכיאולוגי	רדודה.	סקר נוכחי	1
551	מצוק	גאומורפולוגי	גובה 5 מ'.	סקר נוכחי	1
552	מצוק	גאומורפולוגי	גובה 3 מ', אורך 30 מ'. בולדרים.	סקר נוכחי	1
553	מחצבה עתיקה	ארכיאולוגי	מחצבה עתיקה בעומק 2.5 מ' ושטח 15 מ"ר. ללא מים.	סקר נוכחי	1
554	גב סלע	הידרולוגי	גב חצוב מדרום לנחל מזור. שטח 10 מ"ר. בסקר בריכות חורף (2010) נמצאה במקום רבייה של אילנית מצוי, טריטון הפסים וקרפדה ירוקה (אלרון ועמיתיו, 2011).	סקר נוכחי, אלרון	1
555	חורשת צופי רמת חן שנפלו במערכות ישראל	הנצחה	אתר הנצחה לבני שבט הצופים רמת חן שנפלו במערכות ישראל. גלעד אבנים גדול ובו לוח שיש בו מוטבעות לוחיות זיכרון לחללי מערכות ישראל, ראש השבט הראשון ואנשים שנפטרו בטרם עת.	סקר נוכחי, אתר יזמור	1
556	מאמר מים מטווח	הידרולוגי	יבש. עומק 5 מ', קוטר 3.5 מ'. סכנת נפילה.	סקר נוכחי	1
557	מערה	ארכיאולוגי	פתח נראה כחריץ באורך 2.5 מ' ורוחב 1 מ'. בפסגת גבעה. אשפה. המערה מתרחבת פנימה.	סקר נוכחי	1
558	סלע וספוללים	ארכיאולוגי	סלע עם חגיבה מלבנית ולצידו כעשרה ספוללים רדודים.	סקר נוכחי	1
559	ריכוז וספוללים	ארכיאולוגי	כ-35 ספוללים חצובים בגדלים שונים.	סקר נוכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
560	מערת עטלפים	גיאומורפולוגי	מערה עמוקה עם דרגיות היוודות אליה. קצת מים בקרקעית ומושב עטלפי פירות.	2 סקר נכחי, אגון וירקון	2
561	מערת רועים	ארכיאולוגי	עומק 5 מ'; ריכוז סוללות ידעני.	1 סקר נכחי	1
562	מבואת חוות שלם	היסטורי	מקבץ מבנים היסטוריים המשמשים כמתחם המבואה של חוות שלם. החווה נבנתה בשנת 1952 וכללה 5 בתי מגורים דו-משפחתיים, בתכנון האדריכל אריה שרון. בבתיים התמוררו עובדי החווה מטעם חברת "החרע", ובני משפחותיהם. המשפחה האחרונה נטשה את המקום בשנת 1983.	1 סקר נכחי, ויקיפדיה.	1
563	מערת קבורה	ארכיאולוגי	חדר מרכזי. תככים סתומים בסף.	1 סקר נכחי	1
564	תחנת רכבת רינתיה	היסטורי	מבנה בטון דו קומתי מרוסס במרפטי. התחנה במקורה הייתה תחנת רכבת טורקית לצרכים צבאיים ואח"כ שימשה את הכפר הסמוך רנחיה. בשנת 1961 נבנתה התחנה הנוכחית כחלק משלוחת רכבת למחצבות ברקת/טירת יהודה (יעקובסון, 2012). המבנה נהרס לחלוטין כנראה בסוף שנת 2023.	2 סקר נכחי, יעקובסון	2
565	פסל השדרה	ביקור	פסל סביבתי אורכי במתחם חוות שלם, המורכב משדרת עצים מתכתיים בגובה 12 מ'; אורך השדרה 230 מ' ורוחבה 20 מ'.	2 סקר נכחי	2
566	חוות שלם	היסטורי	ריכוז מבנים משנות ה-50 ששימשו כחוות חקלאית. משמשים כיום את פארק אריאל שרון.	2 סקר נכחי	2
567	מבעת תצפית בפארק מנחם בגין	ביקור	סככת צל טבעתית בגבעה האופה לסביבה.	2 סקר נכחי	2
568	בית קברות מגשמים	הנצחה	בית קברות מושב מגשמים.	1 סקר נכחי	1
569	אגם מלאכותי	הידרולוגי	אגם מלאכותי בשטח כ-4 דונם הוקם לפני שנת 2018.	1 סקר נכחי	1
570	אגם סקי מים בכבלים	הידרולוגי	אגם גדול בפארק מנחם בגין, המשמש לפעילות סקי מים בכבלים. שטח האגם כ-47 דונם. הפארק נפתח לציבור בשנת 1988.	3 סקר נכחי	3
571	מבנה ובאר סתומה	הידרולוגי	מבנה לבנים דו קומתי ממערב למחלף מסובים. באר סתומה בחדר מערבי. מרפסות מעוצבות בקומה השנייה. אחד המבנים הבודדים ששרדו בפאתי הכפר אל-חיריה.	1 סקר נכחי	1
572	מגדל מים בארות יצחק	הידרולוגי	מגדל מים בארות יצחק. בבסיסו של המגדל לוח הנצחה לתיסדי בארות יצחק בנגב ול-20 הנפלים בקרבות על בארות יצחק.	1 סקר נכחי	1
573	בית כנסת בית יצחק	היסטורי	מבנה קווייבי מרשים כאשר בחזית הקומה השנייה חלון ובו משלבי מורכב ממאות אותיות מתכת. המבנה הוקם בשנת 1972.	1 סקר נכחי, שילוט באתר	1
574	בית באר	הידרולוגי	מבנה משופץ המשמש מאז 1967 מעודון לחבר, אולם במקורו היה בית באר, שהשתיך למושבבה הטמפלרית וילוללה. בצד מזרח שרידנית חלודה.	1 סקר נכחי, שילוט באתר	1
575	חורבת בני ברק	ארכיאולוגי	גבעה נמוכה ומכוסה שיזפים. שרידי הכפר אל-חיריה (איבן-איבראק) עד למלחמת העצמאות. על שם המקום מחלף מסובים הסמוך – "מַצְשָׁה בְּרִבִּי אֶלְעִזָּר בְּרִבִּי יְהוֹשֻׁעַ בְּרִבִּי אֶלְעִזָּר בֶּן יְצוֹרְדָּה, בְּרִבִּי אֶלְעִזָּר בְּרִבִּי טָרְפוֹן, שְׂדֵי מִסְפֵּן בְּבֶן בְּרִק" (ההגדה של פסח). תושבי הכפר שנו את שמו לאחר הקמתה של בני ברק העברית, כדי לבלד את עצמם מהשם היהודי.	1 מפה טופוגרפית, ויקיפדיה	1
576	בית קברות קידום	ארכיאולוגי	חפירת האלה לקראת הקמת שכונת יהוד מערב. באתר נמצא שדה קברים עתיק מתקופת הברונזה הבינימית. המשתרע על פני כ-45 דונם ובו למעלה מ-500 קברים, משלושה טיפוסים: קבר פיר, קבר מסדרון וקבר שוחה.	1 סקר נכחי, בארי (2023)	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
577	בית קברות רינתיה	הנצחה	בית קברות חדש החל משנת 2004.	סקר נוכחי	1
578	באר	הידרולוגי	באר יבשה לא עמוקה בה צמח עץ. לא נסקר בשטח.	עמוד ענן	1
579	מאגר מים	הידרולוגי	מאגר מים ממודר בקוטר 140 מ', לזכרו של שמואל קלם. למאגר זה נשאבים המים ממעיינות הירקון ומכאן זורמים בגרמיטציה למאגר אחיסמך וממשיכים דרומה אל הנגב המערבי (קו ירקון-נגב). המאגר החל לפעול בשנת 1955 (חרות, 1955).	סקר נוכחי	1
580	ריכוד קנה-סוכר	בוטני	ריכוד קנה-סוכר בערוץ נחל אונן.	סקר נוכחי	1
581	מפגש איילון שפירים	הידרולוגי	מפגש נחלים - אזור מוצף ברוב חודשי השנה.	סקר נוכחי	1
582	שיזף מצוי	בוטני	שיזף מצוי בולט בין מגשימים ליהוד.	סקר נוכחי	1
583	מצפה קרולין וגיוזף מרוס	ביקור	מצפור גדול בראש המתלול הצפון-מערבי של הר חיריה. מספר פרוגולות ענק החופות אחת על השנייה ושילט הנצחה.	סקר נוכחי	3
584	פינת ישיבה	ביקור	שלושה ספסלים סביב שולחן בטון מתחת לאקליפטוס.	סקר נוכחי	1
585	גן קנדי	היסטורי	שלט הנצחה של קנ"ל - גן זיכרון עיש גזן קנדי, נשא ארד"ב, בכניסה לנווה מונסון.	סקר נוכחי	1
586	בית אפרים מונסון	היסטורי	מבנה בעל גג רעפים שהוקם בשנת 1960 ושימש את התעשיין האמריקאי פרד מונסון, על שמו נווה אפרים מונסון. בשנת 1974 נחרס הבניין למועצת נווה מונסון.	סקר נוכחי, שילוט באתר	1
587	קבוצת שיזפים	בוטני	חמישה שיזפים גבוהים אך ללא גזעים עתיקים. במרחק עשרות מטרים לדרום-מערב, מסומן במפות מנדטוריות מקלאם נבי מאלכי (בתצ"א משנת 1944 נראית קבוצת עצים). בספרות: שלוש עצי שיזף גדולים ורחבי ענפים למרגלותיהם ניצב קבר קדוש, שנקרא סדראת סידנא מאלכי. המקום שמש כאתר זבוים לפלאחים מהסביבה (בר-צבי ועמיתיו, 1998).	סקר נוכחי	1
588	בריכות לב ההר	הידרולוגי	בריכות מלאכותיות בגב הר חיריה. אתר הפסלות חוריה נסגר בשנת 1998, שטחו כ-630 דונם וגובהו כ-70 מטרים מעל הסביבה. בשנת 2014 נפתח במקום פארק אריאל שרון.	סקר נוכחי	3
589	גן פסלים	ביקור	גן פסלים של הפסל מרק מלך.	סקר נוכחי	1
590	גן שי בנווה מונסון	הנצחה	גן שי - הנצחת חללי אסון מגדלי התאומים, אחד מהם תושב נווה מונסון. דגמי שי מגדלים ממחכת מתוסם בקטנות יונים ושילט הנצחה.	סקר נוכחי	1
591	אנדרטת הבנים	הנצחה	אנדרטת הבנים - כעין אובליסק בראשו להבות מתכת וגבלעו לחיות זיכרון עם שמות העפלים.	סקר נוכחי	1
592	כיכר השומר	הנצחה	אתר הנצחה לשיטורים תושבי אור יהודה שנפלו במהלך/בעקבות שירותם. האתר נחקר באפריל 2023.	סקר נוכחי	1
593	סוללת רכבת	היסטורי	סוללת עפר. מעט אדנים דרוקים. קטע משלוחות רכבת מחתנה רינתיה למחצבות ברקת. השלוחה נסללה כנראה ב-1955 או לאחר מכן מהמחצבות נכרו אבנים לבניית שוברי הגלים של נמל אשדוד (דבר, 1958, סיר, 1965).	סקר נוכחי	2
594	מרכז מורשת יהדות לוב	הנצחה	מוזיאון ומרכז קהילתי המנציח את מורשת יהדות לוב, בתחומי אור יהודה.	סקר נוכחי	2
595	קיר זיכרון אליהו דוד	הנצחה	קיר אבן ועליו ריקוע מתכת של תעשחת אח"י אילת והנצחה לאלהיה דוד שנספה בטביעת המשחתת מאחורי הקיר, ממש ספורט המוקדש לנופל.	סקר נוכחי, אתר יזכור	1
596	בית כנסת היכל חיים	היסטורי	בית כנסת "היכל חיים". בית הכנסת הוקם בשנת 1967 ומשמש כמרכז דתי לתושבי נווה מונסון.	סקר נוכחי, שילוט באתר	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
597	חפיר רכבת	היסטורי	חפיר באורך 50 מ', עומק 2 מ', שברי אדנים. קטע משלוחות רכבת מתחת ריגתיה למחצבות ברקת.	סקר נוכחי	2
598	אדני בטון	היסטורי	אדני בטון זורקים. קטע משלוחות רכבת מתחת ריגתיה למחצבות ברקת.	סקר נוכחי	2
599	כתובת פארק אריאל שרון	נוף	כתובת ענק "פארק אריאל שרון" הנראית מהאוויר בלבד.	סקר נוכחי	1
600	מער חסום	ביקור	מער הולכי רגל בנחל אונג. חסום מערבה.	סקר נוכחי	1
601	גן השקמים באזור	הידרולוגי	בריכת אגירה מחולקת לשני תאים (שטח כ-75 מ"ר) ובדופן המערבי שלה 2 תאים. סרקופג, 2 שקמים שאחת מהן מרשימה בגודלה. הממצאים בחלקם מהתקופה הביזנטית. שילוט באתר טוען שבמקום יש שבר גאולוגי קטן ולכאורה גיל השקמים הוא "אלפי שנים", אך מידע זה מוטל בספק.	סקר נוכחי, האוזן (1992)	2
602	גן אליהו	הנצחה	קבוצת זיתים, גל אבנים וגן לוח זיכרון לרביט' אליהו משיח שנפל בביר גופאפה בסני במלחמת ששת הימים.	סקר נוכחי	1
603	אנדרטת השבעה	הנצחה	אנדרטתה לשבעה נופלים שנפלו בכפר יאזור בינואר 1948. עמוד אבן בראשו סמל צה"ל ומתחתיו הכתובת: "בקרוב על הדרך לירושלים נפלו במקום זה, י"א שבט תשי"ח, דוד איבנצקי, מנחם אבטחי, צבי זערא, יעקב ערלי, יצחק קורדובה, קלמן רונעלס, אליהו שמיר. בגבורתם ובמותם סללו את דרך המאליה".	סקר נוכחי	3
604	פיקוסים	בוטני	7 עצי פיקוס (מומוק) וגרוויליאה אחת. בעבר כניסה לתחנת מיתוג שנהרסה במהלך 2023.	סקר נוכחי	1
605	בית החרושת לקרח	היסטורי	שער בטון משולש. בשנות ה-1940 שכן במקום מפעל ערבי לייצור קרח. במלחמת העצמאות הפך המבנה לחלק ממחתם מבוצר של לוחמי חסן סלאמה הערבים ויועציהם הגרמנים, מה שאיים על השיירות לירושלים. בשנת 20 בפברואר 1948, כחודש אחרי נפילת שבעת הנטרים, הותקף ופוצץ המקום בידי לוחמי הפלמ"ח בפיקוד המ"פ נחום אריאלי.	סקר נוכחי, שילוט באתר	2
606	אנדרטה	הנצחה	אנדרטה לחיילים ניר פורז ונחשון וקסמן בקרב הנקודה ממנה נחטף קסמן באוקטובר 1994, כאשר עלה לטרמפ עם מחבליים. לאחר חמישה ימים פרצו כוחות סיירת מטכ"ל בפיקוד סרן ניר פורז למבנה בו הוחזק וקסמן בביר נבאללה, אולם וקסמן ופורז נהרגו במהלך הפשיטה.	סקר נוכחי, אתר יזכור	2
607	מבנה נטוש	היסטורי	מבנה בשן ואבן נטוש מדרום לנחל אור יהודה. לא נגיש עקב עבודות באזור. במפה טופוגרפית מ-1934 מסומן כבית באר, אך לא זהו סימנים לבאר בביקור קודם באתר.	ביקור קודם	1
608	מאגר מים	הידרולוגי	מאגר מים תת-קרקעי עם 3 פתחים, שרידי טיח. עצי קילקין צומחים בשני פתחים. אורך 7 מ', גובה 2 מ'.	סקר נוכחי	1
609	מזיאון אזור	היסטורי	מבנה עתיק, שהוקם כמגדל המעבר י של "מצודת המישור" (להלן), הפך בהמשך למסגד הנכפר יאזור ומשמש מאז 2019 כמוזיאון העיירה אזור.	סקר נוכחי, שילוט באתר	2
610	מצודת המישור	ארכיאולוגי	מצודה צלבנית עתיקה בספתה גבעה במרכז אזור – שאטו דה-פליין, המצודה הוקמה לאחר כיבוש הארץ בשנת 1099, כחתנת דרכים בדרך מיפו לירושלים. המקום נכבש ונהרס בשנת 1871, הוקם מחדש וחורב סופית בשנת 1268 עם כיבוש בי"ברס. סביב המצודה יש גן ארכיאולוגי קטן.	סקר נוכחי, האוזן (1992), שילוט באתר	3
611	גינה קהילתית נחל אזור	ביקור	גינה קהילתית לצד נחל אזור.	סקר נוכחי	1
612	ציון הרב סינואני	הנצחה	קבר הרב חיים סינואני בבית הקברות יהוד. ליצידו קבור נכדו ומתלמידו, עוזי משולם, שהתפרסם בעקבות התבצרות חמשה ממושכת באביב 1994 בקריאה לחקור את חטיפת ילדי תימן.	סקר נוכחי	1
613	הנצחה לדיני גוגן	הנצחה	נדנדת הנצחה מפורקת וספסלים, לזכר דיני גוגן שנרצח ביפגוע בעין בובין ליד היישוב דולב.	סקר נוכחי	1
614	מגלש	הידרולוגי	מגלש ובריכה בנחל יהוד.	סקר נוכחי	1
615	פארק בגין באזור	הנצחה	פארק רובעי, סלע הנצחה למנחם בגין.	סקר נוכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
616	פססלים	ביקור	שני פססלים ונטיעות צעירות.	סקר נוכחי	1
617	אנדרטת הבנים אזור	הנצחה	מבנה פיסולי גדול וירוק עשוי ברזל, מעין משולש המורכב ממספר לוחות ונצחה במרכזו ע"י גרם מדרגות, בראשו סמל צה"ל. במרכז האנדרטה מצבת ברזל המורכבת מסדרת לוחות עם קישוטי ברזל. האנדרטה נבנתה ע"י יצחק שמואל.	סקר נוכחי, אתר יזכור	1
618	הספסל של מזי	הנצחה	ספסל צבעוני ושלט הנצחה לחיילת מזי עורקבי, תושבת היישוב שנמנתה עם נרצחי פיגוע התאבדות בתחנה המרכזית הישנה בתי"א בשנת 2003.	סקר נוכחי, אתר יזכור	1
619	גן אברהם	הנצחה	אנדרטה לסרן אברהם סולוביץ שפיל בקרבות תל פאחר. במקום יש גן ציבורי ובו תבליט ברונזה מופשט על מסד אבן. התבליט מתאר דמויות בסעודת הקרב, מסתערות על גדר תיל.	סקר נוכחי, אתר יזכור	1
620	מגילש בנחל יהוד	הידרולוגי	מגילש ובריכה.	סקר נוכחי	1
621	סלע זיכרון בטירת יהודה	הנצחה	סלע ועליו לוח זיכרון לשני תושבי ברקת, שלום הלל ואבידן מעטוף, שנספו בתאונת דרכים באוקטובר 2005 בצומת נחשונים.	סקר נוכחי	1
622	אנדרטת השבעה בבי"ס	הנצחה	האנדרטה על רחבה מרופפת בחצר בית הספר "השבעה", תחומה בשני קירות. על קיר המצופה באבנים מסותתות בצבע ברזל הוטבע תבליט נחושת ובו תיאור הנוטרים הנלחמים בטנדר, לצד התבליט לוח שיש ובו פרטי הקרב ושמות הנופלים ובחתחת הקיר, על ציפוי חלקי נחל, נכתב באותיות שחורות וגדולות "השבעה". על הקיר מימין הנצחה לחללי פעולות האיבה ועל הקיר משמאל הנצחה לנופלים בוגרי בית הספר.	סקר נוכחי, אתר יזכור	1
623	מגילש ובריכה	הידרולוגי	מגילש ובריכה. לא נסקר בשטח.	אתר עמוד ענן	1
624	אבן חוליה ועמוד	ארכאולוגי	אבן חוליה שבורה ובתוכה עמוד אבן. לא באחרה (בכניסה לבית ממורים במושב ברקת).	סקר נוכחי	1
625	שדרת השלום	הנצחה	שלט עץ – שדרת השלום ע"ש שלום פסיק, בכניסה למושב גבעת ר"ח.	סקר נוכחי	1
626	אנדרטת הפיגוע בצומת אזור	הנצחה	אנדרטה לזכר שמונה חללים בפיגוע דריסה בשנת 2001. האנדרטה על רחבה מרופפת ליד תחנת ההסעה. מורכבת מפסל ברזל גדול על במת שיש בסיס הפסל מעוצב כגל, ממרכזו נישא עמוד שראשו כלורה. סביב העמוד מרחפות ציפורי מותכת בצבע כסוף, וגם על בסיס הפסל דמויות של ציפורים. על במת השיש, באותיות מתכת, שמות הנופלים ומחתחת להם הפסוק: "כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד" (רמיהו ל"א, י"ט). לצד הפסל שלט ועליו פרטי ההנצחה ופסוק מקינת דוד: "הצבי ישראל על במותך חלל".	סקר נוכחי, אתר יזכור	2
627	אנדרטת הבנים ברקת	הנצחה	קיר זיכרון ועליו פרטי חללי המשב (כולל בפעולות איבה) ותפילת יזכור.	סקר נוכחי	1
628	מבנה אבן	היסטורי	מבנה אבן, גג בטון. פתח מקורי בצפון, קיר מזרחי קרס. אחד משרידי הכפר טירה.	סקר נוכחי	1
629	תחנת ברקת	הידרולוגי	בית באר משובץ ופעיל. אחד משרידי הכפר טירה.	סקר נוכחי	1
630	מבנה ישן	היסטורי	מבנה אבן ישן. לידו חלקי מבני אבן ובטון נוספים. אחד משרידי הכפר טירה.	סקר נוכחי	1
631	מבנה אסבסט	היסטורי	מבנה אסבסט לאימוני צה"ל, בקרבת נחל בית ערף. לא נסקר בשטח.	סקר נוכחי	1
632	בור מים	הידרולוגי	בור בקרבת נחל בית ערף, לא נסקר בשטח. מיקום מקורב.	עמוד ענן	1
633	קידוח חולון 23	הידרולוגי	קידוח מים חולון 23.	סקר נוכחי	1
634	בור מים	הידרולוגי	בור מים, לא נסקר בשטח. מיקום מקורב. בסקר הארכאולוגי מסומנים שלושה בורות מים.	עמוד ענן	1
635	סלע זיכרון לשולי גל	הנצחה	סלע זיכרון לשולי גל, תושבת טירת יהודה, שנפטרה בשנת 2016.	סקר נוכחי	1
636	מגילש ובריכה	הידרולוגי	מגילש ובריכה בנחל יהוד. לא נסקר בשטח.	עמוד ענן	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
637	מבנה אסבסט	היסטורי	מבנה אסבסט עבור אימוני צה"ל.	סקר נוכחי	1
638	בבשן סיד	ארכיאולוגי	בבשן סיד הרוס. נצפה מרחוק.	סקר נוכחי	1
639	מערה	גאומורפולוגי	מערה קטנה. נאצפתה מרחוק.	סקר נוכחי	1
640	בר"א 27	היסטורי	בסיס צבאי נטוש	עמוד ענן	1
641	מגדל שמירה	היסטורי	מגדל שמירה צבאי ישן. לא באתרו (נמצא בשולי שירת יהודה).	סקר נוכחי	1
642	מבנה אסבסט	היסטורי	מבנה אסבסט לאימוני צה"ל.	סקר נוכחי	1
643	מבנה אסבסט	היסטורי	מבנה אסבסט לאימוני צה"ל.	סקר נוכחי	1
644	מעביר מים	היסטורי	מעביר מים במסילת הרכבת ההיסטורית (שלוחת א-לובאן). מוסתר בצמחייה. סלילת המסילה החלה בשנת 1918 (קוטורל, 2000). מתואר אצל ששון (2012).	סקר נוכחי, ששון (2012).	2
645	בבשן סיד	ארכיאולוגי	בבשן סיד הרוס הנראה כיום כבור ממודר.	סקר נוכחי	1
646	משר רכבת הרוס	היסטורי	משר רכבת הרוס על נחל בית ערף (ואדי אל-חירוב). השתמרו שני עמודי תמר לגובה כ-4 מ' ובסיס אומנה מרכזית. מתואר בפרוט אצל ששון (2012).	סקר נוכחי, ששון (2012).	2
647	אנדרטת דוד מנוס	הנצחה	אנדרטה לחייל דוד מנוס, במקום ממנו נחטף גוריצה בשנות ה-80'; (מופתו נמצאה רק לאחר שנה וחצי בקרבת הכפר דיר בלוט). האנדרטה בצל עצים לצד הכביש. במקום ממנו נחטף הנופל. כוללת עמוד אבן הניצב על בסיס בשון תחום בשרשרת. בראש העמוד כיפת מרנליט הנוטה על צידה, כמעט נופלת. לפני העמוד מוצחים על בסיס הבטון שני כדורי פלדה.בהחזית עמוד האבן לוח שיש בהיר ועליו, מוחת לסמל צה"ל, שם הנופל ונסיבות חטיפתו, רציחתו ומציאת גופתו.	סקר נוכחי, אתר יזכור	1
648	משר מנדטורי	היסטורי	3 אומנות מבטון – משר רכבת מנדטורי הרוס, שרידי שלוחת רכבת מחנות כפר ג'ניס (נתבי"א) למחנה האבאי בחל ליטווינסקי במלחמת העולם השנייה. כיום האומנות ניצבות על ערוץ ישן, ונחל בית ערף הושה עשרות מטרים צפונה. המסילה והמשר מוסמנות במפת לוד משנת 1942.	סקר נוכחי, עמוד ענן	2
649	מגלש	הידרולוגי	מגלש בגובה 1.5 מ' ובריכה.	סקר נוכחי	1
650	מצודת טורקית	היסטורי	מצודת טורקית כיום בתחומי מוסר מדרום-מערב למחלף השבעה. המצודת הוקמה בשנת 1851 בתוואי הדרך מיפו לירושלים, ושימשה כאחת מנקודות המשמר הטורקיות בתוואי הדרך. המקום היה פעיל עד 1881. המצודת בנויה אבני כורכר ומטווחות כיום בלבן עם גג רעפים חדש. משפחת לוי יושבת במתחם מ-1948 עד היום.	סקר נוכחי, שילוט באתר	3
651	אנדרטת הנופלים משמר השבעה	הנצחה	אנדרטת הנופלים במושב משמר השבעה. האנדרטה בקצה רחבה מרופפת המוקפת עצים וצמחייה. כוללת קיר בטון מוארך שראשו מעוגל, משמאל לקיר דגל ישראל ומימין לו עמוד אבן עמוד לפיד זיכרון. מרכז הקיר מחולק לשבעה עמודים, בחזית כל אחד מהם שם של אחד מהשבעה שעל שמם נקרא המושב. מעל לעמודים נסיבות הנפילה והפסקה: "דור ישרים בבורך" (תהילים ק"ב, ב). על הקירות משני צידי העמודים פרטי הנופלים בני המושב ומועד נפילתם. בראש הקיר הימני פרטי ההנצחה וסמל צה"ל, בראש הקיר השמאלי המשפטי: "ידוד לדור ישרא זכרים ויכבדנו".	סקר נוכחי, אתר יזכור	1
652	טחנת משמר השבעה	היסטורי	טחנת רוח משמר השבעה – מבנה שהוקם בידי תושב המקום אפרים אגם כפרחוקט הנצחה ליהדות הולנד בשואה, ומשולב בבית מגורים. המבנה הוקם בשנים 1978-1981 (מידן, 1984).	סקר נוכחי, מידן	2
653	מוצב אימונים נטוש	היסטורי	שרידי מוצב עגול לאימונים, מוקף בסוללת עפר גבה תעליות קשר.	סקר נוכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
654	עץ שקמה	בוטני	שקמה גבוהה 8 מ', סמור למצדית הטורקית.	סקר נוכחי	1
655	גת וקברים	ארכיאולוגי	גת עם 3 חלקים, דרומית-מערבית למושב ברקת. שני קברי דו-מקמר מצפון.	סקר נוכחי	1
656	קבר חצוב	ארכיאולוגי	קבר דו-מקמר הרוס בחלקו.	סקר נוכחי	1
657	משרון רכבת	היסטורי	משרון במסילת הרכבת המנדטורית בנחל בית עריף. לא נצפה מהדרך ולכן לא אותר בשטח.	ששון 2012	2
658	פסלים סביבתיים	ביקור	פסלים סביבתיים בנגיסה לבית מגורים פרטי במשמר השבעה.	סקר נוכחי	1
659	חתמה הידרומטרית	הידרולוגי	חתמה הידרומטרית בנחל בית עריף, בגשר כביש 46.	סקר נוכחי	1
660	מדוכה חצובה	ארכיאולוגי	מדוכה חצובה בסלע.	סקר נוכחי	1
661	פינת זולה בפאתי שוהם	ביקור	ספסל, פינת זולה ואשפה. במפה הטופוגרפית מסומן במקום בור מים שלא זוהה בשטח.	סקר נוכחי	1
662	חורבת אוח	ארכיאולוגי	אתר ארכיאולוגי (חורבת משט פיאצ'ה). שרידי מבנים על שלוש מדגמות טבעיות וגת חצובה. ממצא החרסים מתקופות הברזל ב', הפרסית וההלניסטית. לא נסקר בשטח.	לוד	1
663	גרטאה	אתר	גרטאה הנראית של רכב פרטי.	סקר נוכחי	1
664	בור מים	הידרולוגי	בור מים ללא אבן חוליה. מכוסה במשטח עץ.	סקר נוכחי	1
665	מבנה אבן הרוס	היסטורי	מבנה אבן שגמו קרס. נותר קיר צפוני עם 2 פתחים, קיר פנימי וחלק מקיר דרומי. כנראה שריד לכפר א-שריה.	סקר נוכחי	1
666	אנדרטת אסון שפירים	תנצחה	אנדרטת ברה מונחים הרומי אסון שפירים בשנות ה-1990. שלוש מצבות לזכר שלושת הנופלים (שני נהגים ועובד באחת). האסון התרחש ב-16 במרץ 1994, כאשר קרס מגדל תמוכות ובעקבות כך קרס הגשר שהיה בתהליכי בנייה. גישה מחבורתית קשה.	סקר נוכחי, אתר ויקיפדיה	1
667	מתקן תשתית	אתר	מתקן תשתית ממודל לצד תעלה המנקזת את אזור התעשייה חולון לנחל אזור.	סקר נוכחי	1
668	בבשן סיד	ארכיאולוגי	בבשן סיד הרוס.	סקר נוכחי	1
669	שדרת בונפיל	תנצחה	שדרת תמרים במשמר השבעה. שלט הנצחה לשני בני משפחת בונפיל.	סקר נוכחי	1
670	נבי כיפל	ארכיאולוגי	מקאם מוסלמי שנשמר היטב עד לשנים האחרונות, בעל שתי כיפות יפות וגומחת תפילה (ככל הנראה מדובר במסגד ולא בקבר שייח'). לפחות עד חורף 2021 היו במקאם עיטורים וכתובות ערביות מרשימות, שנמחקו כליל ע"י מורמים דחיים קיאנייז לפני אמצע שנת 2023. מצפון עץ חות ושרידי מבנה. ממערב זית. של (2023) מציין שהמקום היה מקודש לחשבי הכפרים טירה ודיר טריף, שנהאמ לקיים עלייה לרגל (ויארה) בכל שנה ב-14 בחודש שעבאן. כמו כן מציין של שתי בארות בקרבת המתחם (לא זוהו בשטח).	סקר נוכחי, טל, עקובסון, לוד	2
671	בית קברות טירת יהודה	תנצחה	קבר בודד במתחם מקיף ברשים. כמה שיזפים.	סקר נוכחי	1
672	עץ שיזף	בוטני	עץ שיזף וקצת אשפה. אין זכר לכאר המופיעה במפה הטופוגרפית.	סקר נוכחי	1
673	מזבלה נטושה	אתר	מזבלה נטושה בשטח עשורת דונמים במדרון, האתר הוקם בסוף שנות ה-50' וקלט פסולת מיישובים רבים כולל העיר פתח תקווה.	סקר נוכחי, אגון ורלין	1
674	פסיפס שטוחונים	ארכיאולוגי	פסיפס דרוי ובו כ-20 שטוחונים קטנים, שהועתקו מאזור התעשייה הסמוך.	סקר נוכחי, שילוט באתר	2
675	מכלאה מערה	ארכיאולוגי	מכלאת צאן ומערה עם שני פתחים. לא נסקר בשטח.	סקר נוכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
676	מבנה משוחזר	ארכיאולוגי	מבנה משוחזר המכיל שורת עמודי אבן מונוליטיים, מסוף תקופת הברזל, שהועתקו בשלמותו מאזור התעשייה הסמוך.	1 סקר נוכחי, שילוט באתר	1
677	כיפת הפרפרים	ביקור	משאר שהושאר טבעי בגן החבל עבור אוכלוסיית חרקים.	1 סקר נוכחי, שילוט באתר	1
678	מצפה אחיעד	הנצחה	תצפית יהוד ונתנ"ג. פרגמלת הנצחה ליה"ל אחיעד רובנר. הו מצפה נוף ברחבה מרוצפת בראש הגן, נקודת תצפית מעוצבת האופה באופי פנורמי לעבר מוש דן. במקום שתי סככות ובהן ספסלים אל מול הנוף, לפניו מפה של השטח הנצפה ובסמוך ליהן אנדרטה - עמוד אבן לבן, ואת מרכז מקיף מוש אבן בולתי. על מוש הבדלת נכתבו פרטי ההנצחה, ועל פאות עמוד האבן מובאים תמונות ופרטיו של אחיעד, דברים לזכרו וציטוט מ"הנסיון הקטן" שכתב סנט-אכזופרי אשר מביאר את ההנצחה: "הנוף הזה הוא בעיני היפה והתעצוב בכל הנופים... במקום הזה הופיע הנסיון הקטן על הארץ, וכאן גם נעלם..."	2 סקר נוכחי, אתר יזכור	2
679	פינת עץ הדומים	הנצחה	פינת הנצחה לשני תושבי שוהם שנהרגו בתאונת דרכים, ועץ שיזף מצוי בתחומי גן החבל בשוהם.	1 סקר נוכחי	1
680	כבש סיד	ארכיאולוגי	עומק 1.5 מ'. מדרום לנחל בית עריף.	1 סקר נוכחי	1
681	מערת אוח	גיאומורפולוגי	מערה קרסטית עומקה כ- 15 מ'. בצד האפוני של חלל המערה משטח ובו חאובים 10 ספלולים בגדלים שונים. בצמוד למערה מדרום חלל קטן ובו 2 ספלולים חאובים. בחזית המערה משטח ברקעיה ובו פרטיו צור ושרידי עצמות (אתר מלח"ם). המערה אינה מוזכרת בסקר הארכיאולוגי של ישראל.	2 סקר נוכחי, מלח"ם	2
682	גת	ארכיאולוגי	גת רדודה חאובה בראש מצוק מערת אוח.	1 סקר נוכחי	1
683	מבנה בטון	היסטורי	מבנה בטון על עמודים נמוכים. במרכזו אנטנה.	1 סקר נוכחי	1
684	פסל "זחנת ממסר"	ביקור	פסל באזור התעשייה בחולון, סמוך לנחל אזור.	1 סקר נוכחי	1
685	מבנה תעשייה	היסטורי	מבנה תעשייתי גדול ונטוש בחחום מחנה בית דגן (מרכז שיקום ואחזקה). המחנה היה פעיל מאז 1949 ונטוש לפני כ- 20 שנה. עוד לפני מלחמת העצמאות, פעלה באזור מטווייה ערבית. חלק גדול מהמבנים (כולל המטווייה), נהרסו כהכנה להקמת מחלף בית דגן (אלון, 2016).	2 סקר נוכחי	2
686	מחצבה עתיקה	ארכיאולוגי	קיר חציבה לכיוון צפון, גובהו כמטר.	1 סקר נוכחי	1
687	קברי ארמז	ארכיאולוגי	צמד קברים. על המערה ב. מכסה אבן שלם. המזרחי עם מכסה שבור לשריים ופרוץ חלקית.	1 סקר נוכחי	1
688	מחצבה עתיקה	ארכיאולוגי	מחצבה עתיקה מצפון למערת הקטחות. מוסתרת בצמחייה. שטח המחצבות כ- 300 מ"ר בקירוב.	1 סקר נוכחי	1
689	מערת הקשתות	גיאומורפולוגי	מערה מרשימה ובה מספר חדרים. האופה לנחל בית עריף. בסקר המרכז לחקר מערות המקום מכונה "מערת נחל בית עריף". אורכה הכולל כ- 85 מ' ובה מספר אולמות ומערכת מחילות שנוצרו בתהליכי המסה פראטית.	2 סקר נוכחי, מלח"ם	2
690	מערת נחל בית עריף המזרחית	גיאומורפולוגי	מערה באורך כעשרה מטרים ובה חלל מרכזי מטווי. נמעה בקרציות. לא נסקרה בשטח.	2 מלח"ם	2
691	משר רכבת	היסטורי	שני עמודים ששרדו מאשר רכבת על נחל בית עריף. מוזכרים אצל ששון 2012 וכן בעמוד ענן 2015. לא עמוד ענן 2012.	2 ששון 2012, עמוד ענן	2
692	חתנה הידרומטרית איילון - צפריה	הידרולוגי	חתנה הידרומטרית בתעלת נחל איילון, נצפתה בנסיעה בלבד.	1 סקר נוכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
693	מערות תשמת	גאומורפולוגי	מערות מרשימה בה נמצאו שרידים פרהיסטוריים. האתר נחקר ע"י מי שטקליס בשנת 1941, ובפתח המערה נמצאו כלי צור מהתקופה הפליאוליתית התיכונה וברקציה של צור ועצמות. במערה יש מסדרון באורך 15 מ' המוביל לאולם גדול לו יש פתח קטן בתקרה. באולם זה יש מושבה גדולה של עטלפי פירות, ובתקרתו כיפות המסה. בקדמת המערה משטח ברקציה. החפירות הפרהיסטוריות התחדשו בשנת 2016 (ע"י האוניברסיטה העברית), והמערה ממודרת ואינה נגישה לציבור. נכון לשנת 2023, נחשפו במערת תשמת שישה שלדי אדם מאובנים בני לתעלה מ-100 אלף שנה. ככל הנראה מדובר על אתר קבורה מכון, בין הקדומים ביותר בעולם כולו, אך המחקר בנושא נמצא עדיין בעיצומו.	3 סקר נוכחי, לוד, מלח"מ, הידע	
694	באר	הידרולוגי	באר בקוטר 3 מ', עומק לפחות 5 מ'. שערות-שולמית בדופן, אחת הבארות המרשימות בגבולות הסקר הנוכחי. הבאר מסומנת במפת לוד (1939). שורת בארות סמוכות אינן קיימות כיום בשטח.	2 סקר נוכחי, מפה טופוגרפית	
695	שרידי מבנה	ארכיאולוגי	מבנה קדום. לא נסקר בשטח.	1 עמוד ענן	
696	מבנה אסבסט	אחר	מבנה אסבסט וקבוצת אקליפטוסים.	1 סקר נוכחי	
697	מבנה כורכר	הידרולוגי	מבנה כורכר מלבני. משאבה ופתח בגג בצד דרום. מיכל בטון בגג ליד הפתח. המבנה מופיע במפה טופוגרפית בית דג' משנת 1934.	1 סקר נוכחי, מפה טופוגרפית	
698	קברים חצובים	ארכיאולוגי	קבר דו-מקמר עמוק, קבר חד-מקמר וקבר ארז'. בסקר הארכיאולוגי של ישראל מוזכרת באזור מערת קברים מהתקופה הכלקוליתית בה נמצאו שברי גלסקמות מהתקופה הכלקוליתית, קבורה משנית מתקופת הברונזה התיכונה ב', וכן גותות, שלא נמצאו בשטח.	1 סקר נוכחי, לוד	
699	קבר חצוב	ארכיאולוגי	קבר חצוב.	1 סקר נוכחי	
700	מקדף הבאר	היסטורי	מגדל בטון גבוה ומבוצר ששימש כעמדת שמירה על דרך הביטחון במלחמת העצמאות. המבנה הוקם בראשית שנת 1948. הדרך שימשה כמתיב זמני מתל איביב לעבר ראשון לציון העוקף את אזור ובית דג', ושימשה בין ניאור לנאוי 1948.	2 סקר נוכחי, עמוד ענן, ויקיפדיה	
701	בור פעמון	הידרולוגי	בור פעמון, עומק 2.5 מ', קוטר 1.2 מ', סכנת נפילה. ליזד אויל בור סתום.	1 סקר נוכחי	
702	דרך עתיקה	ארכיאולוגי	שורת אבנים שקועות בקרקע בגדה המזרחית של נחל בית עריף. כנראה אבני שפה של דרך קדומה. לא נסקר בשטח.	1 מקור כתוב	
703	שיזפים	בוטני	שני עצי שיזף גדולים.	1 סקר נוכחי	
704	מבנה ישן	היסטורי	מבנה לבנים מאורך חסר גג. בית אריזה? ליזד מבנה ורדרד בשימוש. המבנה אינו מסומן במפה מנדטורית.	1 סקר נוכחי	
705	קברים וספילול	ארכיאולוגי	שני קברי דו-מקמר וספילול.	1 סקר נוכחי	
706	מבנה אסבסט	אחר	מבנה אסבסט	1 סקר נוכחי	
707	קברים עתיקים	ארכיאולוגי	2 קברי דו מקמר וקבר ארז מוצף בחורף, פרעושית.	1 סקר נוכחי	
708	מת וקבר ארז	ארכיאולוגי	מת בתוכה נחב קבר ארז.	1 סקר נוכחי	
709	קברי ארז	ארכיאולוגי	3 קברים סתומים באמחייה ואבנים.	1 סקר נוכחי	
710	מבעת דני	ארכיאולוגי	שדה קוצים מוגבה 2 מ' מעל הסביבה, במפלס אחד עם קצה יגל. מקום הכפר סבטארה שנעזב במהלך התקופה העות'מאנית עקב התקפות שבטי בדווים (מרומ, 2020).	1 סקר נוכחי	
711	בריכת מבעת דני	הידרולוגי	בריכת חורף רדודה.	1 סקר נוכחי	

מס' אתר	שם אתר	מיקור המידע	ערכיות
712	בית קברות עמק לוד	בית קברות אזורי למושב עמק לוד.	1 סקר נוכחי
713	מחצבה שוהם מזרח	מחצבה נטושה. לא נסקרה בשטח. המחצבה מופיעה כבר במפת לוד (1939), ובתקופת המנדט הגיע אליה קו רכבת. בשנים 1949-1952 פעל במחצבה תאגיד של חיילים משוחררים בשם אמודת "הסלע" – מפעלי מחצבות קואופרטיביות של חיילים משוחררים בבית נבאללה בע"מ". בשיאה, היו באמודה 14 חברים. בעבר פעל במחצבה מטווח. נכון לשנת 2023 המחצבה נמצאת בתהליכי שיקום ובנויה. בסקר מחצבות נטושות, המחצבה מכונה "מחצבת בית ערף ה'", מובה קיר המחצבה 10 מ'.	1 מפה טופוגרפית, אתר קאמפוסף, קינדרמן (2021)
714	מערת רועים	מערה לא גדולה. גדר אבנים בפתחה. מזוהה בספר "אגן וירקון".	1 סקר נוכחי, אגן וירקון
715	מערת רועים	מערה עם סיתות חצוב בחזיתה. פתח במובה כמטר, עומק 10 מ'. נמוכה. עוד מערות קטנות באזור. בספר "אגן וירקון" המערות מכונות "מערות נבלשי".	1 סקר נוכחי, אגן וירקון
716	מחצבת שוהם מערב	מחצבה נטושה. לא נסקרה בשטח. לא מופיעה באתר קאמפוסף.	1 מפה טופוגרפית
717	כור מאור	כור ארוך למרגלות מזדגת סלע. כנראה מערה סתומה.	1 סקר נוכחי
718	הסלע 1949	בור חצוב המתרחב למערה, מסגרת מתכת. יציקת בטון וכתובת "הסלע 1949" שנתמלטה ע"י רוני קינדרמן משוהם. תאגיד "הסלע" פעל בשנים 1949-1950 ופורק בשנת 1952.	1 עמוד ענן מפה טופוגרפית
719	מערת רועים	מערה בעומק 5 מ' ובאורך 1.5 מ'.	1 סקר נוכחי
720	מבנה בטון	מבנה בטון במחצבת מטווח שוהם.	1 עמוד ענן, מפה טופוגרפית
721	בונקר	בונקר במחצבת מטווח שוהם.	1 עמוד ענן
722	בור "הסוס הצמא"	בור פעמון ופינת ישיבה כולל מתקן לקשירת סוסים. שם הבור הוא כינוי מקומי של תושבי הסביבה.	2 סקר נוכחי, עמוד ענן
723	עמודי בטון	מספר עמודי בטון ששימשו כנראה כבסיס לשלוחות רכבת במחצבות שוהם.	2 עמוד ענן
724	שרידי גשר רכבת	שריד מעמוד של גשר רכבת על נחל בית ערף. לא זוהה בשטח, מזוהה אצל ששון 2012.	2 ששון 2012
725	חפיר רכבת	חפיר רכבת במסילת א-לובאן. לא נסקר בשטח בשל עבודות פיתוח במחצבות שוהם.	2 עמוד ענן
726	אתר נחל בית ערף 80	לפי סקר ארכיאולוגי: שרידי מבנה, שתי אומנות בית בד באתר, בריכה משוחזרת ועוד. לא נסקר בשטח.	1 לוד
727	אקליפטוס	מקבץ עצים בולט בנחל בית ערף.	1 סקר נוכחי
728	דרך מגשה	אנדרטה לראש מועצת עמק לוד התנוה, מנשה משה, במושב אחיעזר, הוצבה בשנת 2016.	1 סקר נוכחי
729	חורבת נבלט מזרח	חפירות הצלה לקראת סלילת כביש קישור מכביש 6 לעבר שוהם.	1 סקר נוכחי
730	אנדרטת הבנים יגל	אנדרטה חדשה (2023) לשתי נופלים.	1 סקר נוכחי
731	משרון רכבת	סוללה ומשרון רכבת היסטורי. משרון אבן מחופה בשלוש שורות אבני מזית, ובו צינור בטון עם חיבורי ברזל בקצוותיו. סדק גדול בצד המערבי של המשרון. חלק משלוחות הרכבת לא-לובאן (ששון, 2012).	2 סקר נוכחי
732	מערה	מערה מפולשת. פתח חצוב נמוך. בור מים ממערב.	1 סקר נוכחי
733	מחצבה נטושה	מובה חציבה 10 מ'. בתחתית המחצבה אן ציבורי.	1 סקר נוכחי

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
734	ריכז קברים	ארכיאולוגי	ארגז ודו מקמר. לפחות אחד מוצף בחורף.	סקר נכחי	1
735	מערת קבורה	ארכיאולוגי	מערת קבורה בקרבת כביש 6.	סקר נכחי	1
736	משרון רכבת	היסטורי	משרון רכבת מעל ערוץ צדדי. לא זוהה בסקר הנוכחי, מוזכר אצל ששון 2012.	ששון 2012	2
737	אגם מלאכותי	הידרולוגי	בהקמה בפארק נחל בית עריף, נכון ליוני 2023.	סקר נכחי	2
738	מגר בית עריף	היסטורי	3 קשתות. מעליו מגר כביש מנדטורי המסתוו בשכבת הביטוס למפת לוד (1939). כיום יש מעל למגר זה מגר מדרני. כביש 444 הנוכחי עובר ממזרח למגר.	סקר נכחי, מפה טופוגרפית	2
739	קבר ארגז	ארכיאולוגי	קבר חצוב, תחתית פרוצה.	סקר נכחי	1
740	אגדרטה	הנצחה	סלע ועליו לוחית זיכרון לזמנחם גרסטנר ולשרית ליפשיץ. במושב גל. לא ברור מתי והיכן הם נפטרו/נחרמו.	סקר נכחי	1
741	מבנה אסבסט	היסטורי	נמוש.	סקר נכחי	1
742	שקע לה	הידרולוגי	שקע.	סקר נכחי	1
743	שרידי מגר רכבת	היסטורי	שרידי מגר רכבת מנדטורי. באתר בנייה מדרום לנחל בית עריף, לא נסקר בשטח. מסומן במפת לוד (1939). המסילה הובילה למטווח שהם והלאה במעלה נחל בית עריף באוכה א-לובאן.	עמוד ענן	2
744	בור פעמון	הידרולוגי	בור יבש ועליו חולית בטון. לידו 2 מדוכות חצובות.	סקר נכחי	1
745	בור פעמון	הידרולוגי	בור יבש. חולית בטון מסיבית.	סקר נכחי	1
746	בור מים	הידרולוגי	בור פעמון, עומק לפחות כמה מטרים. צלף בפתח.	סקר נכחי	1
747	בית קברות מוסלמי	היסטורי	בית הקברות של הכפר בית נבאללה. מאבות בודדות. תמרים. מרוסס. מסומן במפת לוד כולל קבר שייח' עבד אל-קאדיר במזרח בית הקברות (לא קיים כיום).	סקר נכחי, מפה טופוגרפית	1
748	פילבוקס נחל נטוף	היסטורי	פילבוקס מנדטורי בגדה הדרומית של נחל נטוף. נמשות קשה (סמור לחחום נוב"ג).	סקר נכחי	2
749	בור מים	הידרולוגי	ממוקם בתוך חצר חצובה נמוכה 1.5 מ' מהסביבה.	סקר נכחי	1
750	כבשן סיד	ארכיאולוגי	כבשן. שרד הקיר המזרחי לעומק 1.5 מ'.	סקר נכחי	1
751	גמג"ש	היסטורי	גמג"ש	סקר נכחי	1
752	לשבי"ית נבלט	אתר	מספר מבני בטון מודרניים לאמוני צבא.	סקר נכחי	1
753	בריכה חצובה	הידרולוגי	צלע 2 מ', עומק 0.5 מ'. בפנים סימני חציבה. תעלות חצובות לידה.	סקר נכחי	2
754	את מזולה	ארכיאולוגי	את רבועה 3.5 מ'. פסיפס תעשייתי. בסקר הארכיאולוגי מתוארים באזור שרידי מבנה (כנראה מנדור), שרידי שני בתי בד, מחות, תעלות ובית מרחץ.	סקר נכחי, לוד	2
755	בית בד	ארכיאולוגי	בית בד הכולל בודדה וסודות מכבש.	סקר נכחי	1
756	מזטאה	היסטורי	מזטאת גמג"ש.	סקר נכחי	1
757	בריכה חצובה	הידרולוגי	5 מ' על 4 מ', עומק 0.5 מ'. אומרת מים בחורף.	סקר נכחי	1
758	תחנה הידרומטרית	הידרולוגי	תחנה הידרומטרית צומת אל על.	סקר נכחי	1
759	מרכז הקלרה	הנצחה	43 עמודי הנצחה לתרומי קק"ל. אבן ממל לא באחתה.	סקר נכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
760	אנדרטה	הנצחה	אנדרטה לנופלי קרב שיררת בן שמן במלחמת העצמאות.	סקר נוכחי	3
761	מבנה אבן מאורך	היסטורי	מבנה אבן מאורך המשמש כיום את משרד קק"ל. שריד מהכפר בית נבאללה (נסיבירות גבוהה), בית הספר של הכפר בתקופת המנדט הבריטי).	סקר נוכחי	2
762	מרטאה	היסטורי	מרטאת רכב לא מזוהה.	סקר נוכחי	1
763	מחסה סלע	גאומורפולוגי	מחסה סלע רדוד הנראה כמערה.	סקר נוכחי	1
764	בית באר במחלף לוד	הידרולוגי	בית באר. 3 חדרים. בשניים בסיסי מנוע. בדרומי הגדול באר מכוסה רובה בבטון עם פתח בגג. קורות מתכת בגג.	סקר נוכחי	1
765	עץ תמר	בוטני	צומח ממערה הרוסה.	סקר נוכחי	1
766	כבשן סיד	ארכיאולוגי	הרוס. קוטר 3 מ. שריד קיר דרום-מערבי חצוב. עומק 1.5 מ.	סקר נוכחי	1
767	מבנה אסבסט	היסטורי	מבנה אסבסט ומקבץ אקליפטוסים.	סקר נוכחי	1
768	כבשן סיד	היסטורי	כבשן בנוי ליבנים. החיפוי החיצוני קרס.	סקר נוכחי	2
769	שקע	הידרולוגי	שקע גדול. החלק הדרומי מוצף בחורף. טיון דביק.	סקר נוכחי	1
770	עץ תמר	בוטני	תמר בגובה 5 מ' בצלע הגבעה.	סקר נוכחי	1
771	גן אליהו כחלון	הנצחה	גן לזכר אליהו כחלון במושב אחיעזר.	סקר נוכחי	1
772	עץ שיזף	בוטני	שיזף קטן ומעט פסולת בניין.	סקר נוכחי	1
773	אנדרטת הבנים אחיעזר	הנצחה	קיר זיכרון וסלע הנצחה צמודים. בהנצחה הישנה מונצחים 4 חללים שנפלו במלחמת יום הכיפורים, בהנצחה החדשה 5 חללים.	סקר נוכחי	1
774	בור פעמון	הידרולוגי	בור ולו אבן חוליה מרשימה עם מסמרת מתכת.	סקר נוכחי	2
775	בריכת אחיעזר	הידרולוגי	בריכת חורף ליד הכביש, בשדה חקלאי.	סקר נוכחי	1
776	בית באר	הידרולוגי	מבנה אבן דו קומתי. תמר ערוף ראש ועוד פרט צמוד. במפה הטופוגרפית מסומנת באר כבר ב- 1934 וכן במפות לאחר מכן.	סקר נוכחי	1
777	בית באר	הידרולוגי	מבנה לבנים דו קומתי. באר עמוקה במערב ובסיס מנוע. המבנה אינו מסומן במפה מ-1934.	סקר נוכחי	1
778	אנדרטת הבנים במושב זיתן	הנצחה	אנדרטת הבנים במושב זיתן.	סקר נוכחי	1
779	מתקן שיכור	נוף	מתקן לשיכור עוצמת הזרימה בנחל נטוף סמוך לגשר כביש 444.	סקר נוכחי	1
780	שקע מוצף	הידרולוגי	שקע מוצף	סקר נוכחי	1
781	מבנה הרוס	היסטורי	מבנה הרוס בחלקו בעל גג אדום. היחיד שנשאר מהבסיס מדרום לנחל נטוף.	סקר נוכחי	1
782	בוסתן ופינת ישיבה	בוטני	בוסתן נחל נטוף. פינת ישיבה.	סקר נוכחי	2
783	מבנה חקלאי	היסטורי	מבנה חקלאי מאורך עם גג אסבסט. נסקר בתצפית בלבד.	סקר נוכחי	1
784	שיזף מצוי	בוטני	שיזף מצוי, פינת ישיבה.	סקר נוכחי	1
785	עץ ברוש ושוחת בטון	היסטורי	עץ ברוש וליצדו שוחת בטון בנויה, אולי שימשה צנרת בויג. שיזף מצפון.	סקר נוכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
786	בית באר	הידרולוגי	מבנה אבן 3 חדרים, הדרומי קרס ברובו, באר בעומק 2 מ', עבקנה. בצפוני בסיס מנוע. במפה הטופוגרפית מסומנת באר כבר ב- 1934 וכן במפות לאחר מכן.	1 סקר נכחי	1
787	מבנה אבן	היסטורי	2 חדרים, קיר מזרחי וצפוני בנויים אבן, תאנה. קיר מערבי בנוי לבנים. תקרת בטון. דרומי קרס. ימון קטן.	1 סקר נכחי	1
788	באר	הידרולוגי	באר פתוחה בשדה, סתומה כליל אך בת זיהוי. הבאר אינה מסומנת במפות.	1 סקר נכחי	1
789	פילבוקס גשר לוד	היסטורי	פילבוקס מנדטורי שמור בחלקו.	2 סקר נכחי	2
790	אגדרטת חיל התחזוקה	היסטורי	מתחם גדול המשמש כאגדרטת חיל התחזוקה (כיום חיל הליגאטיקה). מדובר באגדרטה מפשטת בגובה כ- 12 מ'. ממודר. לא נסקר בשטח.	2 סקר נכחי, אתר יזכור	2
791	גשר לוד	ארכיאולוגי	גשר לוד. 3 קשתות וכתובת ממלכית.	3 סקר נכחי	3
792	מסמד ג'ינדאס	ארכיאולוגי	מבנה מקומר ג'ינדאס. מיתרב. הכפר ג'ינדאס מוזכר לראשונה בתעודה צלבנית משנת 1129. היישוב מוזכר ברשומות עות'מאניות, נראה כי ניטש אולי עוד במחצ' השנייה של המאה ה-17 והחתישבות חודשה במאה ה-19. בסוף המאה ה-19 עד למלחמת העצמאות היה המקום נחלה חקלאית ולא יישוב קבע (מרום, 2020).	2 סקר נכחי	2
793	בריכת חורף ג'ינדאס	הידרולוגי	בריכת חורף בצמוד וממודר לשירידי הכפר ג'ינדאס.	1 סקר נכחי	1
794	שירידי מבנים	היסטורי	שירידי מבני בטון, ניסיון החישובת קיבוץ "יחזיה" בשנות ה-50; לא נסקר בשטח.	1 עמוד ענן	1
795	בור	הידרולוגי	בור מסוג	1 סקר נכחי	1
796	בית באר	הידרולוגי	בית באר בנוי סיליקט משווי. ממודר ופרוץ. באר ממודרת. אין מדרגות לקומה 2.	1 סקר נכחי	1
797	מבנה אבן	היסטורי	מבנה אבן ירושלמית, תקרת בטון. כניסות מצפון. 2 חדרים. רוב החלונות נאטמו. מסומן כבאר במפה מ-1934, כנראה בשטות. נשאר סורג חלון מקורי. אקליפטוס גדול ובוטל לצד המבנה.	1 סקר נכחי	1
798	בור גדול	הידרולוגי	משטח סלע - בור עם כניסות אופקיות ואנכית חסומות בסלעים. קיימת אפשרות ירידה אופקית מתחת לסלע, הבור נפתח למאגר גדול יחסית.	2 סקר נכחי	2
799	מבנה	היסטורי	מבנה לבנים, 2 חדרים, גג בטון. גובה 3 מ'. כניסות מדרדום.	1 סקר נכחי	1
800	גת עתיקה	ארכיאולוגי	גת גדולה ועתיקה בתל חדיד. לא נסקר בשטח.	3 עמוד ענן	3
801	מאבים	בוטני	ריכוז מאבים צפוף.	1 סקר נכחי	1
802	בור סתום	הידרולוגי	בור מים עם חולית בטון, סתום בסלעים.	1 סקר נכחי	1
803	מצפור רועי	הנצחה ארכיאולוגי	מצפור לזכר רועי כהן מבית נחמית, בפסגת תל חדיד. לא נסקר בשטח.	3 סקר נכחי	3
804	מזוכה	ארכיאולוגי	מזוכה חצובה	1 סקר נכחי	1
805	בור סתום	הידרולוגי	בור מים, חולית בטון עם מומות. סתום בסלע.	1 סקר נכחי	1
806	בור סתום	הידרולוגי	בור מים עם חולית בטון, סתום בסלע.	1 סקר נכחי	1
807	בריכה חצובה	הידרולוגי	בריכה חצובה עומק 2.5 מ', רוחב 3 מ', קצת מים ותאנה בקרקעית. אפשרות ירידה קשה מצפון.	1 סקר נכחי	1
808	מאבים	בוטני	מאות מאבים במדרון. כנראה בית קברות מוסלמי.	1 סקר נכחי	1
809	בור מים	הידרולוגי	בור מים מסוג, קוטר פתח 1.5 מ'. מים 3 מ' מתחת לפתח (כנראה שעומקם לפחות 1.5 מ').	2 סקר נכחי	2

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
810	מערת קבורה	ארכיאולוגי	מערת קבורה. מובה 1.5 מ', עומק 2 מ', רוחב 3.5 מ', פתח חצוב יפה.	סקר נוכחי	1
811	קברי דו-מקמר	ארכיאולוגי	שני קברי דו מקמר.	סקר נוכחי	1
812	בור סתום	הידרולוגי	בור פעמון צוואר 2.5 מ', חולית בטון מכוסה בסלע גדול.	סקר נוכחי	1
813	מערה	גיאומורפולוגי	מערה מובה 1.2 מ', עומק 3 מ', רוחב 5 מ'. סלעים גדולים בתוכה.	סקר נוכחי	1
814	כוכים	גיאומורפולוגי	שני כוכים נמוכים ורחבים. עומק 2 מ', מובה 0.5 מ', רוחב 2-3 מ'.	סקר נוכחי	1
815	קברים חצובים	ארכיאולוגי	ארבעה קברים חצובים בסלע.	סקר נוכחי	1
816	תחנה הידרומטרית בנחל איילון	הידרולוגי	תחנה הידרומטרית ומגליש.	סקר נוכחי	1
817	מחצבה עתיקה	ארכיאולוגי	מחצבה עתיקה. נזק מרכבי שטח.	סקר נוכחי	1
818	חורשת קהילת ברדיצ'ב	הנצחה	חורשת קדוש קהילת ברדיצ'ב.	סקר נוכחי	1
819	ספק נקודת טריאנגולציה	היסטורי	ברלל נעוץ בקרקע. אלי נקודת טריאנגולציה.	סקר נוכחי	1
820	קבר חצוב	ארכיאולוגי	קבר מלבני חצוב. אורך מים בחורף.	סקר נוכחי	1
821	משטחי סלע	ארכיאולוגי	משטחי סלע עם חציבות רדודות.	סקר נוכחי	1
822	קבר מקמר	ארכיאולוגי	קבר מקמר סתום.	סקר נוכחי	1
823	גבי סלע	הידרולוגי	שני גבי סלע מעוטלים. אחד עדיין אורך 5 ס"מ מים ב 21.4.24 והשני יבש.	סקר נוכחי	1
824	אגנים חצובים	ארכיאולוגי	שני אגנים עגולים חצובים סתומים בעפר. תעלה ביניהם.	סקר נוכחי	1
825	גשר מנדטורי בנחל איילון	היסטורי	גשר אבן מנדטורי, 3 קשתות.	סקר נוכחי	3
826	פסיפס לוד	ארכיאולוגי	מוזיאון פסיפס לוד. הפסיפס התגלה בשנת 1996 ונחשב אחד המפוארים ביותר בישראל. אורכו 17 מ', רוחבו 9 מ' והוא מורכב מ-2.4 מיליון אבנים. נראה שהפסיפס שימש כרצפת אחוזה מפוארת. הפסיפס מתוארך לסוף התקופה הרומית, ולצידו פסיפס קטן יותר מהתקופה הביזנטית. לאחר תצוגה ברחבי העולם, הוחזר הפסיפס למקומו וסביבו הוקם מוזיאון.	סקר נוכחי, אתר מוזיאון פסיפס לוד.	3
827	אלון התבור	בוטני	אלון התבור במובה 6 מ'.	סקר נוכחי	1
828	בית קברות חסונה	הנצחה	בית קברות משפחת חסונה. מאוחד ונעול. יש קבר עם כיפה ירוקה. לפי טל (2023) במתחתם יש מבנה קבר המקודש לשייח' עבד א-רחמאן (שייח' איבן ערוץ). ישנן מספר מסורות סותרות לגבי המקום. המבנה שופץ בשנת 1995, אך לדברי טל אין עליו כיפה. בצד צפון של בית הקברות - כנראה בית באר. בדופן המזרחי גם לוח שיש גדול ועליו כתובת הנצחה בערבית לתומא חסונה, שנהרג באירועי "שומר החומות" בלוד במאי 2021.	סקר נוכחי, טל (2023).	1
829	בור מים ומערה	הידרולוגי	בור מים בפתח מערה, מוסתר בצמחייה. לא נסקר בשטח.	עמוד ענן	1
830	מחסה סלע	גיאומורפולוגי	מחסה סלע רדוד. מובה 1 מ', עומק 1.5 מ'.	סקר נוכחי	1
831	מרכז תמיר מסד	הנצחה	מרכז ספורט ע"ש רס"ן תמיר מסד במושב בן שמן.	סקר נוכחי	1
832	כבשן סיד	ארכיאולוגי	כבשן סיד בקוטר 2.5 מ' ובעומק 1 מ', למראות מדרגת סלע במובה 2 מ'. מיקום מקורב.	סקר נוכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
833	שתי אנדרטאות	הנצחה	שתי אנדרטאות נטושות בקטע כביש נטוש (הוביל בעבר למונח צריפון), האחת לרועי שושנה שנהרג ב-2002 והשנייה מנוצחת, כנראה לחיל שי צבאג שנהרג בשנת 2006.	1 בקיור קודם, אתר יזכור	1
834	ספילרים	ארכיאולוגי	זוג ספילרים חצובים, הגדול בקוטר 25 ס"מ והקטן בקוטר 15 ס"מ. מיקום מקורב.	1 סקר נכחי	1
835	גב סלע	הידרולוגי	גב סלע קטן בגדה הדרומית של הנחל. מיקום מקורב.	1 סקר נכחי	1
836	בריכה בנחל איילון	הידרולוגי	בריכה בנחל איילון מתחת לגשר חקלאי.	1 סקר נכחי	1
837	מצפה אמיר	הנצחה	מצפה אמיר. סככת תצפית וסלע הנצחת לזכר סגן אמיר בן-אריה שנפל בקרב בשכם בשנת 2003. מדרגות סלע טבעיות.	2 סקר נכחי, אתר יזכור	2
838	מאמורה	הידרולוגי	מאמורה מודרנית בצד הנחל (חלק מפארק נאות קדומים). גובה 5 מ', עומק 0.1 מ'.	1 סקר נכחי	1
839	מערת עין נטוף	גיאומורפולוגי	צנר ומערת עין נטוף. מיקום מקורב. אורך הצנר כ-100 מ' וגובהו מגיע עד 8 מ'. בנקודת זן, למרגלות הצנר, ירידה בסולם 5 מטרים למערה. זוהי מערת נטיפים מאורכת עם מספר חדרים, בחלק המזרחי הנמוך זקיפי סלע וסימנים להצפה בחורף. האתר שימש מספר פעמים כתפאורה לתוכנית הטלוויזיה "היהודים באים".	3 סקר נכחי	3
840	חניון מטיילים	ביקור	חניון מטיילים שקלרלק צלמן. תצפית לריקון צפון-מזרח.	2 סקר נכחי	2
841	כבשן סיד	ארכיאולוגי	כבשן סיד הרוס. קוטר 2.5 מ', עומק 1 מ'. מגודר.	1 סקר נכחי	1
842	עין נטוף	הידרולוגי	מעין עין נטוף. מיקום מקורב. המעיין נובע מתוך כור בחלק המערבי של הצנר (אתר 839), והמישה אליו בסיוע סולם קצר המוסתר בסבך. ספילר אגור מים, נטיפים קטנים.	3 סקר נכחי	3
843	מת ושומרה	ארכיאולוגי	מת באורך גורחב 5 מ', גובה איגום באורך גורחב 1.5 מ' ועומק 1.5 מ'. הפור במלואו. שומרה גדולה לידם.	2 סקר נכחי	2
844	בור	הידרולוגי	בור פעמון. צוואר בעומק 3 מ'. סככת נפילה.	1 סקר נכחי	1
845	בור	ארכיאולוגי	בור בעומק 2 מ'. סתום.	1 סקר נכחי	1
846	בור	הידרולוגי	בור פעמון יש בעומק 3 מ'. מיקום מקורב.	1 סקר נכחי	1
847	אורן בודד	בטני	אורן בודד 5-6 מ' - נקודת ציון בנף.	1 סקר נכחי	1
848	בור ומדוכה	הידרולוגי	בור מים חסום כליל בסלעים. ליציא מדוכה עמוקה.	1 סקר נכחי	1
849	בור פעמון ושוקת	הידרולוגי	בור פעמון, אבן חוליה לא מסותמת המשלבת שוקת קטנה. מים בקרקעית הבור.	2 סקר נכחי	2
850	גבי סלע	הידרולוגי	2 גבי סלע רדודים. צמחי דמסון כוכבי.	1 סקר נכחי	1
851	בית באר	הידרולוגי	מבנה לביים, גג בטון רעוע. באר עם סולם. פתח בגג ובקירות.	2 סקר נכחי	2
852	מתנת אחיסמר	הידרולוגי	מתחם גדול של מקורות כחלק מתחאי קו המים ריקון-נגב. המים מגיעים לכאן במיוויטציה ממאגר גבעת כ"ח ונשאבים מכאן למאגר בית עוזיאל, הגבוה יותר.	2 סקר נכחי	2
853	בור	גיאומורפולוגי	בור יש בעומק 2 מ'. יש המשך מזרחה.	1 סקר נכחי	1
854	מערה	גיאומורפולוגי	תאנה צומחת בפתח מערה, הכניסה בזחילה.	1 סקר נכחי	1
855	כבשן סיד	ארכיאולוגי	כבשן סיד קוטר 3.5 מ', עומק 1.5 מ'.	1 סקר נכחי	1
856	מחצבה עתיקה	ארכיאולוגי	מחצבה עתיקה פרוצה למערב.	1 סקר נכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
857	מדוכה	ארכיאולוגי	מדוכה בקוטר 40 ס"מ.	סקר נוכחי	1
858	בור	הידרולוגי	בור יבש בעומק 5 מ'; בצד צפון חציבה רדודה.	סקר נוכחי	1
859	בורות	הידרולוגי	שני בורות מים. לתערובי 2 פתחים. מוסתרים בצמחייה.	סקר נוכחי	1
860	אמפיטאטרון	ביקור	אמפיטאטרון זוטא.	סקר נוכחי	1
861	בור	הידרולוגי	בור פעמון בעומק 4 מ', אורך צוואר 2 מ'. יבש. שערות-שולמית מצויות.	סקר נוכחי	1
862	מת	ארכיאולוגי	מת. בור איגום 1.4 מ' על 0.6 מ', עומק 0.6 מ'. משטח דריכה 3 מ' על 2.5 מ'.	סקר נוכחי	2
863	אנדרטת רונן בן מאיר	הנצחה	אנדרטה לשטור רונן בן מאירי שנפל בקרב ברמאללה בשנת 2004. לא נסקר בשטח.	Open street maps	1
864	אבן חוליה	הידרולוגי	אבן חוליה בגובה 1.2 מ' מעל בור סתום. מרשימה.	סקר נוכחי	1
865	כיכר ענבל	הנצחה	כיכר ענבל, לזכר ענבל זכריה שנהרגה באומת זו בקיץ 1992. שלט הנצחה דמוי פעמון.	סקר נוכחי	1
866	חניון זילברברג	ביקור	חניון זילברברג.	סקר נוכחי	1
867	חניון שאקיי	הנצחה	חניון אבי שאקיי. תצפית מוגבלת לחלל גמזו.	סקר נוכחי	1
868	מבנה אבן	היסטורי	מבנה אבן ישן בכפר דניאל. מאוכלס. שריד מהכפר דניאל לפני מלחמת העצמאות. מבנים נוספים נמצאים מחוץ לגבולות הסקר הנוכחי, ומחוארים בסקר חבל מודיעין (בעריכה 2024).	סקר נוכחי	2
869	מצבת זיכרון	הנצחה	מצבת זיכרון ושני ספסלים לזכר השטור ורוכב האופניים עומרי שמואל שנפטר במקום זה בשנת 2018.	סקר נוכחי	1
870	שיץ מצוי בנחל מור	בוטני	שיץ מצוי בגובה 5 מ'.	סקר נוכחי	1
871	מדגמת חצובות	ארכיאולוגי	4 מדגמות חצובות. חצובות בסלע.	סקר נוכחי	2
872	בורות מים	הידרולוגי	בור מים בעל צוואר רבוע, אבן חוליה רבועה שבורה. לידו בור עם צוואר משולש ומשטח חצוב. בור שליש עם פתח עגול מכוסה.	סקר נוכחי	
873	מדוכה	ארכיאולוגי	מדוכה חצובה אומרת מים. עומק מים 10 ס"מ.	סקר נוכחי	1
874	בור	הידרולוגי	בור פעמון, עומק 5 מ'. יבש ומכוסה בזרדים.	סקר נוכחי	1
875	מערה שקרסה	גאומורפולוגי	מערה שקרסה. יש פתח חצוב במערב.	סקר נוכחי	1
876	משטח עמל	ארכיאולוגי	משטח עמל רדוד קוטר מרבי 1.5 מ'; 2 גומות. מדרום שקע ספק בור איגום.	סקר נוכחי	1
877	בריכה חצובה	הידרולוגי	בריכה חצובה 2.5 מ' על 2 מ'. עומק 0.3 מ'.	סקר נוכחי	1
878	מחאבה עתיקה	ארכיאולוגי	מחאבה עתיקה רדודה, מספר מפליסים.	סקר נוכחי	1
879	כבשן סיד	ארכיאולוגי	כבשן סיד סמוך לגדר ההפרדה. מיקום מקורב.	סקר נוכחי	1
880	בור פעמון	הידרולוגי	בור פעמון. לידו אגן עמל רדוד.	סקר נוכחי	1
881	בור	ארכיאולוגי	תאנה צונחת מתוך בור.	סקר נוכחי	1
882	שני בורות	הידרולוגי	שני בורות במרחק 3 מ' האחד מהשני. עם חלל משותף. המערבי בעל צוואר בגובה 5 מ'. למזרחי צוואר בגובה 2.5 מ', וריד בקושי ובקרקע מעבר לחלל המערבי.	סקר נוכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
883	מחאבה עתיקה	ארכיאולוגי	מחאבה עתיקה.	סקר נוכחי	1
884	מצוק	גאומורפולוגי	מצוק בגובה 5 מ', אורך 50 מ'.	סקר נוכחי	1
885	גת	ארכיאולוגי	משטח דריכה רבוע 2.5 מ', בור שיקוע ובור אגום ריבועיים-עיגוליים אגרי מים.	סקר נוכחי	1
886	מערה	גאומורפולוגי	מערה מפולשת, קוטר 10 מ', גובה 1.2 מ'. יש פתח עליון קטן, פתח צפוני ברוחב 8 מ' נפתח לחצר סלע.	סקר נוכחי	1
887	מערה	גאומורפולוגי	מערה בבסיס מדרגת סלע. מוסתרת בצמחייה.	סקר נוכחי	1
888	קבר ארגז	ארכיאולוגי	קבר ארגז עם סימנות שוליים. ייתכן שחופף לקבר המוזכר להלן באתר 889, אם כי לא זוהו בו פריטים רלוונטיים.	סקר נוכחי	1
889	מערת קבורה מעוטרת	ארכיאולוגי	מערת קבורה חצובה במדרון צפוני של שלוחת ח' זכריה. פתחה מעטרת בתבליט גמלון ובמרכז עיט שראשו הושטת, כנראה במתכוון (השחתה נוספת בוצעה בשנים האחרונות). רוחב הפתח 0.5 מ'. וחזיתו הפנימית מעוטרת בתבליט דומה. סביב חללה המרכזי של המערה (5 × 5 מ') נחצבו חמישה מקמרים, המופרדים זה מזה בעמוד אחוז, אורכם 2 מ', רוחבם 0.6 מ' ומובהם 1.5 מ'. המערה מוזכרת כבר אצל סוקרי הקרן הבריטית. הסוקרים מזכירים בקרבת מקום עוד קבר חצוב עם שני מקמרים. באחד שני צלבים חצובים ובשני כתובת יוונית שתרגומה "מונמנט גאורגיאוס". קבר זה לא מוזכר בסקר הארכיאולוגי של ישראל ולא ידוע לנו האם שרד בשטח.	סקר נוכחי, PEF, מזר	1
890	מערה	גאומורפולוגי	מערת אולם. קוטר 10 מ', גובה מרבי 2.5 מ'. גובה פתח 1.3 מ', רוחב פתח 2.5 מ'. ענפים רבים.	סקר נוכחי	1
891	הנצחת תנועת החלץ	הנצחה	סלע זיכרון קק"ל - הנצחת תנועת החלץ.	סקר נוכחי	1
892	ביר א-שאמי	הידרולוגי	בריכת מים חצובה בבסיסה ובניה בנדכיכיה העליונים (10 × 15 מ', עומקה 2-3 מ'). בפיתחה הדרום-מערבית גרם מדרגות, שרוחבו 1.5 מ'. דרומית לבריכה נמצא סכר אבני מזית החוסם חדירת אבנים וסופף ומנקז מי נגר. צפון-מערבית לבריכה נסקרו שרידי יישוב בשטח של כחמישה דונמים. הבריכה אומרת קצת מים בחורף.	סקר נוכחי, מזר	3
893	בור מים	הידרולוגי	בור מים בעומק כ-8 מ'. מוסתר בצמחייה. כנראה אגור מים.	סקר נוכחי	2
894	פזורת אבנים	ארכיאולוגי	פזורת אבנים בפסגת המבעה.	סקר נוכחי	1
895	בור	הידרולוגי	בור פעמון, צוואר רבוע. עומק 6 מ'.	סקר נוכחי	1
896	מצוק	גאומורפולוגי	מצוק בגובה 6 מ'.	סקר נוכחי	1
897	שקע סגלגל	הידרולוגי	שקע סגלגל אורך 5 מ' ורוחב 3 מ'. מדופן.	סקר נוכחי	1
898	מצפור י"א חללי מינכן	הנצחה	מצפור י"א חללי מינכן. סלע בזלת כהה על בסיס מאלע בעל 11 צלעות ובהן שמות הנרצחים בטבח באילימפיאדת מינכן. תצפית מזרחית.	סקר נוכחי	2
899	מערת הנזירים	ארכיאולוגי	מכלול חללים חצובים, קרוב לודאי תאי נזירים. בחזית המכלול חצר (40 מ"ר) מקורה בתקרת סלע מטייחת, הנתמכת על ידי אמנה (0.80 × 0.90 מ', גובהה 4.5 מ'). למכלול פתח, המחולק לשניים על ידי אמנה חצובה וחלל מרכזי (3 × 8 מ', גובהו 1.8-1.5 מ'). סביב כחליו נמצאו צלבים חצובים, נראה כי מדובר בתאי נזירים מוביל ממנו לחלל נוסף (3 × 4 מ'), שעל כחליו נמצאו צלבים חצובים. נראה כי מדובר בתאי נזירים הקשורים למנזר שנחשף במבוא מודיעין, האתר מותעד כבר ע"י סוקרי הקרן הבריטית בשם אל-חבס. יש המציעים לזהות כאן את "מערתא דלוד" הנזכרת במקורות חז"ל ובה פעל רבי שמעון בר-יוחאי.	סקר נוכחי, מזר	3
900	חורשת הרשושים	הנצחה	חורשת סגן יאב הרשושים. נפל בקרב בלבנון.	סקר נוכחי	1
901	גת מערה	ארכיאולוגי	גת שבור האגום שלה הפך למערה.	סקר נוכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
902	בור	הידרולוגי	חציבה מלבנית שנפתחת לבור מים.	סקר נכחי	1
903	מת	ארכיאולוגי	מת ממודדת בור שיקוע ובור איגום	סקר נכחי	1
904	קבר ארמז	ארכיאולוגי	קבר ארמז רדוד.	סקר נכחי	1
905	מתקן בויב	אתר	מתקן בויב.	סקר נכחי	1
906	חציבה מלבנית	ארכיאולוגי	חציבה מלבנית בצמתייה.	סקר נכחי	1
907	מבואת בקעת הנזירים	ביקור	שער בקעת הנזירים. 2 שולחנות.	סקר נכחי	1
908	בודדה	ארכיאולוגי	בודדה עם 2 תעלות רדודות.	סקר נכחי	1
909	מת	ארכיאולוגי	מת באורך 2.5 מ' וברוחב 1.5 מ' ובור איגום 1.2 מ' על 0.8 מ', עומק 0.6 מ'. לח.	סקר נכחי	1
910	מערה	גיאומורפולוגי	מערה שקרסה, אורך 10 ורוחב 5. חציבה פינתית באחד הסלעים.	סקר נכחי	1
911	מת	ארכיאולוגי	מת רדודה 3.5 מ' על 2.5 מ' וגבי סלע.	סקר נכחי	1
912	מצוק	גיאומורפולוגי	מצוק במבנה 6 מ'.	סקר נכחי	1
913	מחשף תצורות פלשת ואחוזם	גיאומורפולוגי	מחשף תצורות פלשת ואחוזם בחתר הכביש. נכר במאון אדמדם. מכוסה חלקית בצמחייה. הוזכר בעבר ברשימת אתרים גאולוגיים מומלצים לשימור שפורסמה ברשת (הרשימה הוסרה בינתיים).	סקר נכחי	2
914	מערה	גיאומורפולוגי	מערה, פתח מקומר ומבוא באורך 3 מטרם. מובה במבוא 1.2 מ'. מחילה באורך כ 10 מ'.	סקר נכחי	2
915	בור	הידרולוגי	בור מים, חוליה עמולה גדולה סתומה באבן.	סקר נכחי	1
916	בור	הידרולוגי	בור מים. חוליה מרובעת מסיבית סתומה באבן. מעליו חציבה רדודה בסלע, ספק מת.	סקר נכחי	1
917	מאמר מים	ארכיאולוגי	מאמר מים אורך 7 מ', עומק 2.5 מ', ארובה בתקרה. שרידי טיח.	סקר נכחי	2
918	יסודות מבנה	ארכיאולוגי	יסודות מבנה רבע באורך וברוחב 3 מ'; במרכז בור חפירה.	סקר נכחי	1
919	קבר ארמז	ארכיאולוגי	קבר ארמז חצוב מכוסה בצמחייה.	סקר נכחי	1
920	מחסה סלע	גיאומורפולוגי	מחסה סלע בעומק 2 מ' בבסיס מצוק במבנה 3.5 מ'.	סקר נכחי	1
921	קוציץ סורי	בוטני	מאות פרטים של קוציץ סורי.	סקר נכחי	1
922	מצוק שילת	גיאומורפולוגי	מצוק גבוה (עד 20 מ') המשמש כאתר פופולארי לאימוני גלישה וטיפוס.	סקר נכחי	3
923	כור במצוק	גיאומורפולוגי	כור בבסיס המצוק.	סקר נכחי	1
924	מת	ארכיאולוגי	מת. חציבה די עמוקה 0.5 מ'. משטח דריכה רבע 1.5 מ' ובור איגום מלבני 1 מ' על 0.5 מ', עומק 0.6 מ'.	סקר נכחי	1
925	מצוק	גיאומורפולוגי	מצוק באורך 50 מ'. מובה מרבי 10 מ'.	סקר נכחי	2
926	כור ומשקעי מערות	גיאומורפולוגי	כור קטן עם זקיפים יבשים בקצה מערבי של מצוק.	סקר נכחי	1
927	מערה גדולה	גיאומורפולוגי	מערה לחה בעומק 30 מ' ומבנה עד 3 מ'. בפתח קשת טבעית. מעט נטיפים פעילים. עטלפי פירות. המערה מזכרת אצל צוק (1983) בשם מערת נבי חזו.	סקר נכחי, צוק (1983).	3
928	מדרגות חצובות	ארכיאולוגי	ספק 5 מדרגות חצובות. צרות ורדודות.	סקר נכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	ערכיות	מקור המידע
929	מערה	גאומורפולוגי	ניקבה מעובלת טבעית בעומק 5 מ', גובה 1.2 מ' ורוחב 2 מ'. כעשרה מטרים מתחתיה עץ אלון מצוי.	2	סקר נוכחי
930	בור ומדוכות	ארכיאולוגי	בור בעומק 4 מ'. פתח מלבני מסותת 2 מ' על 1.2 מ'; אבן ארוכה דמוית גולל. 2 מדוכות בצד מערב. סכנת נפילה.	2	סקר נוכחי
931	הנצחת נפילי חברת דן	הנצחה	רחבת הנצחה לנפילי חברת "דן".	1	סקר נוכחי
932	כבשן סיד	ארכיאולוגי	כבשן סיד. קוטר 5 מ', עומק 1.5 מ'. קיר אבן בעובי 2 מ' במערב. במזרח נשען על מדרגת סלע טבעית.	1	סקר נוכחי
933	הנצחת דורון שדה לבן	הנצחה	סלע זיכרון לזכר סרן ד"ר דורון שדה לבן, 3 ונשיגמטוניות לא מרשימות.	1	סקר נוכחי
934	שולחנות פיקניק	ביקור	שולחנות פיקניק ומתקן משחק.	1	סקר נוכחי
935	חניון מטיילים	ביקור	חניון מטיילים. שולחנות פיקניק ומעט נדנדות.	1	סקר נוכחי
936	עץ ערבה	בוטני	עץ ערבה בפינת פרדס. מיקום חריג רחוק ממקורות מים.	1	סקר נוכחי
937	מחילות בסלע	גאומורפולוגי	מחילה באורך 3 מטרים, גובה 1.5 מ', רוחב 1 מ'. בבסיס מדרגת סלע בגובה 2.5 מטרים. 3 מטרים ממזרח עוד מחילה קצרה המאפשרת זחילה בקושי לעומק מטרים בודדים.	1	סקר נוכחי
938	מלעד מאבן	הנצחה	מלעד בגובה 2 מטרים, ללא לוח זיכרון.	1	סקר נוכחי
939	חתנה הידרומטרית בנחל מזר	הידרולוגי	חתנה הידרומטרית נחל מזר.	1	סקר נוכחי
940	בריכה בנחל איילון	הידרולוגי	בריכה רדודה בנחל איילון. בטיור נצפה ראשן.	1	סקר נוכחי
941	מגדל תצפית	ביקור	מגדל תצפית חקלאי עם סולם בגובה כעשרה מטרים.	1	סקר נוכחי
942	שידף מצוי בנחל מזר	בוטני	שידף משידף מצוי גדול.	1	סקר נוכחי
943	מרכז מבקרים מפעל נשר	ביקור	מרכז מבקרים מפעל נשר. בתחומי המרכז מספר פריטים עתיקים שהובאו מחפירות המחצבה.	1	ביקור קודם
944	פארק מפעל נשר	בוטני	פארק עם שבילי הליכה ושולחנות.	2	סקר נוכחי
945	אבן חוליה	ארכיאולוגי	אבן חוליה גדולה ומרשימה בכניסה למשרדי המחצבה. לא באחתה.	1	סקר נוכחי
946	מערת איילון	גאומורפולוגי	מערה גדולה שנוצרה בתהליכי המסה בעקבות עליית מי תהום עשירים במינרלים בלחץ ארטזי, ויצירת חומצה מפרחת במפגש עם מי תהום עשירים בחמצן קרוב יחסית לפני השטח. במערה מבוך סדקים באורך כולל של כ- 2500 מ' (המערה השלישית במדלה בישראל), ובה שרידים לפאונה ייחודית, שהתפתחה בעומק 100 מ' מתחת לפני הקרקע (בטמס החלה הכרייה במרחב), האתר נמצא בתחום מחצבת נשר ואינו נגיש. האתר הותלה בשנת 2006 ומוגדר כיום כשמורת טבע מאושרת. מיקום מקורב.	3	future.info, אתר ויקיפדיה.
947	כבשן סיד	היסטורי	כבשן סיד מנדטורי. כבשן מס' 24 במחלק של ששון וריש, שמציינים כי חזית הכבשן הרוסה ושרדו 3 הדפנות האחרות.	3	סקר נוכחי, ששון וריש (2007).
948	חורבה	ארכיאולוגי	חורבה. גדרות אבן ובור מים.	1	סקר נוכחי
949	מקווה	ארכיאולוגי	מקווה חצוב עם גרם מדרגות. לא מוזכר בסקר הארכיאולוגי של ישראל.	2	סקר נוכחי
950	משר מעל נחל איילון	ביקור	משר רגלי/אופניים מעל נחל איילון	1	סקר נוכחי
951	מאגר מים	הידרולוגי	מאגר מים וליד 2 שקעים אגרי מים	2	סקר נוכחי
952	סלע הנצחה	הנצחה	סלע ללא כיתוב. לדברי המאבטח במתחם, הנצחה לטרקטוריסט פורמן שנהרג לפני כ-20 שנה כאשר הרכב שלו הידרדר לתוך חלל שנפער במחצבה.	1	סקר נוכחי

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
953	מערת לבנה	גיאומורפולוגי	מערת לבנה. מערה גדולה שנתגלתה בעבודות מפעל נשר ודומה למערת איילון. לא נסקרה בשטח.	3 מידע בע"פ.	3
954	כבשן סיד עם כתובת	היסטורי	כבשן מנדטורי (כבשן 23 במחקר של ששון) ועליו כתובת בת 3 שורות בערבית: "בשם אללה הרחום וורחמן, אלוהי הקל ואל תצר, בתקופת הערבים 1920" ומשני צידיה אבנים מעוטרות בסחר ובכוכב.	3 סקר נוכחי, ששון (2010).	3
955	בית בד	ארכיאולוגי	אבן ים של בית בד בדופן הצפונית של מחצבה עתיקה, שהפיקה חומר גלם לכבשני הסיד במרכז אבן הים תושבת בולטת ששימשה כציר לאבן הממל. בסקר הארכיאולוגי (מפת מזר) מוזכרות שתי מחות בקרבת מקום.	2 סקר נוכחי, מזר.	2
956	בריכת חורף	הידרולוגי	בריכת חורף צרה וארוכה בשטחי מחצבת נשר, באורך 150 מ' ובשטח 4.5 דונם. הבריכה הופיעה לראשונה בשנת 2020 וקיבלה את צורתה הנוכחית רק בשנת 2022.	2 סקר נוכחי, אתר קמחיסטפ.	2
957	מצפור המחצבה	ביקור	מצפור המחצבה. מצפור בנוי מחתך שהוקם בשנת 2019, לאחר הטיית נחל איילון מערבה והרחבת המחצבה.	2 סקר נוכחי, אתר קמחיסטפ.	2
958	שני כבשני סיד ומחצבה	היסטורי	שני כבשני סיד בנויים ותיקים. ממזרח מחצבה נטושה. כבשן מס' 14 בסקר של ששון וריש, המציינים כאן גם מתקן מריסת, יחיד מסוגו במרחב נחל ענבה.	2 סקר נוכחי, ששון וריש (2007).	2
959	כבשן סיד	היסטורי	כבשן סיד. מצפון קיר חציבה.	2 סקר נוכחי, ששון (2010).	2
960	כבשן סיד גדול	היסטורי	כבשן סיד מודרני גדול ומרשים. הגם קרס בחלקו. כבשן מס' 22 בסקר של ששון וריש, המגדירים אותו בתור הכבשן המרשים ביותר בנחל ענבה. באתר יש למעשה שני כבשנים, כאשר הכבשן המערבי מאוחר יותר וחלק מתא ההסקה בנוי בטון מזוין.	3 סקר נוכחי, ששון וריש (2007).	3
961	כבשן סיד	היסטורי	כבשן סיד, די הרוס.	3 סקר נוכחי, ששון (2010).	3
962	שקע	ארכיאולוגי	שקע דמוי חצי עיגול ובו שפוכת אבנים.	1 סקר נוכחי.	1
963	כבשן סיד	היסטורי	כבשן סיד. קיר גבוה וממערב דרדרת בולטת.	3 סקר נוכחי, ששון (2010).	3
964	מחצבה נטושה	היסטורי	מחצבה נטושה, גובה 2.5 מ', אורך 20 מ'.	2 סקר נוכחי.	2
965	שיזפים	בוטני	שני שיזפים, הדומי גדול ופולט.	1 סקר נוכחי.	1
966	כבשן סיד	היסטורי	כבשן הרוס. אתר מס' 9א' בסקר הכבשנים של ששון וריש (2007).	1 סקר נוכחי, ששון וריש (2007).	1
967	כבשן סיד	היסטורי	כבשן סיד הרוס בחלקו, גובה 4 מ'. מתחת לגשר. אתר מס' 9ב' בסקר הכבשנים של ששון וריש (2007).	2 סקר נוכחי, ששון וריש (2007).	2
968	מחצבה נטושה	היסטורי	מחצבה נטושה.	2 סקר נוכחי, ששון וריש (2007).	2
969	כבשן סיד	היסטורי	כבשן סיד בגובה 3 מ'. פתח מקומר. כבשן מס' 13א' בסקר הכבשנים של ששון וריש (צמוד אליו היה כבשן נוסף הרוס).	2 סקר נוכחי, ששון וריש (2007).	2
970	שקמה בפאתי מצליח	בוטני	שקמה בגובה 7 מ'.	1 סקר נוכחי.	1
971	כבשן סיד	היסטורי	כבשן סיד יפה מתחת לגשר. מיקום משוער. כבשן מס' 12 בסקר הכבשנים של ששון וריש. באבן הראשה של פתח ההסקה משולב עיטור גאומטרי.	3 סקר נוכחי, ששון וריש (2007).	3

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
972	קבר ארגז	ארכיאולוגי	קבר ארגז סתום באבנים.	סקר נוכחי	1
973	שיף מצוי בפאתי מצליח	בוטני	עץ שיף.	סקר נוכחי	1
974	מחצבה נטושה	גאומורפולוגי	מחצבה נטושה גובה כמה מטרים אורך 25 מ'.	סקר נוכחי	2
975	בור	הידרולוגי	בור מים יבש אורך ועומק 3 מ', רוחב 1.2 מ'. אבן חוליה שבורה.	סקר נוכחי	1
976	פינת ישיבה	ביקור	פינת ישיבה.	סקר נוכחי	1
977	תל חמד	ארכיאולוגי הנצחה	תל ארכיאולוגי בו נתגלו שבע שכבות יישוב, החל מתקופת הברזל 2 (מאה 9 לפסה"ס) עד לתקופה הביזנטית. עץ שיף מצוי. ב-2024 דווח על כוונה להקמת אתר הנצחה במקום. שם האתר לפי השם הערבי, ראס אבו חומיד.	סקר נוכחי, רחובות	2
978	כבשן סיד	היסטורי	כבשן סיד.	סקר נוכחי	2
979	פינת ישיבה	ביקור	פינת ישיבה בנחל ענבה.	סקר נוכחי	1
980	שולחנות פיקניק	ביקור	שולחנות פיקניק.	סקר נוכחי	1
981	מגדל מים	הידרולוגי	מגדל מים בגובה 5 מ על לבנים ובראשו מיכל פח ממנו יורד צנור. ככל הנראה מנדטורי.	סקר נוכחי	2
982	פינת ישיבה	ביקור	פינת ישיבה בנחל ענבה.	סקר נוכחי	1
983	שיף מצוי בפאתי מצליח	בוטני	שיף מצוי גדול.	סקר נוכחי	1
984	פינת ישיבה	ביקור	פינת ישיבה בנחל ענבה.	סקר נוכחי	1
985	מערה בנחל ענבה	גאומורפולוגי	מערה נמוכה בבסיס מצוק בגובה 3 מ' בנחל ענבה. אורך פתח 5 מ', עומק לפחות 3 מ'. משולטת קידחת המערות.	סקר נוכחי	1
986	בית קברות אזורי	הנצחה	קבריהם של כעשרה מבני מוא"ז גור שנפלו במלחמת חרבות ברזל, בתחום בית העלמין האזורי.	סקר נוכחי	1
987	שזפים	בוטני	מספר שזפים ופינות ישיבה. מלקום משוער.	סקר נוכחי	1
988	פינת ישיבה	ביקור	פינת ישיבה.	סקר נוכחי	1
989	קיר כבשן סיד	היסטורי	קיר כבשן סיד בגובה 2 מ'.	סקר נוכחי	2
990	שולחנות פיקניק	ביקור	שולחנות פיקניק וסככה.	סקר נוכחי	1
991	פינת ישיבה	ביקור	פינת ישיבה.	סקר נוכחי	1
992	פינת ישיבה	ביקור	פינת ישיבה.	סקר נוכחי	1
993	פינת ישיבה	ביקור	פינת ישיבה.	סקר נוכחי	1
994	פינת ישיבה	ביקור	פינת ישיבה.	סקר נוכחי	1
995	פינת ישיבה	ביקור	פינת ישיבה.	סקר נוכחי	1
996	תצפית פארק ענבה	ביקור	פארק תצפית ומסביב בוסתן.	סקר נוכחי	1
997	פינת ישיבה וסככה	ביקור	פינת ישיבה וסככה.	סקר נוכחי	1
998	מצוק בנחל ענבה	ארכיאולוגי	מצוק חצוב ועץ תאנה. ייתכן מערה סתומה.	סקר נוכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
999	ספילול ופינת ישיבה	ארכיאולוגי	ספילול חצוב. מצפון פינת ישיבה.	סקר נוכחי	1
1000	אגם פארק ענבה	הידרולוגי	אגם מלאכותי בפארק ענבה.	סקר נוכחי	1
1001	מתחבה	גאומורפולוגי	מתחבת קירטון מבנה 3 מ'.	סקר נוכחי	2
1002	פינת ישיבה וסככה	ביקור	פינת ישיבה וסככה.	סקר נוכחי	1
1003	בבשן סיד	היסטורי	בבשן סיד. למרגלותיו לוח בטון גדול, שכנראה שימש כמתקרה לוחת ההסקה. בכבשן מנהרת הסקה באורך כ-13 מ', ובחזית הכבשן ערימת פסולת אבן גדולה. אתר מס' 7 בסקר הכבשנים של ששון וריש.	סקר נוכחי, ששון וריש (2007).	2
1004	קיר חציבה	גאומורפולוגי	קיר חציבה בגובה 2 מ'. ארוך.	סקר נוכחי	1
1005	תמר	בוטני	תמר בגובה 6 מ'. מוזכר אצל ששון וריש (2007).	סקר נוכחי	1
1006	כיכר בראש נחל ענבה	ביקור	כיכר ובה אמפיתיאטרון קטן.	סקר נוכחי	1
1007	בריכה רבועה	היסטורי	בריכה רבועה באורך וברוחב 3.2 מ', גובה 1.5 מ'. מטייחת. פרוצה צפונית. נראית מתקופת המנדט הברי-טי. אתר C בסקר הכבשנים של ששון וריש (2007), שמזכירים 15 מ' צפונית מת שלא זוהתה בסקר הנוכחי. כבשן גדול ושטמור. אתר מס' 5 בסקר הכבשנים של ששון וריש. פתח ההסקה בכבשן נשתמר בשלמותו.	סקר נוכחי, ששון וריש (2007).	2
1008	בבשן סיד	היסטורי		סקר נוכחי, ששון וריש (2007).	3
1009	מגדל תצפית	נוף	מגדל תצפית הניצב על ארבעה עמודי פת. אין אפשרות לעלות עליו.	סקר נוכחי	1
1010	מאורה גדולה	אתר	מאורה, 2 פתחים.	סקר נוכחי	1
1011	אגן השהייה בראש נחל ענבה	הידרולוגי	אגן השהייה מכוסה בצמחייה.	סקר נוכחי	1
1012	תחנת שאיבה	הידרולוגי	תחנת שאיבה במחלף ענבה.	סקר נוכחי	1
1013	מתקן ביוב	אתר	מתקן ביוב ראשי מודיעין.	סקר נוכחי	1
1014	אלות אטלנטיות	בוטני	שדרת אלות אטלנטיות נטועות.	סקר נוכחי	1
1015	מבואת יער הילדים במודיעין	הנצחה	שלט יער הילדים. היער מנציח את זכרם של מיליון וחצי ילדים יהודים שנספו בשואה, ומשלב חלקות יער ותיקיה ונטיעות חדשות החל משנת 2010.	סקר נוכחי, שילוט באתר.	1
1016	שקע	ארכיאולוגי	שקע מלביני 1.5 מ' על 1 מ' ועומק 1 מ'. תאנה צעירה.	סקר נוכחי	1
1017	שקע	ארכיאולוגי	שקע חצוב מכוסה בצמחייה.	סקר נוכחי	1
1018	ספסולים	ארכיאולוגי	מקבץ ספילולים חצובים בסלעים.	סקר נוכחי	1
1019	יער הילדים במודיעין	הנצחה	סלע הנצחה – יער הילדים. ראו אתר 1015.	סקר נוכחי	1
1020	מקאם סיתי מנע	ארכיאולוגי	מבנה כיפתי פרוץ ונומך. בניסה מצפון. שריד למסורת מקומית על חמש אחיותיו של נבי מאעין שנפטרו בדרכן להללויות, ונקברו במרחב מודיעין (קברו של נבי מאעין היה בתחום רעות דהיום ולא שרד). לדעת קלרמון-אגנ ז'וזף הד ליסיפור בנות צלפחד. (כיום נחתרו 2 קברים, כאן ובכפר רות מעט ממזרח לקו הירוק).	סקר נוכחי, טל 2023.	2
1021	מדוכה	ארכיאולוגי	מדוכה חצובה עם תעלה.	סקר נוכחי	1
1022	פסל שמעון התרסי	הנצחה	פסל מתכת – "שמעון התרסי". יצירת הפסל ינון דה-ארוט בשנת 2009. בפארק בכניסה לבית חשמונאי.	סקר נוכחי	2

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
1023	אנדרטת הבנים בית חשמונאי	הנצחה	חורשת הנופלים בבית חשמונאי. אנדרטת הבנים, לצידה אנדרטה לזכר אבי מנשל ופסלי הנצחה לזכר עדי סלים.	סקר נוכחי 1	1
1024	ריכוז תאנים	בוטני	ריכוז תאנים בגדת נחל איילון.	סקר נוכחי 1	1
1025	שביל ליווד	הנצחה	שלט שביל ליווד (עיר תאומה של מוא"ז מזר).	סקר נוכחי 1	1
1026	אנדרטה בכיכר מזר	הנצחה	אנדרטה זרובבל פבזנר, שומר שדות מזר שנפל על משמרתו במרץ 1948. פסל שומר רכוב על סוס ולצידו שני כלבים, בהשראת תמונת שומר שדות כפר ביאליק.	סקר נוכחי 2	2
1027	פסל ישיבה	ביקור	פסל ישיבה עקלונתני בטיילת נחל מזר.	סקר נוכחי 1	1
1028	גב	הידרולוגי	גב רדוד אומר מים.	סקר נוכחי 1	1
1029	קיר תלכיד נחלים	גיאומורפולוגי	קיר תלכיד, כנראה מחצבה נטושה.	סקר נוכחי 1	1
1030	גת	ארכיאולוגי	גת חצובה עם גומות בדופן האפנונית. לא נסקרה בשטח.	עמוד ענן 1	1
1031	מדרגות חצובות	ארכיאולוגי	3 מדרגות חצובות.	סקר נוכחי 1	1
1032	ריכוז פערורים	ארכיאולוגי	משטחי סלע עם עשרות פערורים חצובים. האתר הושאר כמגרש ללא פיתוח במסגרת הקמת מודיעין. לאיס וגובסון (2019) מציינים שבאזור חורבת חדת יש 102 "ספלילי כיכר לחם" בשלוש גבעות שונות, שלדעתם שימשו כחלק מתעשיית השמן. בדיקה ל"שדות קופסה" לנטיעת זיתים במדרונות הטרשיים, אולי עוד בשלהי התקופה הכלקוליתית לפני כ- 5500 שנה.	סקר נוכחי, לאיס וגובסון (2019) 2	2
1033	משטחי סלע ופעורים	ארכיאולוגי	משטחי סלע גדולים ופעורים רבים. האתר הושאר כמגרש ללא פיתוח במסגרת הקמת מודיעין.	סקר נוכחי 2	2
1034	גב	הידרולוגי	גב אומר מים.	סקר נוכחי 2	2
1035	חציבה בסלע	ארכיאולוגי	חציבה בסלע.	סקר נוכחי 1	1
1036	גת ופעורים	ארכיאולוגי	גת מלבנית 6 מ' על 2 מ', מתקזזת לשני בורות ואיום אגור מים. לידם עוד חציבה מפולשת. כ-20 פערורי	סקר נוכחי 2	2
1037	מדוכה	הידרולוגי בוטני	מדוכה גדולה. דמסון כוכבני.	סקר נוכחי 1	1
1038	בריכה חצובה בחורבת ביזקה	הידרולוגי	בריכה חצובה משובחת בחלקה. אורך 13 מ', רוחב 6 מ', עומק 3 מ'. שרידי טיח. יבשה.	סקר נוכחי 2	2
1039	פעורים	ארכיאולוגי	8 פערורים במשטח סלע.	סקר נוכחי 2	2
1040	בור בחורבת חדת	הידרולוגי	בור מים עם אבן חוליה. נעול בלוח מתכת מסיבי.	סקר נוכחי 1	1
1041	מערה שקרסה	ארכיאולוגי	חצר מערה ממטטת בקוטר 10 מ' ועומק 2 מ'. גדר אבנים בראש הקיר המערבי.	סקר נוכחי 2	2
1042	גת	ארכיאולוגי	גת. בור האיומים הוסב לבור מים עומק 3 מ'. סכנת נפילה. משטח דריכה 3 מ' על 2.5 מ'.	סקר נוכחי 1	1
1043	שומרות	ארכיאולוגי	שומרות קטנות. לא נסקרו בשטח.	סקר נוכחי 1	1
1044	כנסייה ביזנטית בחורבת חדת	ארכיאולוגי	שרידי כנסייה ביזנטית חדת – אפסיס ובימה, שרידי עמודים וחשתית רצפת פסיפס. בחורבה ממצא חרסים מהתקופה הפרסית עד לימי הביניים.	סקר נוכחי, בית סירא. 2	2
1045	שני בורות מים בחורבת חדת	הידרולוגי	בורות מים. המערבי עם אבן חוליה מסיבית ויפה. 3 מ' מזרחה בור עם קורת אבן, סכנת נפילה.	סקר נוכחי 2	2
1046	חציבה בסלע	ארכיאולוגי	חזית חצובה בסלע. אולי מערת קבורה סתומה.	סקר נוכחי 1	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
1047	בור, חוליה ובסיס עמוד	הידרולוגי	בור פעמון עומק לפחות 5 מ'. אבן חוליה רבועה ובסיס עמוד עתיק. בחורבת חדת.	סקר נוכחי	2
1048	מדוכות	ארכיאולוגי	2 מדוכות, אחת מוצפת במים.	סקר נוכחי	1
1049	ככר השוטר	הנצחה	ככר השוטר, במרכזה מונמגנט אבן עם סמל משטרת ישראל.	סקר נוכחי	1
1050	קבר ארגז	ארכיאולוגי	קבר ארגז חצוב מעוטר בציוד החיצוני (המערב), לפי הכתוב באתר עמוד ענן, האתר תואר ע"י האר"כאולוג מקאליסטר בסוף המאה ה-19 (לא הצליחו למצוא מקור מוסמך לכך). בסקר הארכיאולוגי של ישראל מותאר " קבר ארגז (0.65 x 1.80 מ') חצוב במדרון מערבי של שלוחה. בפינתיו נחצבו ארבע מג'רעות (0.10 x 0.10 מ'), נראה כי שימשו להרמת לוחות הכיסוי שלא נותרו באתרים." ללא אזכור העיטורים.	סקר נוכחי, עמוד ענן, מזר.	2
1051	מתקן ביוב	אתר	מתקן ביוב קטן.	סקר נוכחי	1
1052	מחצבה עתיקה ומערה	ארכיאולוגי	מחצבה עתיקה בגובה 2.2 מ'. 3 מפלטי חציבה. בבסיס מערה באורך 2.5 מ', עומק 1.5 מ', גובה 1 מ'.	סקר נוכחי	2
1053	תעלה חצובה	ארכיאולוגי	תעלה חצובה קצרה.	סקר נוכחי	2
1054	מחצבה עתיקה	ארכיאולוגי	מחצבה עתיקה. לא נסקרה בשטח.	עמוד ענן	1
1055	חישת קנים	בוטני	חישת קנים צפופה וקטנה. לידה שיבר בערפיץ. במפה סימון באר.	סקר נוכחי	1
1056	זית	בוטני	זית מסועף בגובה 6 מ'.	סקר נוכחי	1
1057	אנדרטת נצר ושקרי	הנצחה	אנדרטה מחודשת לחיילים יצחק נצר וניסים שקורי, שנהרגו בתאונת אימונים. האנדרטה המקורית נהרסה במהלך פיתוח העיר מודיעין.	סקר נוכחי	2
1058	גת	ארכיאולוגי	גת קטנה. משטח דריכה עגול וגורר אגום עגול קטן. לא נסקר בשטח.	עמוד ענן	1
1059	בור	הידרולוגי	בור מים עם פתח מלבני ובראשו סלע גדול.	סקר נוכחי	1
1060	בור	הידרולוגי	בור מים עם 2 פתחים. במזרחי קורות אבן, במערבי תאנה.	סקר נוכחי	1
1061	גת	ארכיאולוגי	גת. משטח דריכה רבוע 2.5 מ', בור אגום רבוע 1.2 מ', עומק 1.2 מ'.	סקר נוכחי	1
1062	מערת קבורה	ארכיאולוגי	מערת קבורה סתומה.	סקר נוכחי	1
1063	פיסול סביבתי	ביקור	מונמנט צבעוני מדורג ופרמולה.	סקר נוכחי	1
1064	גת	ארכיאולוגי	גת. משטח דריכה עגול רדוד קוטר 2.5 מ'. בור אגום מלבני מכוסה בצמחייה.	סקר נוכחי	1
1065	מדוכה	ארכיאולוגי	מדוכה בסלע.	סקר נוכחי	1
1066	גת	ארכיאולוגי	גת 3.5 על 3. בור האגום מכוסה בצמחייה.	סקר נוכחי	1
1067	מחצבה עתיקה	ארכיאולוגי	מחצבה עתיקה גדולה ורדודה.	סקר נוכחי	1
1068	גת ומחצבה	ארכיאולוגי	גת ומחצבה עתיקות. לא נסקרו בשטח.	עמוד ענן	1
1069	גת	ארכיאולוגי	גת באורך 2.5 מ' וברוחב 2 מ' ובור אגום מלבני מכוסה בצמחייה.	סקר נוכחי	1
1070	בריכת חורף מזר	הידרולוגי	בריכת חורף בתחום קיבוץ מזר.	ביקור קודם	2
1071	מתקן חקלאי	ארכיאולוגי	מתקן חקלאי קטן חצוב בסלע. לא נסקר בשטח.	סקר נוכחי	1
1072	גת	ארכיאולוגי	גת. משטח דריכה עגול בקוטר 1 מ'. בור אגום מכוסה בצמחייה.	סקר נוכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
1073	מערה	גאומורפולוגי	מערה נמוכה, פתח מעוגל. גדר אבנים בפתח.	סקר נוכחי	1
1074	סדק בסלע	גאומורפולוגי	סדק עמוק בסלע ותאנה צעירה.	סקר נוכחי	1
1075	בור	הידרולוגי	בור פענון סתום מתוכו צומחת תאנה גדולה. למרגלותיה חלל בסלע.	סקר נוכחי	1
1076	מצוק	גאומורפולוגי	מצוק בגובה 3 מ'. כנראה מחצבה נטושה.	סקר נוכחי	1
1077	אנדרטת אבי דינר	הנצחה	אנדרטה לזכר אבי דינר. פינת ישיבה. נסקרה 2021.	ביקור קודם	1
1078	אנדרטת נווה יוסף	הנצחה	אנדרטה "נווה יוסף" כנראה לזכר חבר שעלבים. לא נסקרה בשטח. קיימת לפחות מאז 2015.	עמוד ענן	1
1079	באר בארית	הידרולוגי	באר מבוטנת בעומק 10 מ', קוטר 5 מ'.	סקר נוכחי	2
1080	מת	ארכיאולוגי	מת חצובה. לא נסקרה בשטח.	עמוד ענן	1
1081	אבן חוליה	ארכיאולוגי	אבן חוליה שלמה, מתחת לשיח. לא באחרת.	סקר נוכחי	1
1082	בית באר	הידרולוגי	בית באר דו קומתי מבטון בדופן המערבית של קיבוץ גזר. מיקום משוער. נסקר בתצפית בלבד.	סקר נוכחי	1
1083	בור	הידרולוגי	בור גדול עם אבן חוליה ובה ספלול חצוב. סכנת נפילה.	סקר נוכחי	2
1084	מערת מגורים	ארכיאולוגי	מערת מגורים.	סקר נוכחי	2
1085	בור	הידרולוגי	בור פענון, אבן חוליה סדוקה. שוקת מלבבית.	סקר נוכחי	2
1086	חציבה וספלולים	ארכיאולוגי	חציבה מלבבית באורך 3 מ' ורוחב 1.2 מ'. ספלולים מעטים.	סקר נוכחי	2
1087	מת	ארכיאולוגי	מת. 3 משטחים, התיכון 2.5 מ' על 2.5 מ' מרדף לוחותן 1.5 מ'. העליון 1.5 מ' על 1 מ'.	סקר נוכחי	1
1088	מת בכניסה לשעלבים	ארכיאולוגי	מת "חודית. משטח רבוע 2.5 מ' ושני בורות איגום בשני הצדדים, א' 2 מ' על 1.2 מ' ועומק 1.5 מ' ב' 1.2 מ' על 0.6 מ' ועומק 1 מ'.	סקר נוכחי	1
1089	מת	ארכיאולוגי	מת. משטח דריכה סדוק אורך 3 מ' ורוחב 2 מ'. בור איגום עגול ובור שיקוע מלבני, שניהם מכוסים בצמחייה.	סקר נוכחי	1
1090	מצפה נתן	הנצחה	אנדרטה ומצפור לזכר סרן נתן כהן שנפל בקרב ברצועת עזה במבצע "צוק איתן" בשנת 2014.	סקר נוכחי	2
1091	חורבת עגלגל	ארכיאולוגי	מערת מגורים גדולה, במערה יש שרידי ארון הבנוי מהחומר המקומי (כואר) ומוזכר בספר של עודד פינגרש בשנות ה-80'. בחורבה נמצאו חרסים מתקופות הברונזה התיכונה, הפרסית, ההלניסטית, הביזנטית והעות'מאנית. בדורות האחרונים שכן במקום הכפר עג'ג'יל שנהרס במלחמת העצמאות.	סקר נוכחי, בית סירא	2
1092	מערת מגורים	ארכיאולוגי	מערת מגורים קטנה.	סקר נוכחי	1
1093	האסם בשעלבים	היסטורי	מכלול האסם בשעלבים. בשנת 1953 נבנה מחסן התערוכת ולידו נבנה ב-1961 האסם, שהיה פעיל עד 2008. בשנת 1974 הורכב "אסם הקמחים" שנבנה מלוחות ברזל, והיה פעיל עד 2006.	סקר נוכחי, שילוט באתר	2
1094	הנשק"יה הישנה בשעלבים	היסטורי	מחסן נשק שהוקם בשנת 1952. בשנת 2020 הוסב למחסן בגדי יד שנייה.	סקר נוכחי, שילוט באתר	1
1095	קברים עתיקים	היסטורי	2 קברים מוסלמיים של הכפר עג'ג'יל.	סקר נוכחי	1
1096	בית האבן בשעלבים	היסטורי	בית אבן - מקלחות ומקווה. המבנה הוקם בשנת 1956 ושימש עד 1975 כמקלחות ושרותים, וכן כמקווה לנשים.	סקר נוכחי, שילוט באתר	1
1097	שידף מצוי	בוטני	שידף בולש בשדה.	סקר נוכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
1098	בור כרמים	הידרולוגי	בור פעמון, מים בעומק 3 מ' מתחת לפתח. חוליה רבועה עם מס' אבנים. ספסלים. הכניסה לבור צרה.	סקר נוכחי	2
1099	בור	הידרולוגי	בור מים בעומק 5 מ' למרגלות עץ תאנה. לא נסקר בשטח.	עמוד ענן	1
1100	תצפית צפונית מאגר איילון	ביקור	תצפית מאגר איילון. ספסלי ישיבת, ריכוז שקדיות.	סקר נוכחי	3
1101	פריטים ארכיאולוגיים	ארכיאולוגי	מכבש של בית בד. שתי חוליות בור. בחצר פרטית בשעלבים.	סקר נוכחי	1
1102	מבתר איילון	גיאומורפולוגי	חציבה באורך 300 מ' וברוחב 20 מ', המתפקדת כתעלת עודפים להוצאת מים ממאגר איילון כאשר הוא מוציבה על גדוזתיו.	סקר נוכחי	2
1103	בית בד	ארכיאולוגי	אבן ים, קוטר 1.5 מ'. פינת גדר בקר.	סקר נוכחי	2
1104	אנדרטת אלחנן יוסף שמואלי	הנצחה	סלע הנצחה ועליו זנב מטוס קל לזכר אלחנן יוסף שמואלי, טייס אזרחי שנהרג בהתרסקות מטוסו באזור מודיעין בשנת 2011.	סקר נוכחי	1
1105	מדוכה	ארכיאולוגי	מדוכה עמוקה עם סיתות שוליים.	סקר נוכחי	1
1106	חניון קק"ל	ביקור	חניון קק"ל.	סקר נוכחי	1
1107	בונקר	היסטורי	בונקר ליד מאגר איילון.	סקר נוכחי	2
1108	בור מים	הידרולוגי	בור מים בעיר לח"י. כניסה קשה.	סקר נוכחי	1
1109	מאגר איילון	הידרולוגי	מאגר שהוקם בשנת 1955 במפגש הנחלים איילון ונחשון. מחלחל ולכן לא אוגר מים לזמן ממושך. הרחבה בפרק מורשת האדם.	סקר נוכחי	3
1110	אנדרטת הלח"י	הנצחה	שביל בטון ארוך, ובמרכזו קו אבני בזלת שחורות, מוביל אל רחבה הנתחמת בקיר מלבני. במרכז הקיר, כהמשך לקו אבני הבזלת השחורות, גזע עץ זית שגודע ונמת, אך מעליו נטוע עץ זית חי. משני צידי העץ נשאים מעלה, גבוה מעל לקיר, שני לוחות בטון משולשים. על הלוחות מובאים שמות הנופלים ובהם בולט שמו של מייסד הארגון, יאיר שטרן. שנרצח על ידי הבריטים בתל אביב. עוד על הלוחות שני ציטוטים: "הרי את מקדשת לי מולדתי" (יאיר שטרן); "על חלקם במעש הקדוש והנורא, בקומם נגד השליט הזר וחתמתם בדם גיבורים את שמם, במלחמת חרות ישראל" (אורי צבי גרינברג). האנדרטה הוקמה ב-2005 ע"י הפסלת איילת בין שלונסקי.	סקר נוכחי, אתר יזכור	3
1111	תצפית מאגר איילון	נוף	תצפית מאגר איילון. התצפית לא מוסדרת. בעבר היה מדרום-מזרח לנקודת זו בתוך הנאמר עמוד בטון ועליו מבנה קטן המקושר במשך צר לחתום היער. אלמנט זה נהרס כליל לפני כעשר.	סקר נוכחי, שילוט באתר	2
1112	הנצחות לחברי הלח"י	הנצחה	שישה בסיסי אבן גדולים ועליהם לוחות זיכרון והקדשה לזכר חברי לח"י. המתחם הוקם בשנת 1997.	סקר נוכחי	1
1113	חורשת המתנדבים בעם	הנצחה	סלע הנצחה – חורשת המתנדבים בעם לזכר החיילים העבריים ששירתו בצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה.	סקר נוכחי	1
1114	מדוכות ותצפית	ארכיאולוגי	משטח סלע ובו 6 מדוכות ואמרות מים. למרגלותיו פתחי 2 מערות. תצפית למאגר איילון.	סקר נוכחי	2
1115	מאגר מים תת-קרקעי	הידרולוגי	מאגר מים תת קרקעי. מבחוץ 3 בורות בקרקע. במאגר יש קמרון אבן מטווים עם חרסים ביזנטיים. האתר לא מוזכר בסקר הארכיאולוגי של ישראל.	סקר נוכחי	2
1116	אנדרטת המתנדבים	הנצחה	קיר אבן ארוך החתום רחבה מרופצת. שולי הקיר נמוכים והוא מתגבה אל המרכז, שבו צומחת ממנו חומה גבוהה ובראשה סמל הבריגדה היהודית. לאורך הקיר מוטבעים עיגולי מתכת ועליהם סמלי כל היחידות בהן שירתו המתנדבים בשתי מלחמות העולם.	סקר נוכחי, אתר יזכור	3
1117	בונקר בעיר הבריגדה	היסטורי	בונקר חסום בצמחייה.	סקר נוכחי	2

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
1118	יער הבריגדה	הנצחה	סלע הנצחה ועליו הכיתוב "יער החטיבה היהודית הלוחמת, הבריגדה - מתנדבי היישוב העברי לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה".	סקר נוכחי 2	
1119	חניון והנצחה	הנצחה	חניון והנצחה לזכר אברהם קולודני, לוחם הבריגדה היהודית.	סקר נוכחי 1	
1120	חציבות בסלע	ארכיאולוגי	מוש סלעי ובו שלוש חציבות קטנות.	סקר נוכחי 1	
1121	מצפה כרמים	ביקור	פרמולה ופינת ישיבה. האתר הוקם בשנת 2008 (מטלילב ועמיתיו, 2008).	סקר נוכחי 2	
1122	חורשה נטועה	בוטני	חורשה נטועה, בעיקר חרובים.	סקר נוכחי 1	
1123	בריכת בטון	הידרולוגי	בריכת מים מבטון, מצפון-מערב לחל מזר.	סקר נוכחי 1	
1124	מבתר קירטון	נוף	מבתר קירטון, חורי קינן.	סקר נוכחי 1	
1125	מערת קבורה	גיאומורפולוגי	מערה, עומק 1.3 מ', נמשכת מזרחה. לפחות 3 כוכי קבורה. ממזרח לחל מזר.	סקר נוכחי 1	
1126	שוקת חצובה	ארכיאולוגי	שוקת חצובה בסלע, 0.7 מ' על 0.4 מ'.	סקר נוכחי 1	
1127	פעור וספלול	ארכיאולוגי	פעור רודוד חצוב. 5 מטרים דרומה ספלול.	סקר נוכחי 1	
1128	אנדרטת פלוגה א' מדוד 890	הנצחה	אנדרטה לזכר 5 לוחמי פלוגה א' ממדוד 890, מחזור 1967, שנהרגו במספר אירועים שונים בין - 1977-1969. האנדרטה מחודשת ומצאתא באזור בו התאמת.	סקר נוכחי 2	
1129	ספלולים	ארכיאולוגי	ספלול אור מים ושקע לידו. 3 מ' דרומה ספלול נוסף.	סקר נוכחי 1	
1130	ספלולים	ארכיאולוגי	ספלולים בודדים ושקעים, ספק בודדות.	סקר נוכחי 1	
1131	ספלול	ארכיאולוגי	ספלול אור מים.	סקר נוכחי 1	
1132	ספלולים	ארכיאולוגי	ספלול אור מים ולידו 3 יבשים.	סקר נוכחי 1	
1133	מערת קבורה	ארכיאולוגי	מבואה למערת קבורה סתומה.	סקר נוכחי 1	
1134	ספלולים	ארכיאולוגי	2 ספלולים אורמים מים ושקעים קטנים יותר.	סקר נוכחי 1	
1135	אבני חמשת המלכים	גיאומורפולוגי	ריכוז סלעי צור מרשמים בפאתי עמק איילון. המקום מתקשר לסיפור המקראי על קרב יהושע בן נון במלכי המרכז והמזרח מבית חורון לעמק איילון - "ויהי בנכסם ויפנק ישראל אל הים במלחם פריה" חורן ויהודה השליך עליהם אבנים גדולות מן דשמום עד צוקה וימתו רבים אשר ימותו פאבנק דפריד מאשר דרנה פנק ישראל פהרב: " (חושע י, י"א). אם כי סלעי צור נמצאים גם במקומות נוספים סביב עמק איילון.	סקר נוכחי, מטלילב ועמיתיו (2008) 2	
1136	בית בד	ארכיאולוגי	אבן ים שחוקה.	סקר נוכחי 1	
1137	עין ירד	הידרולוגי	מעין הנובע מתוך באר בעומק כ-3 מ'. המעיין שופע באמצע החורף ועשוי להתייבש לחלוטין בסוף הקיץ. זהו אחד המעינות הבודדים באגן הירקון בשפלה. לצידי פינת הנצחה.	סקר נוכחי 3	
			מקלאיסטר (1910) חפר בית מרחץ רומי ממערב למעיין. האתר אינו מוזכר בסקר הארכיאולוגי של ישראל, וייתכן שנהרס לחלוטין לאחר הפירות מקלאיסטר. מערביית לבית המרחץ היה מעיין נוסף בשם עין א-תנור, המוגדר כמעין עונתי בלבד. למעיין זה אין זכר בשטח.		
1138	הנצחת אירי שטיינברגר	הנצחה	פינת הנצחה לחייל אירי שטיינברגר בן כרמי יוסף.	סקר נוכחי 2	
1139	הנצחה	הנצחה	הנצחה קק"לית לחיילים מלובנסקי.	סקר נוכחי 1	

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
1140	אנדרטת חללי קרב כוריכור	הנצחה	גל אבנים גדול ועליו לוח זיכרון ל-45 חללי הקרב בחזרבת כוריכור במלחמת העצמאות. הכוחות הלוחמים יצאו מאזור זה, אולם כיום יש מספר אנדרטאות נוספות בזירת הקרב המש.	סקר נוכחי	3
1141	מערת קבורה ומדרגות האובות	ארכיאולוגי	מערת קבורה. חריץ לאבן מולל. 5 מדרגות האובות בצד דרום.	סקר נוכחי	1
1142	קבר ארגז	ארכיאולוגי	קבר ארגז עם סיחות שוליים, נפתח לשני הצדדים (דו-מקמרי). לידו 4 מדרגות. תצובה יפה.	סקר נוכחי	2
1143	מערת קבורה	ארכיאולוגי	מערת קבורה סתומה עם מבואה תצובה באורך 2.5 מ'.	סקר נוכחי	1
1144	גב סלע	הידרולוגי	גב תצוב באורך 1.2 מ' וברוחב 0.5 מ'. אצות.	סקר נוכחי	1
1145	קבר דו-מקמר וספלולים	ארכיאולוגי	קבר דו מקמר עם סיחות שוליים. לידו 3 ספלולים אגורי מים.	סקר נוכחי	1
1146	מדוכה	ארכיאולוגי	מדוכה אומרת מים.	סקר נוכחי	1
1147	גת וספלולים	ארכיאולוגי	גת עם 2 משטחי דריכה, התחתון עם פסיפס ובור אגום. ממזרח כמה ספלולים.	סקר נוכחי	1
1148	ספלולים	ארכיאולוגי	5 ספלולים תצובים	סקר נוכחי	1
1149	אגן תצוב וספלולים	הידרולוגי	אגן תצוב רדוד בצורת סקייטבורד, אורך 1.2 מ', רוחב 0.5 מ', עומק 0.2 מ'. מעט מים. ספלולים רדודים לידו.	סקר נוכחי	1
1150	ספלול	ארכיאולוגי	ספלול תצוב אומר מים.	סקר נוכחי	1
1151	גשר רכבת בעמק איילון	נוף	גשר באורך 1.2 ק"מ (הארון מסומן במדינת ישראל) שנבנה בשנים 2006-2008, ומשמש את מסילת הרכבת לירושלים.	סקר נוכחי	3
1152	שדרת עצים	בוטני	שדרת אלות אטלנטיות וכליל החורש.	סקר נוכחי	1
1153	בריכת חורף	הידרולוגי בוטני	בריכת חורף. קנים ובצעוני.	סקר נוכחי	1
1154	מתחבה נטושה	גאומורפולוגי	מתחבה נטושה מובה 2 מ'. חורי קינון.	סקר נוכחי	1
1155	מתחבה עתיקה	ארכיאולוגי בוטני	מתחבה עתיקה. באזור ריכוז מרשים של צהרון מצוי.	סקר נוכחי	1
1156	פינת זולה	ביקור	פינת זולה. בור לאיסוף מחלים. ספלול. תצפית.	סקר נוכחי	1
1157	מסלעה	נוף	מסלעה. נוצרה בפינוי סלעים במרחב.	סקר נוכחי	1
1158	מסלעה	נוף	מסלעה גדולה ומרשימה. נוצרה בפינוי סלעים במרחב.	סקר נוכחי	1
1159	חירבת א-צואנה	גאומורפולוגי	מבנה אבן ובור מים. לא נסקר בשטח.	עמוד עתן	2
1160	מחסה סלע גדול	גאומורפולוגי	מחסה סלע גדול ומרשים עם פתחים בגג. אורך 15 מ', מובה 2.5 מ'.	סקר נוכחי	2
1161	מערת נחל בית חתן	גאומורפולוגי	מערה בציר מזרח-מערב, בגדה הצפונית של נחל בית חתן, באורך 50 מ', רוחב 5 מ', מובה 2 מ'. 2 פתחים עם בנייה ועוד 2-3 פתחים קטנים. מופע מרשים.	סקר נוכחי	2
1162	מצוק תצורת כפירה	ארכיאולוגי	מצוק בגובה 6 מ' מתצורת כפירה. בבסיס חואר מוצא. אורך 30 מ'.	סקר נוכחי	1
1163	שלט הנצחה	הנצחה	שלט עץ של קק"ל ומינהל מקרקעי ישראל המנציח את פריצת דרך נחל בית חתן בשנת 1993.	סקר נוכחי	1
1164	יד לשריון	הנצחה	שלט יד לשריון, נאפה מכביש 1.	סקר נוכחי	2

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
1165	שקמים	בוטני	שתי שקמים קטנות במטע זיתים.	סקר נוכחי	1
1166	בית בד וספוללים	ארכיאולוגי	אבן ים בקוטר 2 מ', 7 מ' צפונה סלע עם כמה ספוללים.	סקר נוכחי	2
1167	קבר דו-מקמר	ארכיאולוגי	קבר דו מקמר באורך 2 מ' ועומק 1.2 מ'.	סקר נוכחי	2
1168	גבי סלע	הידרולוגי	3 גבי סלע יבשים.	סקר נוכחי	1
1169	דולינה	גאומורפולוגי	מכתש, כנראה דולינה קורסית. לא נסקרה בשטח.	עמוד ענן	2
1170	מיני ישראל	ביקור	אתר תירות ובו דגמים מקוטנים של אתרי ביקור ומקומות חשובים בישראל. הפארק נפתח בשנת 2002.	ביקור קודם	2
1171	בית משאבות הרוס	הידרולוגי	שרידי בית משאבות לטרון. אקליפטוס ושילט הסבר. תחנת השאיבה הוקמה בשנת 1936. במלחמת העצמאות הופסקה השאיבה, והתחנה פוצצה ע"י הירדנים בליל 12-11/8/1948.	סקר נוכחי, שילוט באתר	3
1172	מערה	גאומורפולוגי	מערה עם מספר פתחים. חומת אבני שדה בפתחה. לא נסקרה בשטח.	עמוד ענן	1
1173	מערות	גאומורפולוגי	שתי מערות קטנות, לא נסקרו בשטח.	עמוד ענן	1
1174	מחסה סלע	גאומורפולוגי	מחסה סלע נמוך. אורך 2.5 מ', גובה 0.5 מ', עומק 1.5 מ'.	סקר נוכחי	1
1175	חורבת נטף	היסטורי	שרידי כפר. מבנים, בורות מים, מערת מגורים ועצי בוטות. נסקר בסקר הנוכחי.	עמוד ענן, מרקוס (1993)	3
1176	מערה	גאומורפולוגי	מערה המופיעה באתר "עמוד ענן". לא נסקרה בשטח.	עמוד ענן	1
1177	שיחי' מסעד	בוטני	חורשת כ-20 עצים, אלון מצוי ואלת ספורטה (הכלאה של א"י אלה ואלת המסטיק) במדרון תלול ובה שרידי קבר שיחי' מסעד – שרידי מבנה עם מחורב, ולידו שקע מלבני ארוך חצוב בסלע. הנקודה המדויקת לא אותרה בסקר בשנת 2024.	סקר נוכחי, מרקוס (1993)	2
1178	עין נטף	הידרולוגי	התיאור להלן לפי מרקוס (1993): מערה באורך 8 מ', עומק 5 מ' וגובה 1.7-1.8 מ', ובה חמש בריכות רדודות, שערות-שולמית. המים זורמים למאגר מים מסורג כיום. עומק המאגר כ-4 מ' ושטח קרקעיתו 5 על 5 מ'. למאגר חתך אגסי, והמים מצטברים בו לעומק 80 ס"מ. למגדלות המעיי' מספר עצי בוטות. האתר נסקר בסקר צפון הרי ירושלים (2014) ולא נסקר שוב בסקר הנוכחי.	סקר נוכחי, מרקוס (1993)	3
1179	מבנה עתיק	היסטורי	מבנה אבן מרשים. משרידי הכפר נטאף. משולש כמסוכן.	סקר נוכחי	2
1180	כבשן סיד	ארכיאולוגי	כבשן סיד אתר "עמוד ענן". לא נסקר בשטח.	עמוד ענן	1
1181	אגודתה הרוסה	הנצחה	לוח זיכרון הרוס. במקום מונצחים סמן יהודה צפתי וטוראי אילעזר וייס, שנהרגו ב-18 ביולי 1948 בכיבוש משלטי הר עוזרר (משלטי בית גובא). המופות הושארו בשטח והובאו לקבורה בהר הרצל בפברואר 1950.	סקר נוכחי, שילוט באתר	2
1182	מערה	גאומורפולוגי	מערה מאורכת 15 מ', בחזיתה שכבת סלעים שקרסו. עומק 3.5 מ', גובה 2 מ' ויורד ל 1.2 מ'.	סקר נוכחי	2
1183	בולדר גדול	גאומורפולוגי	בולדר ענק שעון על המצוק. פיזורת אבנים. תאפית.	סקר נוכחי	1
1184	חורבת עין כפירה	היסטורי	בית חוות חקלאי – שני מבנים מקומרים שמורים יחסית המזרחי שבהם מחולק על ידי קיר אבן לשני חדרים נפרדים ללא מעבר ביניהם. בשני החדרים בולטות מנחות תאובות. בין שני המבנים, מבנה חסר גג וקור בסלע. מרקוס (1993) מצוין מעל בית החווה קברים עתיקים תאובים בסלע.	סקר נוכחי, מרקוס (1993)	3
1185	מערה	גאומורפולוגי	מערה בגובה 3 מ' מעל בסיס המצוק. גובה 1.2 מ', רוחב 3 מ'.	סקר נוכחי	1
1186	כוכים בסלע	גאומורפולוגי	2 כוכים בסלע בבסיס מצוק.	סקר נוכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג משני	תיאור אתר	ערכיות	מקור המידע
1187	מערה	גיאומורפולוגי	מערה קטנה ונמוכה בעומק 3 מ'.	1	סקר נכחי
1188	מדרגת סלע	נוף	מעקה בטיחות בביסי מדרגת סלע.	1	סקר נכחי
1189	תמר בתל כפירה	בוטני	תמר בגובה 7 מ'.	1	סקר נכחי
1190	קיר אבן	ארכיאולוגי	קיר אבן בגובה 2.5 מטרים. נראה שמדובר על הקיר הדרומי של מתחם קבר השיחי שהיה בעבר בעין כפירה וקרוס במהלך השנים (שיחי, אל-עומרי).	1	סקר נכחי, מרקוס (1993)
1191	עין כפירה מערבי	הידרולוגי	מעין קטן הנובע ממערה נמוכה ליד החורב. לפי מרקוס (1993) זהו המדול בין שני מעיינות כפירה, הוא נובע למרגלות מצוק גיר קשה בגובה 7 מ', והמים זרמו לכריכה שחלקה תצוב וחלקה בנוי, ששטחה 5 מ' על 2.5 מ' ופינת הבריכה תצובה בסלע שקת עגולה. כיום (2024) אין בריכה באתר.	3	סקר נכחי, מרקוס (1993)
1192	חרוב מדול ומצוק	בוטני	חרוב מדול שקרוס אך עדיין צומח (הקרוסה מוזכרת בסקר צפון הירי ירושלים ב-2014). מצוק יפה.	3	סקר נכחי
1193	עין כפירה	הידרולוגי	מעין המין בריכה במדרון הדרומי של נחל כפירה. אתר ביקור פופולרי. מרקוס (1993) מציין שמעין זה נובע ביקבה קצרה התצובה לשכבת חוואר, ומשם זורמים המים לבריכת אגירה שדופנה פרוצה. במצוק הסלע הצמוד לחות המזינה שרי שיטות שולמית. מסתבר שהבריכה שופצה ואומרת מים כנראה ממחילת שנות ה-2000.	3	סקר נכחי, מרקוס (1993)
1194	כביש ישן	היסטורי	קטע כביש אספלט ישן, ייתכן חלק ממערך הדרכים הישן לירושלים לפני מלחמת העצמאות. כ-160 מ' ממזרח, בגדת נחל נחשון, נמצאת ביר אל-מאלח – באר ביזנטית ששימשה מקור המים העיקרי של מנזר לטרון עד שנות ה-1930 (יצחקי, 1990). האתר לא אותר בשטח, אבל נראה כי קיים לפי דיווחים בעמוד ענן.	2	סקר נכחי
1195	מורפסת תצפית	נוף	מורפסת תצפית. שטח פתוי.	1	סקר נכחי
1196	שבר גאולוגי	גאומורפולוגי	שבר גאולוגי בולט. מצוק בגובה 3 מ' מקביל לערוץ הנחל ומצפון לו שקע מאורך.	2	סקר נכחי
1197	שומרה	ארכיאולוגי	שומרה מרשימה על המצוק. נסקרה בתצפית מנסף.	2	סקר נכחי
1198	עץ חרוב	בוטני	עץ חרוב מסועף. גובה 6 מ'.	1	סקר נכחי
1199	מצוק יתלה	גיאומורפולוגי	מצוק ומערת נזירים נחל יתלה. בצמוד ומדרום נמצא משר הרכבת לירושלים. מרקוס (1993) מציין כאן מצוק דולמיט באורך כ-200 מ' ובו תופעות קרסטיות של המסה ומערות. המקום היווה זירת מאבק סביבתי לצמצום השפעת המטילה החדשה לירושלים, בסופו של דבר התסילה אכן נסללה באתר זה אולם תוך הקפדה יתרה על מניעת שפכי עפר לקניון הנחל.	3	סקר נכחי
1200	שקע אומר מים	הידרולוגי	שקע ממודר עם מים וקנים.	1	סקר נכחי
1201	יער יהדות פולין	הנצחה	יער יהדות פולין. קיר זיכרון ואמפי פתוח.	2	סקר נכחי
1202	גב	הידרולוגי	גב סלע.	1	סקר נכחי
1203	מכלאת צאן	ארכיאולוגי	חצר סגולה מנסה בעשבייה. כנראה מכלאת צאן.	1	סקר נכחי
1204	ביר אל-חילו	הידרולוגי	מבנה בטון נעול עם חדר אבן בתוכו הבאר. מדובר בבאר עתיקה ובקרקעיתה נקבה בנויה. המבנה חוקם בשנות ה-1930 ע"י נזיר מנזר לטרון, לא הצלחנו להשיג אישור כניסה למקום במהלך הסקר. יצחקי (1990) מציין שהנקבה במקום לוכדת מי 14 נביעות.	3	סקר נכחי, יצחקי
1205	בריכה תצובה	הידרולוגי	בריכה תצובה בישה, אורך 2 מ' על 1.5 מ', עומק 1.2 מ'.	1	סקר נכחי
1206	גב	הידרולוגי	גב משולש.	1	סקר נכחי
1207	מדוכה	ארכיאולוגי	מדוכה אומרת מים.	1	סקר נכחי

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
1208	עץ מילה בנחל נחשון	בוטני	מילה סורית בגובה 8 מ', שדוחה לראשונה בשנת 1996. ככל הנראה העץ ניטע בידי נזירי מנזר לטרון ואינו טבעי במקום.	סקר נוכחי	2
1209	גבים	הידרולוגי	גב סלע אורז מים. 1.5 מ' על 1 מ'. מעליו יש עוד 2 גבים קטנים יותר.	סקר נוכחי	1
1210	מעביר מים	היסטורי	מעביר מים מבטון בתוואי הכביש המנדטורי לירושלים.	סקר נוכחי	1
1211	אקליפטוסים בנחל נחשון	בוטני	חורשת אקליפטוסים. כנראה שריד ממשטולת ייעור מנדטורית.	סקר נוכחי, nature. info	1
1212	מאגר מים בחורבת חורש	הידרולוגי	מאגר מים תת-קרקעי גדול ומרשים, כניסה מצד צפון-מערב. תיאור מפורט אצל גוטליב ועמיתיו (2008): מאגר באורך 20 מ' וברוחב 12 מ', עומקו כ-10 מ'. סימני הציבה רבים על הקירות. ארבעה פתחים חצובים בחלקה ופוח נוסף בפניה צפון-מערבית, אליו מוליכות שלוש מדרגות חצובות. פתח זה חסום בחלקו בקיר שבבנה באבני גזית. המאגר מדרון באבני גויל מטווחות. ייתכן שהכניסה למאגר הייתה במקורה מערת קבורה שיצאה מכלל שימוש עם חציבת המאגר.	סקר נוכחי, גוטליב ועמיתיו (2008)	3
1213	מת	ארכיאולוגי	מת חצובה. משטח דריכה 2.5 מ' על 2 מ'. בור איגום 1.2 מ' על 1 מ', עומק 1.2 מ'.	סקר נוכחי	1
1214	חציבות בסלע	ארכיאולוגי	חציבות בסלע.	סקר נוכחי	1
1215	ביר אל-קצב	בוטני הידרולוגי	תמר קטן. מקום ביר אלקצב המסומנת במפה מנדטורית (יבאר הקנרה"). יצחקי (1990) מגדיר את המקום כ"תעין דל".	סקר נוכחי, יצחקי	1
1216	משטח סלע	ארכיאולוגי	משטח סלע חצוב ובו שקע אורז מים. פרוץ ולכן לא מת.	סקר נוכחי	1
1217	מרבץ חזירים	הידרולוגי	מרבץ חזירים.	סקר נוכחי	2
1218	ספק באר	הידרולוגי	אלי באר מאחורי הפסל. באזור זה מצויות במפה הטופוגרפית ביר א-חינה. יצחקי (1990) מגדיר את המקום כ"מעין דל".	סקר נוכחי, יצחקי	1
1219	יער נורווגיה	הנצחה	מצבת זיכרון קק"לית בעברית ובנורווגית – יער נורווגיה.	סקר נוכחי	1
1220	הנצחה	הנצחה	הנצחה קק"לית לזכר משפחת סלומנוביץ'.	סקר נוכחי	1
1221	הנצחה	הנצחה	הנצחה קק"לית – יער לזכרה של חיה לנקסטר.	סקר נוכחי	1
1222	מערה	גאומורפולוגי	מערה קטנה חצובה. פתח יפה.	סקר נוכחי	1
1223	מבנה לבנים	היסטורי	מבנה לבנים עם גג אסבסט - מחסן חקלאי.	סקר נוכחי	1
1224	כליל החורש	בוטני	שדרת כליל החורש.	סקר נוכחי	1
1225	בורות מים בהר רפיד	הידרולוגי	שני בורות מים יבשים בעומק 3 מ'.	סקר נוכחי	1
1226	הנצחה	הנצחה	הנצחה קק"לית – משפחת הנדל-יש-לוי.	סקר נוכחי	1
1227	מת	ארכיאולוגי	מת באורך וברוחב 3.5 מ', בור איגום 1.2 מ' על 0.5 מ'.	סקר נוכחי, מרקוס (1993)	2
1228	הר רפיד	נוף	פסגת הר רפיד (787 מ' מעפרה"). אלונים וחורבה. מרקוס (1993) מתאר כאן שרידי 20-30 מבנים עתיקים, שלושה בורות מים ומערת קבורה סתומה.	סקר נוכחי	1
1229	מצבת זיכרון	הנצחה	מצבת זיכרון לאילן דבש, שנרצח במקום זה בספטמבר 1997 כיוון שהיה עד ראייה לרצח פלילי.	סקר נוכחי	2

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
1230	מקלוה	הידרולוגי	מקלוה חצוב. 4 מדרגות, שרידי טיח אפור וגומחה לנו.	סקר נוכחי	1
1231	הנצחה	הנצחה	תורם קק"ל.	סקר נוכחי	2
1232	חריץ בסלע	ארכיאולוגי	חריץ מדורג בסלע. רוחב ס"מ 40 ועומק 1 מ'. לא ברור הייעוד.	סקר נוכחי	1
1233	מחצבה עתיקה	ארכיאולוגי	מחצבה עתיקה עם 3 מדרגות חציבה.	סקר נוכחי	1
1234	מצוק ומערות	גאומורפולוגי	מצוק בגובה 2 מ' ובו מערות קטנות.	סקר נוכחי	1
1235	גב	הידרולוגי	גב סלע אומר מים רדודים.	סקר נוכחי	1
1236	חציבה בסלע	ארכיאולוגי	חציבה בסלע.	סקר נוכחי	1
1237	מת	ארכיאולוגי	מת עם 3 משטחי דריכה הגדול באורך וברוחב 4 מ'. בור איגום עם מדרגות.	סקר נוכחי	1
1238	הנצחה	הנצחה	תורם קק"ל.	סקר נוכחי	1
1239	מת	ארכיאולוגי	מת באורך וברוחב 3 מ', מכוסה בסחיף.	סקר נוכחי	1
1240	אבני מיל	ארכיאולוגי	ריכוז 16 אבני מיל שנאספו מהאזור. אחת מהן נושאת כתובת. על אבן אחת יש כתובת רומית בת 12 שורות בה כתוב "לאימפרטור קיסר מאיוס ויליוס רוס מקסימינוס, ירא שמים בר-מזל, אומסטוס, ולגאיוס יוליוס ורוס מקסימוס קיסר, בנו של מקסימוס אומסטוס, הבלתי מנוצחים, יראי שמים, ברי המזל": מדובר על קיסר ששלט ברומא בשנים 235-238 לסה"נ.	מלקוס (1993)	3
1241	מחסות סלע	גאומורפולוגי	שני מחסות סלע דמויי מערות.	סקר נוכחי	1
1242	עין חילה	הידרולוגי	עין חילה - בריכה יבשה.	סקר נוכחי	2
1243	תנין מטיילים	ביקור	תנין קק"ל. שולחנות פיקניק.	סקר נוכחי	1
1244	הנצחה	הנצחה	הנצחת תורמים.	סקר נוכחי	1
1245	כבשן סיד	ארכיאולוגי	כבשן סיד בקוטר 5 מ', עומק 2 מ'.	סקר נוכחי	1
1246	תנין מטיילים	ביקור	שולחנות.	סקר נוכחי	1
1247	הנצחת תורמים	הנצחה	תורמי קק"ל.	סקר נוכחי	1
1248	כבשן סיד	ארכיאולוגי	כבשן סיד קוטר 3 מ', עומק 2 מ'.	סקר נוכחי	1
1249	המשלש המערבי במעלה החמישה	היסטורי	המשלש המערבי במעלה החמישה. דו קומתי.	סקר נוכחי	2
1250	משטרת שער הגא	היסטורי	משטרה טורקית ולידה בור עם אבן חוליה מסיבית. המבנה הוא חלק ממערך האבטחה הטורקי לדרך יפו-ירושלים, והוכרז כאתר לאומי יחד עם האן שער הגא שמדרום לדרך.	סקר נוכחי, מלקוס (1993)	3
1251	הנצחת תורמים	הנצחה	תורמי קק"ל.	סקר נוכחי	1
1252	תחת אברהם הלר	הידרולוגי	תחת מקורות ע"ש אברהם הלר בתואי קו המים הרביעי לירושלים.	סקר נוכחי	1
1253	בור	הידרולוגי	בור פעמון, מים 3 מ מתחת לפנית. חולית בטון מודרנית משמש לטבילה אך נדרש חבל.	סקר נוכחי, עמוד ענן.	2
1254	תחת שאיבה	הידרולוגי	תחת שאיבה בעיר אשתאול.	סקר נוכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
1255	בית משאבות	הידרולוגי	בית משאבות בצד הצפוני של תחנת דלק שער הגיא.	סקר נוכחי	2
1256	משוריינים	הנצחה	משוריינים בתחום אתר לאומי חאן שער הגיא.	סקר נוכחי	3
1257	מלעד אברהם הלר	הנצחה הידרולוגי	מלעד לזכר אברהם הלר (עובד חברת מקורות) - סלע זיכרון ופינת ישיבה. למרגלותיו נקודת שחרור עודפי מים לנחל אילן.	סקר נוכחי	2
1258	מבנה ומערות ממוריס	היסטורי	מבנה ושתי מערות ממוריס, בתחום אתר לאומי חאן שער הגיא.	סקר נוכחי	3
1259	חאן שער הגיא	היסטורי	חאן שער הגיא - מבנה גדול שהוקם ב-1869 ושימש כחאן בדרך לירושלים. עם סלילת מסילת הרכבת ב-1892 הצטמצמה הפעילות ולאחר מלחמת העולם הראשונה נסגר המקום. האתר שוקם ע"י רשות הטבע והגנים, ונפתח כאתר להנצחת השיירות בדרך לירושלים בשנת 2021.	סקר נוכחי	3
1260	משוריינים	הנצחה	משוריינים בתחום אתר לאומי חאן שער הגיא.	סקר נוכחי	3
1261	מערה	גיאומורפולוגי	מערה קטנה וסתומה.	סקר נוכחי	1
1262	מערה בנחל אילן	גיאומורפולוגי	מערה קטנה במצוק מצפון לנחל. נסקרה בתצפית בלבד.	סקר נוכחי	1
1263	אדרטת שתואל יחזקאל	הנצחה	במקום הונח לוח שיש בחור מסגרת מתכת בצורת משולש, ובראשו נר תמיד. על הלוח אור של עץ כרות ופרטי הנופל, שהיה הקורבן האחרון של שנת השלושים למדינת ישראל. לצד הלוח שלושה עמודי ברזל, ועל אחד מהם חלוי בית להנחת נר זיכרון.	סקר נוכחי, אתר יזכור.	2
1264	באר עלקת המערבית	בוטני הידרולוגי	עץ אקליפטוס אדיר בגובה כ-15 מ' עם חלל יפה במעו. בצמוד לו (2 מטר) באר עלקת המערבית. עומקה כ-2.5 מ', יבשה. הבאר מדופנת אבני גזול ואבנים מהוקצעות. מרקוס מצוין לצד הבאר שוקת קטנה.	סקר נוכחי, מרקוס (1993)	2
1265	באר עלקת מזרחית	הידרולוגי	באר עלקת המזרחית. באר יבשה וסתומה בעומק 1.5 מ'. מרקוס מצוין לצד הבאר שוקת קטנה.	סקר נוכחי, מרקוס (1993)	1
1266	מחסה סלע	ארכיאולוגי	מחסה סלע בגובה ובעומק 1.5 מ'. ספק צלב חצוב באחוריו.	סקר נוכחי	1
1267	חורבת עלקת	ארכיאולוגי בוטני	חורבת עלקת. בית חווה משופץ (נעול כיום) ולידו מבנים נוספים ועצי בוסתן. ניתן לעלות לגג הבניין.	סקר נוכחי, מרקוס (1993)	3
1268	ברזיה	אתר	ברזיה לא פעילה.	סקר נוכחי	1
1269	מערת קבורה	ארכיאולוגי	מערת קבורה. חזית בדגם נסגרת פתח נמוך. סלע חוסם.	סקר נוכחי	2
1270	מדרגות חצובות	ארכיאולוגי	שלוש מדרגות חצובות במשטח סלע.	סקר נוכחי	1
1271	חניון קק"ל	ביקור	חניון קק"ל.	סקר נוכחי	1
1272	מערה	גיאומורפולוגי	מערה קטנה המורכבת מחלל יחיד.	סקר נוכחי	1
1273	עין מסילה	הידרולוגי	באר בקוטר 3 מ'. מים חצי מטר מתחת לשפה. מסורגת.	סקר נוכחי	3
1274	חניון עין מסילה	ביקור	חניון קק"ל. משחקי לוח משוחזרים.	סקר נוכחי	1
1275	בריכת מסילה	הידרולוגי	בריכת עודפים עין מסילה, מקבלת עודפי מים מתחנת שאיבה סמוכה.	סקר נוכחי	1
1276	כבשן סיד	ארכיאולוגי	כבשן סיד. קוטר ועומק 3 מ'. חלק עליון מזרחי בנוי.	סקר נוכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
1277	אנדרטת המחל"ל	הנצחה	אנדרטת שהוקמה בשנת 1993 ע"י יורם שחם ומנוצחה 121 מתנדבי חוג לארץ במלחמת העצמאות האנדרטה ניצבת בחורשת עצי חרוב ואורן הממוקמת על חומי דרך בורמה, דרכה הועברה אספקה לירושלים הנצורה. בקצה החורשה רחבה מוצגת הצג ובמרכז האנדרטה, הגבוה מיוחדת בטון המרכיבות את האותיות מ, ת, ו-ל. בין האותיות סמל צה"ל ולפניהן דגל ישראל ומעמד לאבוקת זיכרון על החומה שמאחורי האנדרטה לוח הסבר בעברית ובאנגלית אודות תולדות מחל"ל וכן סמלי חשיבות צה"ל וחילוחיו שבהם שירתו הלוחמים. מאחורי הרחבה, מעל החומה, קיר אבן גדול הבנוי משישה לוחות ועליהם חקוקים שמות הנפלים, בעברית ובאנגלית, לפי סדר הארצות מהן באו. מעל קיר השמות שני לוחות אבן מוארכים ועליהם ציטוטים בשבח מתנדבי חוג לארץ: "התרומה הגדולה ביותר שיהדות התפוצות תרמה לישראל הייתה אנשי המחל"ל", דוד בן-גוריון, "הם באו כשהיינו דוקוקים להם ביותר", יצחק רבין.	סקר נוכחי, אתר זיכור.	3
1278	כלניות צבעוניות	בוטני	ריכוז כלניות צבעוניות, מהאתרים הדרומיים בישראל בהם ניתן לראות כלניות צבעוניות.	סקר נוכחי	2
1279	הנצחת שיירת הרטוב	הנצחה	אנדרטה בה מונצח סיפור שיירת הרטוב (דצמבר 1947) ושלושת חללי השיירה. זוהי אנדרטה חדשה שמחלפה אנדרטת קודמת בה הונצחו שניים מהחללים, שנהרסה ככל הנראה במהלך השנים.	סקר נוכחי, אתר זיכור.	2
1280	חניון מטיילים	ביקור	חניון מטיילים ושולחנות פיקניק.	סקר נוכחי	1
1281	מחצבה עתיקה	ארכיאולוגי	מחצבה עתיקה ורדודה.	סקר נוכחי	1
1282	גבי סלע	הידרולוגי	שני גבי סלע, אחד מהם יבש.	סקר נוכחי	1
1283	חניון מטיילים	ביקור	חניון מטיילים.	סקר נוכחי	1
1284	גבי סלע	הידרולוגי	שני גבי סלע.	סקר נוכחי	1
1285	גן סלעים	ביקור	גן סלעים פני, לכבוד האב טקה"י אצוקי, ובו מספר פינות הנצחה.	סקר נוכחי	2
1286	גת	ארכיאולוגי	גת, בור אימום כנראה אומר מים בחורף. לא נסקר בשטח.	סקר נוכחי	1
1287	מערה במצוק	גאומורפולוגי	מערה קטנה במצוק. מיקום משוער.	סקר נוכחי	1
1288	קו השילוח	היסטורי	קטע מתוואי "קו השילוח" כולל בסיסי צינור והצינור עצמו. תחתית מעלה הסרפנטינות.	סקר נוכחי	3
1289	חניון גדוד 274	הנצחה	חניון ע"ש גדוד שריון 274, בתחתית מעלה הסרפנטינות.	סקר נוכחי	3
1290	מעלה הסרפנטינות - דרך בורמה	היסטורי	מעלה הסרפנטינות, החלק המאחז של דרך בורמה ההיסטורית. נפרץ בקיץ 1948. פסלי מתכת של שיירה.	סקר נוכחי	3
1291	מקווה	ארכיאולוגי	מקווה חצוב בסלע עם 3 מדרגות, פתח בגג (נראה כבור בעומק 5 מ') וכניסה מהצד. מעט מדרום אולי שבר אבן מל.	סקר נוכחי	2
1292	מבנה בטון	היסטורי	מבנה בטון גדול בשטח מגודר. כנראה קשור למנהרות הנפט.	סקר נוכחי	1
1293	מנהרה	היסטורי	מנהרה חתומה שהוקמה לצרכי אחסון נפט. אין גישה למקום. אין כמעט תיעוד על הנושא במקורות.	סקר נוכחי	2
1294	בית משאבות שער הגא	היסטורי	בית משאבות בתוואי קו המים המנדטורי מהירקון לירושלים, 2 מבנים. כתובת משוחזרת ברור גמילי (הכתובת המקורית נמחקה, ושוחזרה בשנת 2011).	סקר נוכחי, עמוד ענן	3
1295	מעין ללא שם	הידרולוגי	מעין מצפון לקריית יערים. שלולית באורך 5 מ' וברוחב 1 מ'.	סקר נוכחי	2

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
1296	בית בד	ארכיאולוגי	אבן 15 בקוטר 1.5 מ'.	סקר נוכחי	2
1297	מגוף מוטמן	היסטורי	מגוף מוטמן במבנה דמוי שומרה.	סקר נוכחי	1
1298	מיכל פח	היסטורי	מיכל פח בשקע חאוב בהר.	סקר נוכחי	1
1299	מדוכות	ארכיאולוגי	שתי מדוכות חאובות, אחת אומרת מיים, מתחתיותן ייתכן מערה סתומה.	סקר נוכחי	1
1300	מתקן חשמל	היסטורי	מתקן חשמל גדול ומרשים ששימש לתפעול משאבות שער הגא.	סקר נוכחי	3
1301	בית בד	ארכיאולוגי	אבן 15 של בית בד בצד הדרך, מובה 1.5 מ' מעלית.	סקר נוכחי	2
1302	יער גיבורי פרמואי	הנצחה	סלע הנצחה קק"ל - יער גיבורי פרמואי.	סקר נוכחי	1
1303	חורבה בפאתי מסילת ציון	ארכיאולוגי	חורבה עם מערות מגורים ובורות פעמון. לא נסקרה בשטח.	עמוד ענן	2
1304	בריכת בטון	הידרולוגי	בריכת בטון.	סקר נוכחי	1
1305	מדוכה	ארכיאולוגי	מדוכה קוטר 50 ס"מ.	סקר נוכחי	1
1306	בור מיים ומת	הידרולוגי ארכיאולוגי	בור מיים מסוג. מיים בעומק 2 מ' לצידו מת באורך וברוחב 3.5 מ' - משטח דריכה בלבד.	סקר נוכחי	2
1307	חורבת שיירות	ארכיאולוגי	שרידי בית חווה יהודי עם מבנים ומערכת מסתור מתקופת מרד בר כוכבא. האתר עבר שוד עתיקות נרחב.	סקר נוכחי, עמוד ענן.	2
1308	בור מיים	הידרולוגי	בור מיים, מיים בעומק 3 מ', שקיחות מלבניות ועמולה. פתח הבור מלבני 0.8 מ' על 0.5 מ'.	סקר נוכחי	2
1309	מת עמולה	ארכיאולוגי	מת עמולה עם שני אגנים חאובים.	סקר נוכחי	1
1310	מדוכה	ארכיאולוגי	מדוכה קוטר 40 ס"מ.	סקר נוכחי	1
1311	מערת קבורה	ארכיאולוגי	מערת קבורה חאובה, פתח נמוך.	סקר נוכחי	1
1312	מעבר אקולוגי שער הגא	נוף	מעבר אקולוגי מעל כביש 1, הוקם כחלק משדרוג הכביש בשנות ה- 2010.	סקר נוכחי	3
1313	אימאם עלי	היסטורי	מקאם חרב המוקדש לאימאם עלי, (עלי בן אבי טאלב, נרצח 661 לס"ה). קירות המבנה והמיחנה נשמרו, אך התקרה והכיפה התמוטטו. קדוש מוסלמי שקברו נמצא בנגיף בעיראק. בארץ ישראל המערבית יש שישה ציונים לאימאם עלי, שכולם ריקים. לפי המסורת הערבית, האימאם עלי טייע לילדה שנשארה כד לבן, והכד התנפץ והלבן נספג בעפר. האימאם סחט חזרה את הלבן מתוך האדמה אל הכד, אך האדמה לא סלחה לו ועם מותו – בכל מקום בו נקבר, האדמה פליטה אותו החוצה. סביב המבנה הייתה חורשת אלונים עתיקים שהושמדה בשריפה המדולה ב- 1995. עד לאמצע שנות ה- 2010, היה המתחם בתוך אי תנועה בכביש 1 (בצד הצפוני של הכביש הייתה מערה שהושמדה בהרחבת הכביש) עם שדרוג הכביש, בוטל אי התנועה והמתחם נמצא מזרום לכביש, אך הגישה אליה קשה.	סקר נוכחי, מרקוס (1993), טל (2023).	3
1314	מצבות הנצחה	הנצחה	שלוש מצבות לתורמים.	סקר נוכחי	1
1315	סלע זיכרון	הנצחה	סלע זיכרון מבזלת, המצוין את לוחמי פלמ"ח הראל שלחמו באזור זה במלחמת העצמאות.	סקר נוכחי	3
1316	הנצחת מלך נורווגיה	הנצחה	פינת הנצחה למלך נורווגיה.	סקר נוכחי	1
1317	מערת קבורה סתומה	ארכיאולוגי	קיר חאוב במובה 1.5 מ'. מערת קבורה סתומה.	סקר נוכחי	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
1318	חוות שער הגא	היסטורי	ראשיתה של החווה כמתחם תפעולי לעובדי חתנת השאיבה הסמוכה. בשנים 1970-2016 שמש המקום כחוה לגידול כלבים, שפונתה לאחר תביעת פינוי של רשות מקרקעי ישראל.	סקר נוכחי, אתר ויקיפדיה.	2
1319	קידוח אשתאול 8	הידרולוגי	קידוח אשתאול 8. ממוקם במחצבה בה בולטות שכבות גיר וקירטון.	סקר נוכחי	1
1320	חורשת ציפורת כהן	הנצחה	חורשת ציפורת כהן.	סקר נוכחי	1
1321	בור מים	הידרולוגי	בור מים סתם כליל באבן גדולה.	סקר נוכחי	1
1322	גדר אבן	ארכיאולוגי	גדר אבן.	סקר נוכחי	1
1323	מערה	ארכיאולוגי	מערה, לא נסקרה בשטח.	עמוד ענן	1
1324	דולנית בית מאיר	גיאומורפולוגי	שטח הדוליתנה כדונם אחד. עומקה כשלושה מטרים ובמערבה יש גדר אבן נמוכה.	סקר נוכחי	3
1325	שחרור עודפי מים	הידרולוגי	צינור שחרור עודפי מים.	סקר נוכחי	1
1326	מבנה בטון	היסטורי	מבנה בטון עם 3 תאים.	סקר נוכחי	1
1327	קיר אבן שרידי מבנים	ארכיאולוגי	קיר אבן באורך 15 מ' ושרידי מבני אבן.	סקר נוכחי	1
1328	משורינים במעלה שער הגא	הנצחה	שיירת משורינים משוחזרים.	סקר נוכחי	3
1329	אגן חצוב	ארכיאולוגי	אגן חצוב פתוח למערב.	סקר נוכחי	1
1330	אדרטות פורצי הדרך	הנצחה	האנדורטה ניצבת במורד הגבעה, בנויה ממכליל של צינורות המזדקרים לכיוון ירושלים ונראית למרחוק. לפניה חוצב שלש הסבר אודות ההנצחה. מבסיס הבטון של הפסל עולים צינורות פלדה המאוגדים בקבוצות, אשר מזדקרים בזווית כלפי מעלה ולכיוון ירושלים. הם נשענים על גבי קבוצות צנורות אנכיים. לצנורות אורכים שונים, והארוך בהם מגיע עד 12 מטרים.הפסל מכסא באופן מופשט את השאיפה לירושלים. יש הרואים במרכיב הצינורות סמל לאספקה אל העיר הנצורה במלחמת העצמאות, ויש הרואים את קבוצות הצינורות כחיצים השלוחים לכיוון ירושלים.במורד הגבעה רחבה עמולה ומרוצפת ממנה ניתן להשקיף על האנדורטה. לידה מונחת אבן גיר גדולה ועליה שם המקום והפסלו: "למען ציון לא אחשה ולמען ירושלים לא אשקוט" (ישעיהו ס"ב א'). האנדורטה נבנתה ע"י הפסלת נעמי הנריק ונחנכה במרץ 1967.	סקר נוכחי, אתר יזכור.	3
1331	בור מים	הידרולוגי	בור מים בעומק 3 מ', אבן חוליה עמולה עם חתך רבוע ומכסה פח. יפה.	סקר נוכחי	2
1332	מערה	ארכיאולוגי	מערה, לא נסקרה בשטח.	עמוד ענן	1
1333	בור	ארכיאולוגי	שרידי בור משווין, לא נסקר בשטח.	עמוד ענן	1
1334	גבי סלע	הידרולוגי	מקבץ גבי סלע רדודים בשטח כמה מ"ר.	סקר נוכחי	1
1335	מת ובור עם מדרגות	ארכיאולוגי	מת באורך וברוחב 8 מ' ובור איסוף באורך וברוחב 1.2 מ'. בצמוד בור רבוע עומק 3.5 מ'. 6 מדרגות ואח"כ שבוך, נפתח למערה מתחת למת. לא מחובר למת (אולי יש חיבור בחריץ תחתני).	סקר נוכחי	2
1336	באר וכבשן סיד	הידרולוגי	באר יפה בעומק כ-10 מ' ומעט מים בקרקעיתו, סביבה שרידי מסגרת בטון. כעשרה מטרים דרומה יש בור עמל חצוב בעומק 5 מ', כנראה כבשן סיד.	סקר נוכחי	2
1337	קבר מקמרים	ארכיאולוגי	קבר מקמרים שרצפתו פרוצה. מכסה הקבר מונח מעליו בזווית. לא נסקר בשטח.	עמוד ענן	1

מס' אתר	שם אתר	סיווג ראשי סיווג משני	תיאור אתר	מקור המידע	ערכיות
1338	בונקר מחלף שורש	היסטורי	בונקר ישרן. צופה למחלף.	סקר נוכחי	2
1339	בור מים	הידרולוגי	בור מים עם אבן חוליה, אוגר מים.	סקר נוכחי	1
1340	חניון ג'וני	הנצחה	סלע הנצחה חניון ג'וני.	סקר נוכחי	1
1341	אנדרטת הבנים במסילת ציון	הנצחה	אנדרטת הבנים מסילת ציון	סקר נוכחי	1
1342	עמודי מתח ישנים	היסטורי	מספר עמודי מתח בקו חשמל ישרן. באתר עמוד ענן נטען שמדובר בעמודי טלגרף מנדטוריים, אך לא מצאנו אסמכתא לכך.	סקר נוכחי	1
1343	בור	הידרולוגי	בור מים מטווח עם אבן חוליה. לא נסקר בשטח.	עמוד ענן	1
1344	גבי מים, מדוכות וגת	הידרולוגי	מספר גבי מים, מדוכות, גת עמולה.	סקר נוכחי	2
1345	גת	ארכיאולוגי	גת רבועה עם משטח דריכה ובור איגום, ולידם חציבה לא ברורה.	סקר נוכחי	1
1346	הנצחה	הנצחה	הנצחה לחיל רם-און אלאב, בן מסילת ציון שנפל בעת מילוי תפקידו בשנת 1991.	סקר נוכחי	1
1347	חירבת עאליה	ארכיאולוגי	חירבת עאליה - שרידי יישוב, מבנים ובורות. לא נסקר בשטח.	עמוד ענן	2
1348	בור	הידרולוגי	בור/מערה עם שרידי טיח. לא נסקר בשטח.	עמוד ענן	1
1349	מאגר מים בחורבות סאריס	הידרולוגי	מאגר מים רבוע מטווח עומק 6 מ', רוחב 4 מ', קוטר פתח 2 מ', סכנת נפילה.	סקר נוכחי	2
1350	מערת שואבה	ארכיאולוגי	מערה בעומק 3 מ', גובה 1.5 מ', אורך 10 מ'. חצר רבועה 12 מ' על 10 מ'. סימני טיח במערה.	סקר נוכחי	2
1351	בור	הידרולוגי	בור חצוב עם פתח אליפטי. לא נסקר בשטח.	עמוד ענן	1
1352	מבנה עוזב בחורבות סאריס	היסטורי	מבנה אבן מלבני, גג בטון, 2 כניסות ממערב. המבנה היחיד שנותר עומד על תילו משרידי הכפר סאריס שנכבש במלחמת העצמאות בתחומי כרם ממזר.	סקר נוכחי	2
1353	אלון מצוי בחורבות סאריס	בוטני	אלון מצוי בגובה 10 מ' ושולחן פיקניק.	סקר נוכחי	1
1354	ספק מעיין בחורבות סאריס	ארכיאולוגי	מדרגה בגובה 2.5 מ' ולמרגלותיה חצר מלבנית אורך 12 מ', רוחב 5 מ'. מעיין יבשץ במפה טופוגרפית מסומן מעיין באזור, שאינו מוזכר בספרות הרלוונטית.	סקר נוכחי	1
1355	בור מים ממזרח לשורש	הידרולוגי	בור מים מדרום לחורבות סאריס. מים 2 מ' מתחת לפתח. שקות חצובה ליד הבור.	סקר נוכחי	2
1356	הנצחה	הנצחה	הנצחה לאלברטו מיטרני – נשא הקהילה היהודית בברצלונה.	סקר נוכחי	1
1357	חניון ז'הר	הנצחה	חניון ז'הר. משטח סלע גדול. שולחנות, פינת הנצחה לילד ז'הר רובין שנפטר בדמי ימיו.	סקר נוכחי	1
1358	הנצחה	הנצחה	חורשה לזכר דב ייבין שנפטר בשנת 1987.	סקר נוכחי	1
1359	מצפה שירי	הנצחה	מצפה שירי, לזכרה של שירי לוינגר. רחבת תצפית (מוגבלת) לכיוון דרום, סלע הנצחה ושולחן.	סקר נוכחי	1

מספר 3 | מועד היסטורי: מאי 1936

מחצבות מגדל צדק – תקופת המרד הערבי

בעקבות השביתה הערבית שהוכרזה ב 19.4.1936 ושנמשכה עד לחודש אוקטובר, אילצו הערבים את היהודים לסגור את מחצבות מגדל צדק, ובכך פגעו קשות בבנייה היהודית. המחסור באבני חצץ לבניין, לביצור ולסלילה העיקר מאד ולכן שלח פקוד ה"הגנה" את יצחק שדה, מפקד בכיר בארגון, לפתוח את המחצבות מחדש ולהכשירן לעבודה יהודית. שדה נעזר במפקד ה"הגנה" בפתח תקוה אליהו כהן (בן חור) שארגן כוח נוטרים שצויד בנשק בריטי ובינואר 1937 חודשה העבודה במחצבות.

מספר 4 | מועד היסטורי: 1934

תחנת השאיבה בראש העין – אבטחת מתקן חיוני

יחידות של נוטרים יהודים, חברי ארגון ה"הגנה" ברובם, רותקו לאבטחת מפעל המים המנדטורי בתחנת השאיבה בלטרון, כמו גם בתחנות הנוספות לאורך קו המים בלטרון, שער הגיא, סריס (היום שואבה) ועוד. בסמוך הוצבו נוטרי המסילה להגן על מסילת הברזל והגשרים באזור ראש העין.

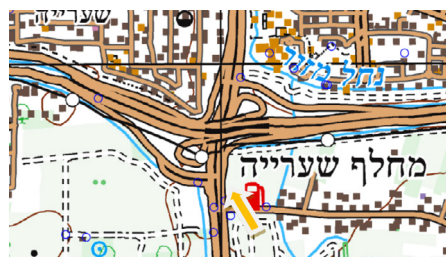
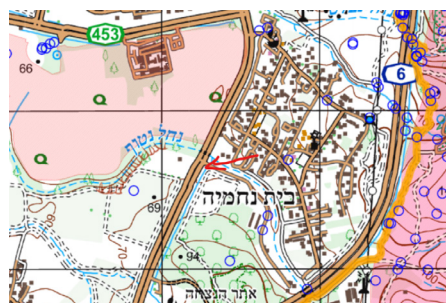

מספר 5 | מועד היסטורי: 11 – 12 ביולי 1948

מגדל צדק וראש העין במלחמת העצמאות

המחנה הבריטי בראש העין נכבש לראשונה בידי האצ"ל ב 30 במאי 1948. יחידות מצבא עיראק (כוח קאוקג'י) הדפו אותם למחרת ואיימו על פתח תקוה ועל השליטה היהודית במעיינות הירקון. דוד בן גוריון שהבין כמה קריטית היא אספקת המים לירושלים הורה לצה"ל לכבוש את ראש העין. אנשי החי"ש (חיל שדה) של ה"הגנה" מאזור השרון (גדוד 32 מחטי אלכסנדרוני) יצאו למבצע "בתק" (ליל 11 – 12 ביולי 1948). לימים העיד מפקד חטי אלכסנדרוני דן אבן (אפשטיין) כי הייתה זאת "אחת הפעולות שהוטלו עלי במסגרת תכנית ד' של מטכ"ל ההגנה ונודעה לה חשיבות מיוחדת". במהלך הלחימה השתלטו כוחותינו על מגדל צדק, המחנה העיראקי, תל אפק ומכון השאיבה של מי הירקון. בקרבות נפלו 26 לוחמים מהם 12 אנשי אצ"ל והם מונצחים בשתי אנדרטאות בכניסה למבצר אפק.

מספר 6 | מועד היסטורי: 14.12.47

שיירת בן שמן – סיוע לישוב נצור

"שיירת השלושה עשר" נקראת על שם שלושה עשר חברי ה"הגנה", אנשי החי"ש (חיל השדה) שנפלו בליווי השיירה. השיירה יצאה מפתח תקוה דרומה דרך מגדל צדק ובית נבאלא אל כפר הנורע בן שמן שהיה נצור. היא הותקפה בידי חיילי הלגיון הערבי הירדני, שהוצבו בארץ ישראל ע"י הבריטים לצורך אבטחה ומשמר. בשיירה היו 7 כלי רכב ובהם 48 מלווים: 27 אנשי חי"ש ו-13 נוטרים, 7 נהגים ו-2 תושבי בן שמן. השיירה הותקפה ליד הכפר הערבי קולה, אולם המשיכה בנסיעה דרומה. עם הגיעה לסביבת המחנה הבריטי בבית נבאלא נפתחה אש חזקה ממקלעים. רוב מכוניות השיירה פרצו דרכן לבן שמן, שני כלי רכב נעצרו ונוסעיהם נרצחו. החללים הובאו למנוחת עולם בבית הקברות בנחלת יצחק בחלקת אנשי ה"הגנה". אנדרטה לזכרם נמצאת בכניסה למושב בית נחמיה.

מספר 7 |

ההתקפה ליד מושב נחלים – פיגוע ראשון במלחמת העצמאות

בבוקר יום ראשון ה-30 בנובמבר 1947 (כמה שעות לאחר החלטת החלוקה של האו"ם) תקפה כנופיה ערבית שני אוטובוסים של 'אגד' שיצאו מנתניה וחדרה בדרכם לירושלים. האוטובוס הראשון "SUPER WHITE" מס' רישוי M 2886, הגיע למקום מספר דקות לפני השעה שמונה בבוקר. אוטובוס זה יצא מחדרה לירושלים ונהג בו טוביה הורביץ, חבר קיבוץ כפר-גלעדי לשעבר, חבר ארגון "השומר" וה"הגנה" וחבר והקבוצה הסודית של השומר "הקיבוץ" שנועדה בעיקר לבצע חיסולים פוליטיים ממוקדים. טוביה היה חבר בחולייה שהרגה את קצין המשטרה הערבי טופייק ב"י שנאשם בסיוע לרצח בבית העולים ביפו בתרפ"א, בכוונתה הייתה גם להרוג את המושל הבריטי "סטורס" ועוד... באותו בוקר חשש כנראה טוביה מניסיון פיגוע בדרך והחליט לעשות את הקו במהירות רבה ביותר. לכן, שלא כהרגלו עקף טוביה את האוטובוס שיצא מנתניה, על כן התקיפה הראשונה הייתה על האוטובוס שלו. במטח ירי ומטעני נפץ שחדרו דרך השמשה הקדמית נפגעה ונהרגה הנוסעת נחמה כהן שישבה מאחורי הנהג. נחמה הייתה אשת שמעון הכהן אחיו של דוד הכהן. שמעון נלחם במלחמת העולם השנייה בצבא הבריטי, היה בנו של העסקן הציוני והסופר הלל הכהן. נחמה עבדה כלבורנטית בהדסה הר-הצופים והתגוררה בבנימינה, ובבוקר נסעה כדרכה לעבודתה. למרות הפיגוע הורביץ לא עצר והמשיך בנסיעה מהירה עד תחנת המשטרה בשדה התעופה לוד.

האוטובוס השני "WHITE 611" מס' רישוי M 2094 יצא מנתניה והגיע למקום כ-20 דקות מאוחר יותר. המארב שינה מעט את מיקומו, והתמקם בקרבת העיקול בכביש שבו האוטובוס מאט. במהלך הנסיעה דברו נוסעי האוטובוס על הסכנה בנסיעה.

חלק מהנוסעים חשש מפגיעה באוטובוס והיו כאלה שהציעו להאריך את הנסיעה, לנסוע דרך פתח-תקווה ולהמשיך עד חולון ומשם להגיע לירושלים. נהג האוטובוס, אריה מלר, הושפע כנראה מהאווירה הפנימית והאט את מהירות נסיעתו. בהגיע האוטובוס למקום התקיף אותו המארב משלושה עברים. האוטובוס שקע בשולי הכביש בסמוך לתעלת הניקוז. חלק מהנוסעים ירד במהירות ונמלט דרך הפרדסים. שלושה הגיעו למושב "בהדרגה" (כפר מעש כיום) ומשם שכרו עגלון שיסיעם לתחנת האוטובוס בפתח-תקווה. משם מיהרו לנסוע לנתניה כדי להודיע למשפחותיהם שהם חיים ובריאים. לאחר עצירת האוטובוס עלו עליו חלק מאנשי הכנופיה והמשיכו לירות ולהרוג בנוסעים. בהתקפה זו נהרגו: אסתר וייס, הירש שטארק, שלום ואלד-יערי, שושנה פרחי וחיה ישראלי. מטוס שטס בגובה נמוך באזור גרם לבריחה מהירה של אנשי הכנופיה מהמקום. לאחר זמן הגיעו חיילים וקצין בריטי למקום. הקצין הציע להשאיר חלק מחייליו לשמור על האוטובוס, אך הנוסעים החיים סירבו להישאר עם חיילים ערבים. לאחר מכן הגיעה מכונית משא עם נהג יהודי שעזר לחלץ את האוטובוס. האוטובוס עם הנוסעים הפצועים וההרוגים נסע לביה"ח בילינסון ב' (כיום השרון). אריה מלר, הנהג, חזר עם האוטובוס למקום האירוע כדי לחפש את שלושת הנוסעים שנעלמו לו.

האוטובוס מנתניה חנה מספר ימים ברח' שטמפר בפי"ת ליד בניין המשטרה. אני (זלמן חיימוב) ושאר הילדים עלינו על האוטובוס וראינו את ההרס ואת כל סימני הדם שהיו באוטובוס. זיכרון ילדות שהשפיע מאוד עלינו. נהג האוטובוס, אריה מלר, הרבה להתראיין בתקשורת, בניגוד לטוביה הורביץ שלא התראיין. מדבריו של אריה מלר עולה שהוא הצר על טעותו בכך שהאט את הנסיעה ואפשר לפורעים לעלות על האוטובוס. לדבריו, הוא חשב שהפורעים הם נוסעים שמבקשים לעלות ולנסוע באוטובוס. בדצמבר הגיש הש"י את תחקיר האירוע: הכנופיה מנתה 8 משתתפים ומטרתה הייתה ביצוע שוד בכיסוי של תגובה על החלטת האו"ם. (כספו של הנהג מלר נגנב). מנהיג הכנופיה, סייף אל-דין אבו קישק, ביצע בשנה זו פשעים רבים. מרכז הכנופיה היה במוסק אל-פארח ביפו. כנופיה זו ביצעה גם את הרצח ב"גן-הוואי" 8.8.1947. אבו קישק ביקש את ידה של בתו של איברהים אל-ביבס שהיה לו חלק בשותפות עם מס' יהודים ב"גן-הוואי" בצפון ת"א. האב סירב לבקשתו, וכתגובה שכר אבו-קישק כנופיה לביצוע שוד בבית הקפה. בליל שבת בשעה 10.30 בלילה ביצעה הכנופיה שוד רצחני אלם ב"גן-הוואי". אנשיה ירו והרגו את ביבאס. בנוסף ירו אל יושבי הגן והרגו 4 יהודים (ביניהם אביו של השחקן עודד תאומי) שבעה יהודים נפצעו. כתגובה לכך סימן הש"י את משתתפים ברצח. יחידות מיוחדות של ההגנה פוצצו את בית אבו-לבן בפרדס-כץ. בפיצוץ נהרגה משפחה ערבית שלמה על ילדיה. נוסף לשישה מבוגרים. הפעולה זכתה לגינוי בקרב הציבור היהודי ולכן לא בוצעה פעולת נקם מידית במשתתפי הפגיעה באוטובוס.

הפגיעה הראשונה של כוחותינו בתחבורה הערבית התבצעה לאחר התקפת הלגיון על שיירת בן-שמן בתאריך 14.12.1947 שבה נהרגו 13 איש ממלווי השיירה. פיקוד "ההגנה" החליט על מקום התגובה – בגשר על כביש פי"ת ראש-העין מעל ואדי לידג'י (כיום נחל שילה). את התקיפה על אוטובוס ערבי ביצעו לוחמי כיתת כוננות מפ"ת בפיקוד אשר לוי. מספר מנוסעי האוטובוס נהרגו.

ערך וצילם רמי אהרני

הכ"ט בנובמבר 1947 הוכרז מאוחר יותר כיום תחילת מלחמת העצמאות. ממועד זה הכירה המדינה בנפגעי המלחמה ופעולות האיבה. הנפלים זכו לתגמולים ולטיפול הממשלה. בלוחות הזיכרון ובספר "יזכור" לא הותר לציין שמות של נפגעים מתאריכים קודמים. החלטה זו של דוד בן-גוריון גרמה להתמרמרות בעיקר בקרב חברי המחנות שחלק ניכר מחבריהם נפגע לפני מועד זה. העיוות תוקן רק לאחר הקמת ממשלת האחדות הלאומית.

מקור: זלמן חיימוב, הארכיון לתולדות פתח תקוה ע"ש עודד ירקוני

בשנת 2023 במלאת 75 שנים להחלטת הכ"ט בנובמבר התארגנה קבוצת חברים מיישובי המועצה האזורית חבל מודיעין, הציבה בצומת אוטובוס ישן דומה במקצת לזה שהותקף (במקור הסיע אל חברי הלהקות הצבאיות). משרד הביטחון הציב לוח הסבר ושילוט הנצחה לנופלים.

מספר 8 | מיקום: מעבר ברוחב של כ-2 ק"מ בין מעיינות הירקון ונחל הירקון לבין הגבעות לרגלי הרי אפרים והשומרון.

מעבר אפק

מעבר הכרחי על רקע הקושי בעת העתיקה לצלוח את נחל הירקון שזרם בעוצמה רבה. גם היה קשה לנוע בשדרת ההר מצפון לדרום ולהיפך. שיירות מסחר ושיירות צבאיות עברו כאן לאורך כל הדורות.

מספר 9 | מועד היסטורי: 1936-1939

מסילת הרכבת

עם תחילת השלטון המנדטורי הבריטי ביקשו אנשי מושבת פתח תקווה להתחבר לקו הרכבת המרכזי מעמק יזרעאל דרך סבסטיה וטול כרם לעבר מצרים. ממשלת המנדט הסיכמה לכך בתנאי שאיכרי המושבה ישתתפו במימון סלילת הרכבת מפתח תקווה לקו העובר ליד מעיינות הירקון. המהלך היה חיוני כי קיצר בחצי הזמן את הנסיעה ליפו, עיר הנמל. בצר להם פנו לברון רוטשילד ובעזרת חברת פיק"א נאסף הכסף לסלילה. עם תחילת השימוש במכוניות ובמשאיות, חדל השימוש ברכבת להיות כלכלי. בהמשך השנים הובלו נוסעים ויבולי פרי ההדר לנמל חיפה והרכבת שבה להיות כלכלית.

מספר 10 | מועד היסטורי: מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט | מיקום: בסמוך לתחנת הרכבת במקורות ירקון

פילבוקס

בשנות המאורעות של המרד הערבי הוקמה בסמוך לגשר הרכבת הנטוי על נחל הירקון עמדה לשומרי הרכבת. השמירה על הפסים והרכבות הוטלה על "חיל נוטרי הרכבת", חברי ארגון ה"הגנה" שהושאלו לחיל הנוטרים של משטרת המנדט הבריטי. לעמדת השמירה הוצמד הכינוי "פילבוקס" (באנגלי – קופסת תרופות) בשל מראהו העגול שהזכיר גלולת תרופה. המסילה נסללה בידי אנשי גדוד העבודה על שם יוסף טרומפלדור.

מספר 11 | מועד היסטורי: הקמה ובניה 1934-1936 | מיקום: תל אפק

מפעל המים המנדטורי

מפעל מים זה נבנה בשנים 1934-1936 על ידי הבריטים להזרים את מי הירקון לירושלים. המפעל כולל בריכות מים להשקעת הפסולת וטיהור המים וכן בריכות הכלרה. מפעל זה הוא חלק ממפעלי התשתית שהבריטים בנו בפלסטינה כחלק מהכנת הארץ לקראת הקמת מדינה כמתחייב מכתב המנדט שניתן להם בשנת 1920. מעיינות הירקון נאספו באמצעות משאבות והוזרמו לבריכות הסינון, השיקוע וההכלרה. משם הוזרמו המים בצינורות לירושלים כשבדרך הונחו כמה משאבות דחיפה וסיוע הזרמה ביניהן זו ליד לטרון שפוצצה בשנת 1939, שופצה על ידי הבריטים ופוצצה שוב בשנת 1948. משאבות נוספות בסמוך לשער הגיא, בסמוך ליישוב שואבה ובסמוך לדיר-יאסין, כיום שכונת הר-נוף בירושלים. המפעל החל את פעולתו ב 7.1.1936.

בימי מלחמת העצמאות חנה כח צבאי עיראקי במקום והפגז את פתח תקווה. המקום שוחרר על ידי לוחמי נפת העין של חטיבת אלכסנדרוני במהלך מבצע דני ביולי 1948. הם החזיקו במקום עד תום המלחמה. מקום המדינה שכנה במקום יחידת משמר הגבול של משטרת ישראל. לאחר מלחמת ששת הימים נזנח המקום. בעשורים האחרונים המקום משמש את משרדי רשות הטבע והגנים (רט"ג).

מספר 12 | מועד היסטורי: מאי 1947 | מיקום: כפר פג'ה

פעולת גמול על בית הקפה בכפר "פג'ה"

כפר פג'ה היה כפר עוין למושבה פתח תקווה. היו הפרעות למעבר התחבורה על הכביש מחיפה לירושלים (כביש 40 של היום) שעבר בתוך כפר פג'ה. משהחלו להטריד את עין גנים, החליטה מפקדת ההגנה בפתח תקווה לעשות פעולת גמול על יושבי כפר זה. במחצית מאי 1947 תקפה מחלקת הגנה בפקוד שלמה מילר את בית הקפה בעיבורו של הכפר. בהתקפה נהרגו מיושבי בית הקפה ובדרך הנסיגה נהרג מפקד הפעולה, שלמה מילר. לזכרו קיים רחוב באיזור פג'ה לשעבר, וכן אולם תרבות בקרית אלון בשם בית שלמה.

מספר 13 | מועד היסטורי: יולי 1948 | מיקום: ניצבת מדרום מזרח למבצר בינאר-באשי

אנדרטת אפק ואנדרטאות קרבות תש"ח

האנדרטה צופה על שדות הקרב שלוחמי נפת העין של חטיבת אלכסנדרוני (לוחמי ההגנה) לחמו במלחמת העצמאות. באנדרטה חקוקים שמות לוחמי הגדודים 145-132 של חטיבת אלכסנדרוני שנפלו במסגרת מבצע דני. כתוצאה מלחימה זו נקבע הגבול בהסכמי שביתת הנשק בין ישראל לירדן, גבול שעבר מזרחית למגדל אפק-מגדל צדק. האנדרטה נחנכה בשנת 1993 והיא מתווספת לאנדרטאות המוצבות בדרך המוליכה למבצר וכן לאנדרטה המוצבת במתחם גן לאומי "מגדל צדק", המספר את סיפור הקרבות לשחרור המקום במלחמת העצמאות וליצירת קו הגנה על הגבעות המזרחיות למגדל צדק.

מספר 14 | מועד היסטורי: 1936-1939 | מיקום: כפר סירקין

הקמת פלגת נוטרים ומגדל המים בכפר סירקין

בשנת 1936 הוקם המושב כפר סירקין על שמו של משה סירקין, מפעילי תנועת העבודה, על ידי הסתדרות העובדים בפתח תקווה, כמענה כלכלי לחבריה. הקרקעות נרכשו מערביי הכפר מזרעה ופג'ה. בשנות המרד הערבי תרצ"ו-תרצ"ט, העמיד ארגון ההגנה בפתח תקווה כיתת נוטרים באישור הבריטים כדי להגן על הכפר. אנשי פתח תקווה ראו בכפר סירקין עמדה חשובה להגן על פתח תקווה ממזרח. כיתת הנוטרים עסקה בפטרול סביב הכפר, תצפתה ממגדל המים וקיימה קשר אלחוטי עם המושבה פתח תקווה.

מספר 15 | מועד היסטורי: 27.2.48 | מיקום: בגדה הצפונית של נחל הירקון בסמוך כביש 40

המבצע לנטרול בית אבו חיגילה

הבית ניצב צפונית לגשר הירקון על הכביש המוליך מפתח תקווה להוד השרון של ימינו. בבית זה התגורר בעל הקרקעות מצפון לירקון, אבו חיגילה, כיום שטחי המושב נווה ירק. עם פרוץ מלחמת העצמאות שימש הבית בסיס ליציאת פורעים ערבים שפגעו בתחבורה מפתח תקווה לכיוון צפון. הם תכננו לפוצץ את הגשר הנטוי על הירקון בסמוך לביתם. אל משפחת אבו חיגילה הצטרפו ערביי גלגוליה, קלקיליה וכפריים מכל האזור. משכך, שלחה מפקדת חטיבת אלכסנדרוני ב-27.2.48 מחלקה מגדוד 32 לפוצץ את בית אבו חיגילה על צידו ועל יושביו. המג"ד צבי גרמן העמיד את לוחמי המחלקה על החשיבות בפיצוץ הבית כפעולה מבצעית ראשונה של הגדוד. המחלקה יצאה לשטח ללא מכשיר קשר, ללא מפה אלא רק על פי תדריך מפורט של המג"ד. לאחר שיטוט איטי ומדוד בשטח נמצא לבסוף הבית. ככל שהתקרבו הם נזהרו והאטו. לפתע נפתחה לעברם אש. יתכן שאחד השומרים הבחין בהם או חשד שמהו לא כשורה. הם השיבו אש יעילה והתקדמו במהירות לעבר הבית כדי להצמיד אליו את מטעני החבלה. הפעולה בוצעה במהירות והבית פוצץ על יושביו. למחרת פינו כוחות אלכסנדרוני את ההריסות למנוע לבנות את הבית מחדש.

מספר 16 | מועד היסטורי: 1936-1947 | מיקום: מגדל צדק

מחצבות מגדל צדק – אימוני ההגנה

בעלייה המואצת במחצית השנייה של שנות ה-30 של המאה ה-20, הגיעו רוב העולים לתל אביב ויהיה צורך בבניה למגורים באזור. האבנים נחצבו באזור מגדל צדק. המחצבות החלו לפעול במחצית השנייה של שנות ה-30. קבוצת חוצבים השתכנה שם דרך קבע. ההגנה הקימה יחידת הגנה ארצית בפיקודו של יצחק שדה. היא נקראה "הנודדת" ונודעה גם בשם המ"נים (משמר נע). היא פעלה ברחבי הארץ בהתאם לצרכים המתפתחים, כולל על החוצבים והמחצבות. יחידה זו השתלבה בפלגות הלילה שהוקמו על ידי "הידיד" אורד וינגייט. המחצבות פעלו לאורך שנות ה-40 עד מלחמת העצמאות. בשנים 48-1947 שימשו המחצבות מקום אימונים לכוחות ההגנה, מוסתר מעיני הבריטים ונועדו לאימוני ירי, לאימוני פרט-חוליה ולניסויים של ההגנה במוקשים ואמצעי חבלה.

מספר 17 | מועד היסטורי: 12.7.1948 | מיקום: מגדל צדק

מבצע "בתק"

האזור היה בשליטה עיראקית תוך שהם תוקפים תדיר את פתח תקווה וסביבותיה. בפרוץ מלחמת העצמאות היה חשש שהעיראקים והירדנים יפלו לשפלת החוף. על כן הוחלט על מבצע "דני" להרחבת הפרוזדור לירושלים והסרת האיום הירדני לכיבוש השפלה. חטיבת אלכסנדרוני, שהורכבה בעיקר מלוחמי "ההגנה" מאזור פתח תקווה, רמת גן ועד חדרה השתתפו במבצע דני שאחד מבצעי משנה שלו היה מבצע "בתק". כוחות אלכסנדרוני רוכזו בכפר סירקין במטרה לכבוש את מגדל צדק וסביבותיו כדי להסיר את האיום מצפון. הכוחות יצאו בליל 12.7.1948, צעדו לאורך נחל שילה, דרומית למגדל צדק, איגפו את מגדל צדק מדרום לכיוון מזרח והגיעו בהפתעה לכפר מגדל צדק ממזרח. כך היה הכיבוש קל יחסית והוסר האיום על פתח תקווה וסביבותיה מכיוון מזרח במלחמת העצמאות.

מספר 18 | מועד היסטורי: 1923-1948 | מיקום: פתח תקווה

ההגנה בפתח-תקווה

הארגון הוקם ב-15.6.1920, אך עברו מספר שנים עד שהחלטה זו מומשה גם במושבות, ובכלל זה בפתח תקווה. ההגנה בפתח-תקווה הוקמה בקיץ 1923, כאשר גויס יוסף סוריניב ממועצת הפועלים לארגן זאת. קבוצת המתנדבים נפגשו למטרות אימונים בפרדס של משפחת רוזוב (כיום מתחם משטרת פתח תקווה). כעבור שנתיים, עבר סוריניב להקים את המושבה כפר-סבא. אליעזר רובינשטיין (אליעזר יהלום) נטל את הפיקוד על ההגנה בפתח תקווה, הידק את הקשרים עם מפקדת ההגנה בתל אביב והוצא לקורס מפקדים. בשובו הוא העתיק את מפקדת ההגנה מהפרדס לקיבוץ גבעת השלושה. פעילות ההגנה בקיבוץ כללה אימוני נשק, אימוני פרט, מסעות להכרת האזור וכושר גופני. הארגון התפתח באיטיות עד למאורעות 1929. לאחר מכן גדל מספר החברים בהגנה בפ"ת עד לכ-1500 בשנות המרד הגדול 1936-39. הארגון פעל בפתח תקווה והסביבה - כפר סירקין, מחנה יהודה, עין גנים, כפר אברהם. בשנות המאורעות נשלחו חברי הארגון לסייע בהקמת היישוב חניתה ולהגן על קידוחי המים בצפון ים המלח לקראת הקמת קיבוץ בית הערבה. באתר הקידוחים נרצחו שניים מחברי ההגנה של פתח תקווה. ברבות השנים היו חברי ההגנה בפתח תקווה חלק מנפת עין של ההגנה, הצטרפו לגדוד 32 של חטיבת אלכסנדרוני בפיקודו של צבי גרמן. הם לחמו גם בקרבות לטרון ובמבצע "לוט" לכיבוש צפון הנגב המזרחי.

מספר 19 | מועד היסטורי: 6 באוגוסט 1936 | מיקום: מדרום למשק האוצר סמוך לקבר בנימין

מארב למשאית של "משק האוצר"

מכונית שיצאה ממשק האוצר לעבר כפר סבא הותקפה ממארב של פורעים ערבים מהאזור. הנהג ופועלת נהרגו כמו כן נהרגו שני פועלים נוספים שיצאו מהמשק לעבר המשאית.

מספר 20 | מועד היסטורי: ליל 13 – 14 במאי 1948 | מיקום: אזור שכונת יוספטל / קפלן בכפר סבא

כיבוש כפר סבא הערבית במבצע "מדינה"

כוחות של חטיבת אלכסנדרוני יוצאים מאזור כפר סבא מזרחה וכובשים את כפר סבא הערבית.

מספר 21 | מועד היסטורי: ליל 13 – 14 במאי 1948 | מיקום: מדרום לניר אליהו ומצפון לבית הקברות מנוחה נכונה

נפילת כוח מאבטח צפוני

נפילת כוח מאבטח של מבצע מדינה ונפילתם של 6 לוחמים שמקום קבורתם לא נודע.

מספר 22 | מועד היסטורי: ליל 13 – 14 במאי 1948 | מיקום: על כביש 55 באזור קבר בנימין

התקלות המארב הדרומי

התקלות כוח מאבטח דרומי של מבצע מדינה בכוח מתגבר ערבי שבא ממזרח ומדרום. לוחמים רבים נופלים. משוריין שחש לעזרה נפגע.

רשימת מקורות

- אביעם, י. (1962). בטירת יהודה שוחקים סלע – ושומרים על שרידי עבר. "מעריב", 1/3/1962.
- אביצור, ש. (1958). הירקון, הנהר וגלילותיו. הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- אביצור, ש. (1980). עם חופי הירקון לפני קום המדינה. הוצאת דביר.
- אורן, ר. ושפטלוביץ, נ. (1999). גבעת אורנים (נחל ברקת). חדשות ארכיאולוגיות, 110. רשות העתיקות.
- אטדגי, א. (2022). עשרות תושבי שכונת אבו סנינה בכפר סבא נותרו בלי מים וחשמל בשיא החום. אתר YNET, 4/9/2022. https://kfersaba.mynet.co.il/local_news/article/h1nwojwxo
- איילון, א. (1982). מסכרה שהיא מסגד. טבע וארץ, כ"ה, 2. החברה להגנת הטבע.
- אלון, א. (2016). המטוויה הערבית הפכה למחנה צה"ל. אתר News1, 6/1/2016. <https://www.news1.co.il/Archive/0024-D-108693-00.html>
- אלעד, ג. (2020). 55 שנה ל"מלחמת הטרקטורים". ארכיון נחשון. <https://www.knn.org.il/data/images/trak.pdf>
- אנונימי. (1949). "יער המגנים" – חלק משדרה לאורך הירקון. "חרות", 24/2/1949.
- אנונימי. (1949). נטיעת "יער המגנים" על שפת הירקון. "דבר", 4/3/1949.
- אנונימי. (1952). אגם השקאה ייחפר בעמק איילון. "הצפה", 27/11/1952.
- אנונימי. (1954). הוחל בביצוע "תכנית מודיעין" של הקק"ל. "זמנים", 16/12/1954.
- אנונימי. (1954). הוחל בשלב האחרון בהשלמת הסכר באגם משמר איילון. "זמנים", 25/7/1954.
- אנונימי. (1955). 3 תחנות השאיבה של קו המים הירקון – הנגב יופעלו ביום ג'. "חרות", 14/7/1955.
- אנונימי. (1955). יגדלו דגים באגם משמר איילון. "למרחב", 4/1/1955.
- אנונימי. (1958). רכבת ישראל בונה שלוחות חדשות. "דבר", 19/11/1958.
- אנונימי. (1959). אגמי המאגר במבחן המציאות. "למרחב", 2/9/1959.
- אנונימי. (1959). מכון מים חדש ברמת השרון. "דבר", 20/7/1959.

אנונימי. (1962). נחנך בסיס משמר הגבול ליד לטרון. "חרות", 26/2/1962.

אנונימי. (1963). האפיק החדש של נחל איילון בת"א יכוסה בדשא ובריצוף. "הצפה", 3/6/1965.

אנונימי. (1965). קיר-מגן נגד שטפונות נבנה בשפת נחל איילון. "על המשמר", 28/12/1965.

אנונימי. (1967). הכביש העוקף את שער הגיא יושלם תוך חודשיים. "למרחב", 24/11/1967.

אנונימי. (1968). הוחל בהקמת השמורה הלאומית "נאות קדומים". "היום" (תל אביב), 19/6/1968.

אנונימי. (1969). התנחלות חדשה בעמק איילון. "היום" (תל אביב), 22/10/1969.

אנונימי. (1978). היום ייחנך הכביש המהיר ירושלים – תל אביב. "דבר", 11/7/1978.

אנונימי. (1987). מים לירושלים. "מעריב", 5/4/1987.

אנונימי. (1991). נתיבי איילון הוצפו ונסגרו לתנועה; משאית נסחפה – 2 חיילים נעדרים. "מעריב", 4/12/1991.

אנונימי. (2016). תושבי מערת קסם אכלו צבים לפני 400 אלף שנה. אתר YNET, 1/2/2016, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4760455,00.html>

אנונימי. (2021). כך נראו החיים באזור רמת השרון לפני 1,500 שנה. אתר YNET, יום 18/8/21, <https://www.ynet.co.il/environment-science/article/sylawgclf>

בית-אריה, י. ואיילון, א. (2012). סקר ארכיאולוגי של ישראל, מפת כפר סבא – 77. אתר הסקר הארכיאולוגי של ישראל.

בן עזר, א. (2018). קיצור תולדות פתח תקווה. באתר "פרויקט בן-יהודה". <https://benyehuda.org/read/25684>

בן-ערב, י. (1981). גנים ונוף בישראל. הוצאת הקיבוץ המאוחד.

ברנדיס, ע. ושפירא, א. (2021). תכנית סירקין מזרח (067182-410). נספח שימור. מינהל התכנון.

בר-נר, ר. ובוק, א. (1995). אגן הירקון, אתרים ומסלולי טיול. הוצאת טבע הדברים.

בר-צבי, ש., אבו רביעה, ע. וקרסל, ג. (1998). קסם הקברים, מנהגי אבלות ופולחן צדיקים בקרב בדווי הנגב. משרד הביטחון – ההוצאה לאור, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

גופנא, ר. ואיילון, א. (1998). סקר ארכיאולוגי של ישראל, מפת הרצליה – 69. אתר הסקר הארכיאולוגי של ישראל.

גופנא, ר. ובית-אריה, י. (2012). סקר ארכיאולוגי של ישראל, מפת לוד – 80. אתר הסקר הארכיאולוגי של ישראל.

גופנא, ר., איילון, א. ובן-מלך, נ. (2015). סקר ארכיאולוגי של ישראל – מפת תל אביב-יפו – 70. רשות העתיקות.

גרוסמן, ד. (1994). הכפר הערבי ובנותיו, תהליכים ביישוב הערבי בארץ ישראל בתקופה העות'מאנית.

גת, ש. (2020). גשר גינדס ודרכי הדואר הממלוכי. בתוך: שביט, א. (עורך). לוד "דיוספוליס – עיר האלוהים", קובץ מחקרים בהיסטוריה ובארכיאולוגיה של לוד, כרך ו': 9-20.

דרוקמן, י. (2021). סוג חדש של אדם קדמון, שלא היה מוכר למדע, התגלה ליד רמלה. אתר YNET, יום 18/6/2021, <https://www.ynet.co.il/environment-science/article/BkHsPTb20>

האוזן, נ. (1992). ההיסטוריה והארכיאולוגיה של אזור. המועצה המקומית אזור.

הרניש, ד. (1969). היום חנוכת הפארק הלאומי בתל אביב. "דבר", 8/9/1969.

הרניש, ד. (1970). תל אביב מקבלת גשר חדש. "דבר", 27/11/1970.

התנ"ך

ויגלר, א. (1984). מסלול טיול בירקון. טבע וארץ, כ"ו, 2. החברה להגנת הטבע.

ויטריאול, י. (2010). בתי פרדס בארץ ישראל בתקופת המנדט, מאפיינים פסיים וטכנולוגיים והדרכים לבחינתם. חיבור לשם קבלת התואר 'דוקטור לפילוסופיה', המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה, אוניברסיטת בר אילן.

זרטל, ע. (1965). בחזרה לגן-העדן. "דבר", 11/6/1965.

חגאי, ג. (2009). רקפות, שקדיות וסינגלים ביער חורשים. אתר YNET, 18/2/2009, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3673195,00.html>

חשביה, א. (1996). העיר בירוק – סיפורה של הוד השרון. הוצאת עיריית הוד השרון.

טוכלר, ת. (2016). בית הבאר בשכונת מונטיפיורי. <https://www.news1.co.il/Archive/0024-D-112002-00.html>

טל, א. (2023). קברי קודש מוסלמיים בארץ ישראל. היסטוריה, דת, מסורות ופולקלור. הוצאת יד יצחק בן-צבי.

יואלי, ז. (1935). על "זכרון רוטשילד" שנתחלל. "דבר", 22/2/1935.

יעקבי, י. (1967). דרך לטרון העלתה חרולים. "דבר", 16/6/1967.

יעקבי, י. (1971). תושבי אחיסמך תובעים במפגיע לסלק מטרדי תברואה מהמושב. "דבר", 13/5/1971.

יעקבסון, מ. (2012). סיבוב בשרידי כפרים ערביים בסביבות פתח תקווה. אתר "חלון אחורי". <https://michaelarch.wordpress.com/2012/11/13/%D7%A1%D7%99%D7%91%D7%95%D7%91-%D7%91%D7%A9%D7%A8%D7%99%D7%93%D7%99-%D7%9B%D7%A4%D7%A8%D7%99%D7%9D-%D7%A2%D7%A8%D7%91%D7%99%D7%9D-%D7%91%D7%A1%D7%91%D7%99%D7%91%D7%AA-%D7%A4%D7%AA%D7%97-%D7%AA%D7%A7/>

יצחקי, א. (1990). עמק איילון ואתריו. הוצאת מודן.

כהן, ע. (2001). גבעות עולם דורשת להכריז על מגד 2 "תגלית נפט" למרות שהופקו בורק 15 חביות נפט צלול. אתר themarker 4/3/2001, https://www.themarker.com/markets/2001-03-04/ty-article/0000017f-df97-df7c-a5ff-dfffaac00000_

כוכבי, מ. ובית-אריה, י. (1994). סקר ארכיאולוגי של ישראל, מפת ראש העין – 78. אתר הסקר הארכיאולוגי של ישראל.

לביא, צ. (1967). ההסכם "החשאי" בשטח ההפקר. "מעריב", 14/8/1967.

לימור, י. (1969). הושלמה תכנית לחלוקת אדמות לטרון ונחל שורק. "מעריב", 13/2/1969.

לימור, מ. (1965). "המבול השבועי" גרף את הגשר של אחיסמך. "מעריב", 10/2/1965.

לימור-שגיב, ג. וליסובסקי, נ. (2022). קריסתו של נוף: חירייה בעשור הראשון למדינה. קתדרה, 182: 111-138.

מוסמן, ש. (1984). ללא פתח תקווה. טבע וארץ, כ"ו, 5. החברה להגנת הטבע.

מידן, ע. (1984). לגור בתוך אנדרטה. "העיר", 176, 17/2/1984.

מיכלסון, מ. (1978). דואט על גדות הירקון. "ידיעות אחרונות", 27/1/1978.

מנדלסון, ע. (2005). סקר השרון הדרומי (לא פורסם).

מנדלסון, ע. (2022) טבע עירוני – מקרה בוחן עיר הגנים, רמת גן. הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, הטכניון. <https://heritage.technion.ac.il/%D7%98%D7%91%D7%A2-%D7%A2%D7%99%D7%A8%D7%95%D7%A0%D7%99-%D7%9E%D7%A7%D7%A8%D7%94-%D7%91%D7%95%D7%97%D7%9F-%D7%A2%D7%99%D7%A8-%D7%94%D7%92%D7%A0%D7%99%D7%9D-%D7%A8%D7%9E%D7%AA-%D7%92%D7%9F-%D7%A2>

מנדלסון, ע., כהן, ע. ורמון, א. (2009). גבעות מזרח פולג. סקר, ניתוח והערכה של משאבי טבע, נוף ומורשת האדם. מכון דש"א – דמותה של ארץ.

מסיקה, נ. (2022). תיק תיעוד בית האבן, לוי אשכול 24, כפר סבא. עיריית כפר סבא.

מערת קסם – תצוגת ממצאים מהחפירות, בניין גילמן – אוניברסיטת ת"א.

מרום, ר. (2020). ג'נדאס בשערה של לוד: אבן פינה לחקר העורף הכפרי של העיר (1459 – 1948). לוד, "דיוספוליס – עיר האלוהים".

כתב-עת להיסטוריה, לארכיאולוגיה ולמורשת של לוד, כרך ז': 10-43.

מרום, ר. (2023). כתבי הקדש מהתקופה הממלוכית-עות'מאנית כמקור למחקר גאוגרפי-היסטורי: וקפית ח'אצ'י סולטאן (1552 לסה"נ). אופקים בגיאוגרפיה, 103-104.

מרום, ר. (2023). תעשיית הסיד באזור מודיעין בתקופת המנדט מנקודת מבטם של העוסקים במלאכה. לוד, "דיוספוליס – עיר האלוהים". כתב-עת להיסטוריה, לארכיאולוגיה ולמורשת של לוד, כרך ט': 70-83.

נאה, ב. (1991). בעזרת מסוק צבאי הועלתה גופתו של נתן רוסו מהירקון. "חדשות", 15/12/1991.

נאה, ב. (2003). התעלומה לא נפתרה. "ידיעות אחרונות", 23/5/2003.

נאה, ב. (2003). קבר מתחת לגשר? "ידיעות אחרונות", 8/5/2003.

נרדי, ג. (2018). מה לעשות עם האונייה הנטושה שתקועה בפארק ברמת גן. "גלובס", 23/5/2018. <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001236943>

סולר, ג. (2015). פרדס גוט – מתחם א'. נספח לתוכנית קא/322/א שכונת אריאל שרון – מתחם א'. מינהל התכנון. מופיע בטקסט א+ב

סייר, מ. (1965). מבית נבאללה למגדל צדק. "מעריב", 12/11/1965.

עמית-כהן, ע. (תשס"ו). החידה מאחורי הברושים, חוות וחברות מטעים במישור החוף בתקופת המנדט. הוצאת מאגנס.

עפרת, ג. (2022). יהודה המתעורר. <https://gideonofrat.wordpress.com/2022/11/06/%D7%99%D7%94%D7%95%D7%99%D7%94%D7%9E%D7%AA%D7%A2%D7%95%D7%A8%D7%A8/3%D7%94-%D7%94%D7%9E%D7%AA%D7%A2%D7%95%D7%A8%D7%A8/>

פינקלשטיין, י. (1986). הארכיאולוגיה של תקופת ההתנחלות והשופטים. הוצאת הקיבוץ המאוחד.

פרידלנדר, נ. (1981). וגר תמר עם ארז. "מעריב", 27/2/1981.

פרידמן, מ.ע. (1982). אונו – ידיעות חדשות מן הגניזה הקהירית. בתוך: גרוסמן, ד. (עורך). בין ירקון ואילון, רמת גן (עמ' 73-85).

צוק, צ. (1983). חצר קסאר שעל שפת הירקון. טבע וארץ, כ"ה, 6. החברה להגנת הטבע.

ציטרון, ד. (2020). גשר ג'נדס – אפיון טכנולוגיית הבנייה ובעיות השימור של גשר לוד. בתוך: שביט, א. (עורך). לוד "דיוספוליס – עיר האלוהים", קובץ מחקרים בהיסטוריה ובארכיאולוגיה של לוד, כרך ו': 21-48.

קינדרמן, ר. (2021). היסטוריה חקוקה בסלע. <https://www.facebook.com/photo?fbid=10215755978686820&set=a.10200863266978335>

קיסרי, ג. (1984). האנדרטה בצומת גלילות תחשוף טפח מעלילות המודיעין. "מעריב", 20/2/1984.

ראם, ע. (2011). חורבת הגרדי, דו"ח סופי. חדשות ארכיאולוגיות, 123. רשות העתיקות.

ראם, ע. ושחר, ד. (2024). חורבת הגרדי, דו"ח סופי. חדשות ארכיאולוגיות, 136. רשות העתיקות.

רוזנבלום, ע. (2018). חדש: שיקום "שבע טחנות" בפארק גני יהושע ו"עין קשתות" בגולן. אתר ias, 13/10/2018.
<https://www.ias.co.il/%D7%AA%D7%99%D7%99%D7%A8%D7%95%D7%AA/%D7%97%D7%93%D7%A9-%D7%A9%D7%99%D7%A7%D7%95%D7%9D-%D7%A9%D7%91%D7%A2-%D7%98%D7%97%D7%A0%D7%95%D7%AA-%D7%91%D7%A4%D7%90%D7%A8%D7%A7-%D7%92%D7%A0%D7%99-%D7%99%D7%94%D7%95%D7%A9%D7%A2-%D7%95%D7%A2>

רוקח, י. (1970). פרדסים מספרים. הוצאת מסדה.

ריבליס, ע. (1977). הכביש המהיר ת"א – ירושלים יפתח השנה לתנועה. "על המשמר", 3/5/1977.

שחורי, א. (2010). מחזיק מים: סיפורו של מגדל המים המעניין ביותר בת"א. "זמן תל אביב", 22/12/2010. <https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/54/ART2/190/205.html>

רם, ח. (1977). התחלות של עבודת-אדמה בידי יהודים באזור יפו. קתדרה, 6.

שבית, א. (1992). עמק איילון וסביבתו בתקופות הברונזה והברזל. עבודת תזה בהנחיית פרופ' ישראל פינקלשטיין. אוניברסיטת תל אביב.

שטרן, א. (1997). ח'אנים, דרכים ופונדקים. הוצאת כרטא.

שיאון, ע., ששון, א. (2003). תעשיית הסיד בשפלת שומרון. מחקרי יהודה ושומרון, י"ב.

שמיר, ע. (1963). מודיעין – עיר עתידי חדשה. "למרחב", 2/8/1963.

שפירא, א. (2019). נספח שימור – מחנה סירקין. נספח לתכנית תמל/1076, רובע סירקין – פתח תקווה. מינהל התכנון.

שפירא, י. (2022). המקובל יצא עם תפילין, הפריח יונה לבנה וגילה את הסוד | "מערת רשב"י" – נחשפת. "כיכר השבת", 13/12/22.

שפירא, ר. (2003). מי פיתח את המקרצפים והלהבים – האדם המודרני, הניאנדרתלים או טיפוס אדם אחר? "הארץ", 28/12/2003.

שפירא, ר. (2007). יחמור על האש. "הארץ", 29/7/2007.

שקולניק, י. (2014). אל האגנים הירוקים. אתר YNET, 4/4/2014. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4505723,00.html>

ששון, א. (2008). מגדל צדק, תיעוד כללי – ארכיאולוגיה ומורשת. הקרן לחקר מישור החוף והמכללה האקדמית אשקלון.

ששון, א. (2012). סקר מסילת הברזל הבריטית מלוד ללובאן. במעבה ההר – מחקרי הר אפרים ובנימין, קובץ שני. אריאל – טלמון.

ששון, א. ורייש, ר. (2005). הבית על הירקון (מתחם חקלאי-היסטורי על גדות נחל הירקון, על אם הדרך יפו-שכם). תיק תיעוד היסטורי ופיזי. המכון לחקר מישור החוף.

ששון, א. ורייש, ר. (2006). "בית לאה". בית באר היסטורי על גדות נחל הירקון, בשטח מושב נווה ירק. תיק מחקר ותיעוד. המכון לחקר מישור החוף.

ששון, א. ורייש, ר. (2007). פארק הכבשנים, מוזיאון פתוח לתעשיית הסיד בנחל ענבה, מודיעין. הקרן לחקר מישור החוף והמכללה האקדמית אשקלון.

Conder, C.R. & Kitchener, H.H. (1882). The Survey of Western Palestine. Memoirs of the Topography, Orography, Hydrography, and Archaeology. Volume II – Samaria, Volume VI – name lists. Palestine Exploration Foundation.

Zaidner, Y., Centi, L., Prévost, M., Mercier, N., Falguères, C., Guérin, G., Valladas, H., Richard, M., Galy, A., Péchevran, C. & Tombret, O., (2021). "Middle Pleistocene Homo behavior and culture at 140,000 to 120,000 years ago and interactions with Homo sapiens". Science, 372 (6549): 1429–1433.

Zaidner, Y., Centi, L., Prevost, M., Shemer, M., Varoner, O., Nishiaki, Y., Akazawa, T., (eds.) (2018). "An Open-Air Site at Nesher Ramla, Israel, and New Insights into Levantine Middle Paleolithic Technology and Site Use", The Middle and Upper Paleolithic Archeology of the Levant and Beyond, Singapore: Springer, pp. 11–33.

אתרי אינטרנט

אתר טבע ונופים בישראל: https://inature.info/w/index.php?title=%D7%91%D7%A8%D7%95%D7%9B%D7%99%D7%9D_%D7%94%D7%91%D7%90%D7%99%D7%9D_%D7%9C%D7%90%D7%AA%D7%A8_%D7%98%D7%91%D7%A2_%D7%95%D7%A0%D7%95%D7%A4%D7%99%D7%9D_%D7%91%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C.&redirect=no

אתר חטיבת אלכסנדרוני: www.alexandroni.org

אתר עמוד ענן: www.amudanan.co.il

אתר מלחמת העצמאות: <https://moreshet-map.org.il/>

אתר מפות מנדטוריות: palopenmaps.org

מפת ה-PEF

מטיילים בהוד. הוד השרון – מדריך מסלולי טיול:

<https://www.hod-hasharon.muni.il/%D7%97%D7%95%D7%91%D7%A8%D7%AA-%D7%98%D7%99%D7%95%D7%9C%D7%99%D7%9D-%D7%94%D7%95%D7%93-%D7%94%D7%A9%D7%A8%D7%95%D7%9F>

תחזוקה ותפעול מט"ש חורשים:

<https://www.dsharon.co.il/project/matash-chorshim>

<https://www.ravdori.co.il/stories/%D7%A1%D7%99%D7%A4%D7%95%D7%A8%D7%95-%D7%A9%D7%9C-%D7%96%D7%A8%D7%97%D7%99-%D7%9C%D7%95%D7%99%D7%9F-%D7%A4%D7%A0%D7%99%D7%95-%D7%94%D7%A7%D7%A8%D7%99%D7%A0%D7%95-%D7%A8%D7%95%D7%92%D7%A2-%D7%A2> סיפורו של זרחי ליון -

https://park.co.il/domain_taxonomy/%D7%90%D7%AA%D7%A8%D7%99-%D7%94%D7%A0%D7%A6%D7%97%D7%94-%D7%95%D7%A4%D7%A1%D7%9C%D7%99%D7%9D אתרי הנצחה ופסלים בפארק הירקון -

<https://museum.israrmedia.co.il/2020/12/30/%D7%90%D7%A0%D7%93%D7%A8%D7%98%D7%94-%D7%96%D7%95-%D7%9E%D7%95%D7%A7%D7%93%D7%A9%D7%AA-%D7%9C%D7%A7%D7%95%D7%A8%D7%91%D7%A0%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%AA%D7%9E%D7%99%D7%9E%D7%99%D7%9D-%D7%A9%D7%9C-%D7%A8> אנדרטת השואה הארמנית בפתח תקווה -

https://edu.gov.il/machoz/TelAviv/subjects/havot/Pages/hava_ramat_gan.aspx החווה החקלאית "תלמי אברהם" -

http://www.parksharon.co.il/html5/?_id=9282&did=10116&g=9051&sm=9282&title=%E4%E8%20%E4%F4%F1%E5%EC%FA%20%E4%EE%F9%E5%F7%ED אתר פארק אריאל שרון

<https://www.oryehuda.muni.il/articles/item/5662> - 27/4/23 נחנכה כיכר השוטר באור יהודה,

<https://heb.archaeology.huji.ac.il/%D7%9E%D7%A2%D7%A8%D7%AA%D7%AA%D7%A0%D7%A9%D7%9E%D7%AA> מערת תנשמת

<https://www.hayadan.org.il/%D7%A2%D7%A6%D7%9E%D7%95%D7%AA-%D7%9E%D7%93%D7%91%D7%A8%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%A7%D7%A8%D7%9F-%D7%94%D7%9C%D7%90%D7%95%D7%9E%D7%99%D7%AA-%D7%9C%D7%9E%D7%93%D7%A2> עצמות מדברות. 2023. אתר הידען.

